

EÖTVÖZET 8.

Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium
8. közös konferenciáján elhangzott előadások

Szeged, 2019

Az Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominati a Szegedi
Tudományegyetem Eötvös Loránd Kollégiumának kiadványa

SZTE Eötvös Loránd Kollégium
6725 Szeged, Tisza Lajos krt. 103.
<http://www.eotvos.u-szeged.hu>

Szerkesztők:

Varga Anikó, Virág Nándor

Borítókép: Gera Imre

A kiadásért felel: Hunyadi Zsolt igazgató

Valamennyi tanulmány szakmai lektoráláson esett át.

ISBN 978-963-306-661-4

ISSN 2062-8439 (Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominati)

A konferenciakötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából, az
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett NTP-SZKOLL-18-0009
kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.

Nyomdai kivitelezés:

Innovariant Nyomdaipari Kft.

6750 Algyő, Ipartelep 4.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
Bölcsészet- és társadalomtudományi szekciók	
Gules Christiana: <i>Nyári "aranyásók" a századfordulón. Egy jellegzetes polgári fürdőhelyi figura bemutatása kiválasztott irodalmi tárcák és Mikszáth Kálmán Két választás Magyarországon c. regénye alapján</i>	7
Gy. Molnár Kadosa – Rálik Alexandra – Jellinek Sára – N. Kollár Katalin: <i>„Hát én vagyok ilyen hülye, bocs” – Elköteleződés és disszonancia a tanár szakos hallgatók pályaválasztásában</i>	20
Kávai Zsuzsanna: <i>Tehetséggondozás szakkollégiumi környezetben, elsőéves hallgatók körében</i>	36
Kerényi Bálint: <i>Egy argumentáció cáfolata – A korai magyar történelem kezdetei</i>	48
Kovács Balázs: <i>A nyelvtipológiai jegyanalízis: Elmélet és valóság – A fokozatosság problémája a jegyanalízisben</i>	60
Kovács-Kószó Eszter: <i>Csoportmunka a középiskolai matematikaórákon</i>	71
Magdus Tamás: <i>Harc a császár kegyeiért; Egy különleges hatalmi versengés a principatus hajnalán</i>	83
Molnár Erik: <i>Szeretet a buddhizmusban? A mettá fogalmának vizsgálata szemantikai és kognitív nyelvészeti módszerek alapján</i>	95
Pintér Katalin Gyöngyi: <i>A Pinochet-diktatúra gyökerei és utóélete</i>	115
Szverle Szandra: <i>A korai iskolaelhagyás a Kárpát-medence országaiban – Prevenációs, közoktatási stratégiák</i>	127
Tóth Judit: <i>Davy Crockett jelentősége az amerikai identitástudatban</i>	144
Varga Anikó: <i>Hivatalos és félhivatalos e-mailek stilisztikai és szövegtipológiai szempontú vizsgálata</i>	153
Varga Réka: <i>Nárcisszusz tükre – A századforduló művészeti paradigmaváltása Csáth Géza publicisztikájának olvasatában</i>	168

Természettudományi szekciók

<i>Ferenczi Larissa – Ferenczi Tibor: A Condorcet-paradoxon egy lehetséges megoldása elmosódott szavazáselmélet alkalmazásával</i>	181
<i>Lovász Csaba Máté – Uhljár Péter: Kis kapacitású vízerőművek Magyarországon.....</i>	195
<i>Nagy Ilona: Szociálgeográfiai alapfunkciók a kapcsolatháló-elemzés tükrében</i>	209
<i>Nyerki Emil: Rák áttétek előrejelzése Markov-láncokkal.....</i>	220

Kedves Olvasó!

Ahogy tavasszal a természet virágba borul, úgy virágzik a konferenciaszezon is. Nincs ez másképp a szegedi Eötvös Loránd Kollégium háza táján sem. 2019. április 4-6. között immáron nyolcadik alkalommal került megrendezésre szakkollégiumunk legrangosabb rendezvénye, az Eötvözet Konferencia.

Amennyiben a kedves olvasó kezében esetleg megfordult a tavalyi kötet is, úgy azonnal szembe tűnhet, hogy tavalyi ígéretünknek méltán tettünk eleget. A tavalyi – minden eddigit meghaladó – látogatottság rávilágított arra, hogy a találkozó már kinőtte eddigi kereteit, így háromnapos rendezvényként keltettük életre a szimpóziumot.

Rendezvényünk célja kettős: az egyre gyakrabban felmerülő igény, illetve a konferencia hagyományainak nyomán szeretnénk egy olyan fórumot nyújtani fiatal hallgatók, tudományos pályafutásuk elején járó kutatók részére, ahol magas színvonalú szakmai felügyelet és hallgatói segítség, széles közönség körében, valamint egy multidiszciplináris közeg előnyeit kiélvezve adhatnak elő. Ezt bővítettük ebben az évben egy olyan igénnyel, ahol lehetőséget kínáltunk a korukból kifolyólag részletes tudományos tevékenységet még nem végzett, azonban ambiciózus hallgatóknak is a prezentálásra. Így a hagyományos szekciók mellett megszületett az „Innovációk és gondolatok” is.

A konferencia második, hagyományosnak mondható célja az eötvöződés. Ezt egyrészt elősegítette a háromnapos program. Valamint az, hogy szokásos helyszínünk helyett az Informatika Intézet Irinyi épülete adott helyet a rendezvénynek. A helyszín sajátossága, hogy kollégiumunkkal egy épületben helyezkedik el, az átjárás pedig a mindig is zárt, „titkos” ajtókon keresztül volt lehetséges. Ahogy az ajtók, mint Narnia kapui kinyíltak, bevonzották az kollégium lakóit.

A konferencia idén felülmúlta sokszínűségben, intenzitásban és az előadók számának tekintetében a korábbi éveket. Az Eötvözet számokban: A több, mint 70 előadónk több, mint 150 embert mozgatott meg, a több, mint 20 fős szervezői gárda pedig röpké két hónap alatt készítette elő a konferenciát. A csütörtöktől szombatig tartó konferencia tizennégy szekcióban adott lehetőséget arra, hogy megmutathassák magukat és eddig

elért tudományos eredményeiket az előadók. Ebből jelen kötetbe 17 előadás került bele.

Előadóinknak mintegy harmada a budapesti Eötvös József Collegium hallgatója, másik harmada a szegedi Eötvös Loránd Kollégium lakója, a többi előadó pedig Szeged, Budapest és sok más város egyetemének hallgatói közül került ki.

A konferencia fontos célja továbbá bemutatni, hogy a természet- és humántudományok egyaránt értékesek, és nemcsak megférnek egymás mellett, hanem ki is egészítik egymást. Ezt hivatott alátámasztani a plenáris előadás is. Erre pénteken került sor, ahol Dr. Hideghéty Katalin és Dr. Szilasi László egy igen aktuális és érzékeny témáról, a rákról beszéltek. Orvos és beteg szemszögéből közelítették meg a témát, a beszélgetést az író 2018-ban megjelent *Luther kutyái* című regényének egy-egy részlete egészítette ki. A közösen tartott előadás során, miután a doktornő ismertette a betegség egy-egy fázisát, a könyv részleteiből ezt a beteg oldaláról, a fájdalmakat magunk is átélve hallgathattuk meg.

Itt ragadnánk meg a lehetőséget, hogy kifejezzük hálánkat és tiszteletünket mindenkinek, aki a konferencia létrejöttéért erejét és idejét nem kímélve küzdött: előadóinknak és szekcióelnökeinknek, akik tudásukkal és érdeklődésükkel a konferencia szakmai részét adták, szponzorainknak, akik támogatása nélkül a konferencia nem jöhetett volna létre, szervezői gárdánknak, akik munkájának fontosságához kétség sem fér.

Ezekkel a gondolatokkal kerül általában a pont egy konferencia végére. Az Eötvözet esetében viszont tudjuk, hogy a kötet kiadása inkább csak egy vessző: jövőre ismét várunk mindenkit szeretettel a konferenciára, jövőre jön a következő Eötvözet és a következő kötet!

Szeged, 2019. 05. 27.

Mester Abigél, Vojnics R. Réka

A konferencia szervezői

NYÁRI "ARANYÁSÓK" A SZÁZADFORDULÓN.

EGY JELLEGZETES POLGÁRI FÜRDŐHELYI FIGURA BEMUTATÁSA
KIVÁLASZTOTT IRODALMI TÁRCÁK ÉS MIKSZÁTH KÁLMÁN *KÉT
VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON* C. REGÉNYE ALAPJÁN

Gules Christiana

SZTE Eötvös Loránd Kollégium

SZTE BTK Német Irodalomtudományi Tanszék

1. Fürdőhelyi kultúra az Osztrák-Magyar Monarchia idején

A 19. század második felében a fürdőbe járás divatos szokás lett, sőt presztízs kérdése. Egy-egy fürdőhely, tengerparti halászfalu vagy szanatórium látogatása a polgári hétköznapiak szerves részévé vált. Aki csak megtehetette, utazott, aki pedig otthon maradt, nagy kedvvel fogyasztotta az utazásos regényeket, illusztrált lapokat és az utazó ismerősök által postázott képeslapokat. 1900 körül a fejlett nyugati világban már beszélhetünk munkaidő és szabadidő dichotómiájáról, arról, hogy az élet minden percét már nem a túlélésnek és a munkának kell szentelni, hanem, a modern életviszonyoknak köszönhetően, az ember bizonyos időszakokban szabadon dönthet saját idejéről (Kósa 1999: 17–22). A századforduló körül több állami munkahelyen bevezették a nyári szünetet, ami összhangban volt a fürdővárosok szezonális nyári nyitvatartási idejével (május 1-től/15-től egészen szeptember 15-ig) (ui.: 90). Az infrastruktúra kiépítése (vasúttrendszer) és a kommunikációáramlás (gyorssajtó, telegráf) is serkentette az újszerű, tömeges fürdőlátogatási divat kibontakozását (Lippmann 2016: 162).

A fürdő- és üdülővárosok látogatása tipikus kulturális jelenséggé bontakozott ki a Monarchiában. Fontos kiemelni, hogy nem csak egészségügyi okok motiválták a látogatásokat. A természetes termálvizek, iszapok és a friss hegyi levegő fontos elemeivé váltak a korabeli egészséges életmódnak, gyógyulást és kikapcsolódást jelentettek a nagyvárosi neurotikusok, reumás betegek, tüdő-, emésztési- és szívbajban szenvedők számára (Farkas 2010: 1351–1354). Előírt szokás volt az utazás előtt

konzultálni a háziorvossal és a panaszok alapján kiválasztani az tartózkodási helyet (Szabóné/Bexheft 1910: 616) A fürdővárosok a gyógyulás mellett szociális funkcióval is rendelkeztek. A nagyvárosi hétköznapiokból vidékre ellátogató polgárság több hetet is eltöltött egy-egy üdülön, és magával hozta a városi lét sajátos szokásait és intézményeit. Az újjgazdagok körében például a fürdön is a szociális presztízs növelésének sajátos eszköze volt a promenádokon való magamutogatás. A szürke hétköznapiokból kimozdulást jelentő utazás már nem az arisztokrácia privilégiuma volt, hanem a polgárság körében hódító új trend. A nagypolgárság körében kedvelt fürdő volt Karlsbad, Marienbad és Abbazia, illetve a császári család által kedvelt Bad Ischl. A közép- és kispolgárság előszeretettel utazott többek között Tátrafüredre, Balatonfüredre, Búziásfürdőre, Herkulesfürdőre, illetve Borszékre (Kósa 1999: 43–60).

A fürdőváros foucault-i értelemben heterotópiának, olyan nyilvános, strukturált térnek értelmezhető, amelyben egyszerre érvényesülnek ellentmondásos szokások és rutinok, a gyógyulás és pihenés sajátos programjai (Tóth 2012: 100). Ugyanakkor a szociális élet olyan speciális tere is volt ez, ahol, ellentétben a város mindennapjaival, sokkal szabadabb környezetben kerülhettek közelebb egymáshoz az emberek. A vendégek egyszerre páciensek és turisták, betegek és udvarlók. A fürdőhely építészeti kialakítása is sugallja ezt a kettősséget: a gyógyvizet kút, a park és a sétányok, akárcsak a fürdőház és a szalon egyszerre voltak a terápia és a közösségi élet színterei (Kósa 1999: 128). Ez a harmonikus összhang hétköznapi környezetben nehezen alakulhat ki. A fürdőélet ritmusát egyrészt a fürdőorvos által előírt terápia határozza meg, másrészt az ismerkedés a többi, már érkezéskor ott levő fürdővendéggel, az újonnan érkezők „beavatása” a helyi szokásokba, pletykákba (Tóth 2012: 113).

Mikszáth Kálmán rendszeres vendége volt több tekintélyes fürdőhelynek és számos novellát írt arról a kettős mércéről, amit saját tapasztalatai alapján megismerhetett. A fürdő ugyanis sokkal inkább deviáns helyszíne, mint ispotálya volt a társadalomnak (Praznovszky 1998: 41). A Priedorf nevű fiktív fürdőhely 1876-os fürdőtársaságát a *Két választás Magyarországon* c. könyvben következőképpen mutatja be:

A kutak környékén ezren és ezren

tolongtak, csinos asszonykák fekete viaszkos-vászon-táskákkal az oldalukon, melyben a poharat tartják, és az üvegcsövet, melyen keresztül isszák a szénsavas, vasas gyógyvizet, hogy a foguk ne feketedjék tőle; sárgacipős uracsok, akik kalandot keresnek a tüdőhurutjuk mellé. Széltiben foly a fürdői traccs, mely egészen speciális. A fürdőn évtizedeket él át az ember két hónap alatt. A közönség jön és megy észrevétlenül, az átváltozás folytonos. A kép mindig ugyanaz, a kutaknál, a Kur-Salonban, a zenénél és mindenütt, de a személyek mindig mások. Az egy hónap előtti ismerősei úgy tűnnek fel az embernek, mint messze időkről ismert alakok, kiknek elmosódott képe megvillan ködösen az emlékezetben. (30)

Továbbá cinikusan bírálja a vendégek szórakozásait és az egyszerű, egyoldalú fürdői problémákat, az etikett szabályait sértő közönséges viselkedést, hipochonder önvizsgálgatást és szóba kerül a fürdőorvosok iránti bizalmatlanság is.

A paxdorfi fürdővendégeknek ezen a nyáron is megvoltak mindazon mulatságai, melyek más években. A céllövészet, a pizstrángthalászat, kirándulások a csacsik hátán s egyéb ártatlan öröm, mely néhány ezer dologtalan embertől kitelik. Mennyi száz apróság tudja ezeket szórakoztatni, még a mosónők látása is, amint nagy kosarukban a fejök tetején viszik a villákba a szépen kimosott, kivasalt fehérneműt. [...] Százával vannak itt, akik hónapokon át nem beszélnek egyébről, csak a gyomrukról, és az alvásukról, folyton e két témát variálva. (31)

Érdeemes megemlíteni, hogy a balneológiával való szakmai tudományos foglalkozás csak az 1880-as évektől indult intézményesített formában, így a gyakorló fürdőorvosi szerepben csalók is felbukkanhattak, ami Mikszáth szerint jó pletykaanyagnak bizonyult. Az alább olvasható felháborodás olyan, mintha az író valamelyik vendéget imitálná, mivel,

mint a továbbiakban látható lesz, a tárgyalt mű főhőse, Katángy Menyhért sem emberszeretetből vállalta a paxdorfi fürdőorvos szerepét.

Szamarak, sarlatánok, nem törődnek a betegekkel. Melyiknek ki a betege, melyiknek mit rendelt. X. doktor udvarol az egyik szép páciensének s minden vizitnél egy ingre vetközteti a menyecskét, hogy a fülét odatehesse a gazember a kebléhez, a mellét meghallgatni. Z. doktorról pedig azt esik jól elfecsegni, hogy kis betegségekből nagyokat csinál, mint a kelmenbergi borbély, aki összeszidta a segédét, amikor a paraszt meggyúlt lábából távollétében a tüskét kivette: »Tékozló kutya vagy, inkább beljebb kellett volna verni, hogy pénzelhessünk belőle«. (33)

2. A fürdő mint a szerelem helyszíne

Egy adott fürdő aktuális vendégeiről a fürdőlisták adtak információt. Ezek egyrészt tanúskodtak a hírességek által kedvelt utazási célokról, másrészt pedig arról, hogy mely társadalmi réteg volt leginkább képviselve az adott helyen. Ugyanakkor több helyen is olvasható, hogy ezekben a listákban teljesen megbízni nem lehet, mivel nem tükrözték a vendégek valódi identitását. Nem volt ritka, hogy a hírességek álnéven utaztak, hogy elkerülhessék a feltűnést, vagy éppen svindlerek titokzatos arisztokratáknak adták ki magukat (Kósa 1999: 206). Hasonló olvasható Mikszáthnál: „Ez a tömeg mind hazug.” (31)

A fürdővendégek egyrészt páciensek, másrészt pedig a társadalmi élet különböző szerepeit töltötték be. A fürdő különös fontossággal bírt a polgári család életében, ugyanis a „párválasztás divatos és gyakori helyeként” létezett a köztudatban. Ennek fényében Kósa László néprajzkutató tipikus fürdői alaknak tekinti egyrészt az eladó sorban levő lányokat, a fiatal gavallérokat és a hozományvadászokat, de megemlíti a „fürdők pletykagyárait” és a törzsvendéget is (Kósa 1999: 166). Az eladó sorban levő, jó polgári családból származó lányok létfontosságú feladata volt egy megbízható, tehető férj megtalálása. Hogy a keresés ne kudarcral

és stigmatizált vénkisasszonyi sorssal végződjön, szokás volt nem a véletlenre bízni a szerelem és házasság sorsát. Ismerkedésre, kapcsolat létrehozásra pedig egyrészt a hagyományos februári farsangi szezon adott lehetőséget, másrészt a trendi nyári üdülés. Kósa szerint igen erősen élt a fiatal lányok és édesanyák képzeletvilágában az álom, mely szerint egy romantikus fürdői flörtölés során az újdonsült férjjelölt még a helyszínen eljegyzi és feleségül veszi a szerencsés leányt (ui.: 167). Ahogy a *Der Kur-Flirt* tárcában is olvashatjuk:

Es ist ein sehr gefährliches Flirt, besonders wenn man irgend ein aufreizendes Wasser trinkt. Und welches Wasser wäre in sommerlicher Zeit, in kräftiger Luft, zwischen Blüthenbüschen und in grünen Alleen, bei Müßiggang und beschaulicher Lebensweise nicht aufreizend? Das wissen die Mütter wohl, und darum kann man sicher sein, die Töchter, die man aus den Salons der Hauptstadt kennt, im Sommer in den Kurorten wiederzufinden.[...] Das fashionable Kurleben ist eben geeignet, alles Tempremant, das in den jungen Mädchen steckt und schlummert, wachzurufen [...].(Domino 1902: 1)

A fürdő vize tehát nem csak gyógyít, hanem afrodisziákum is. Izgalmasnak számított a titkos összenézés, a derékátkarolás és testközelség – a szerző költői képekkel sejteti a többszörösére felerősödött testiséget és erotikát, mely kiszabadítja a lányokat a hétköznapi szabályok fűzójéből. De nem mulasztja el az explicitebb tartalmakra való utalást sem, mint például annak humorisztikus említését, hogy miért kelnek reggel álmatlanul a nászutások szomszédjai.

2.1 A nyári afférok típusai kiválasztott tárcák alapján

A századfordulón a mainstream hétköznapi, szórakoztató „gyorsirodalom” mintapéldája volt a tárcairodalom. Ez a zsurnalisztikai környezetben napi szinten megjelenő poétikus anyag értékes szépirodalmi és kulturális ízlésvilágot rejt magában (Oesterle 2000). Széles skálát vonultat fel a korabeli közepszerű vagy éppen szenzációs sajtótémák,

ugyanakkor a rövidebb novellák, anekdoták és színikritikák sokaságából. A kiválasztott tárcák a német nyelvű *Neues Pester Journal* (1872-1925) c. budapesti napilapból származnak. A lap kedvelt volt a pesti német nyelvű kis- és középpolgárság körében. Politikai pártatlanság, családbarát tartalom jellemzi, számos szórakoztató olvasmány, tárcá, folytatásos regény és egyéb mellékletek formájában. Tudományos feltárása még csak részben valósult meg. (Ujvári 2012) A következőkben említett szövegekre a saját kutatásaim során bukkantam rá, ezeket mások még nem dolgozták fel. Jelen tanulmányban helyhiány miatt csak néhány olyan szöveget mutatok be, amelyek szorosan kapcsolódnak a vizsgálat tárgyát képező fürdői alak rekonstrukciójához.

A szövegekben két nagyobb visszatérő téma fedezhető fel: a hirtelen fellángolások, testi vágyak problémája és a tudatos, előre tervező és anyagi alapokra építő élettárskeresés – általában egy divatosabb fürdőhely kulisszái között. A szerelem két különböző, de mégis hasonló típusáról van szó: az első ösztönös, a második kitervelt, de mindkettő érzécsalódás, hiszen hamis valóságot teremt a résztvevők számára, amely csak az adott helyben és időben, a hétköznapiól eltérő fürdővilágában bontakozhat ki problémamentesen. A tárcaszövegekben nem található részletes jellemrajz, az adott elbeszélő „én” inkább a társadalmi szokásokra hívja fel a figyelmet, így kritizálva az unalom és természetes vágyak okozta, meggondolatlan flörtölést. Hogy a flört hogyan is alakul ki az „unalmas fürdői világban” a *Die Sünden des Sommers* c. tárcában olvasható:

Der [Flirt im Bade] entwickelt sich im Handumdrehen, man weiß nicht wie. Die Damen unternehmen ihn, von anderen Gründen ganz abgesehen, oft nur zur Zerstreuung in den sommerlich eintönigen Badesein;[...] Damen und Herren haben nichts zu thun, die in der Einsamkeit ausgehungerten Herzen sind liebebedürftig, und die Gelegenheit stellt ihnen Fallen. Da ist das gemeinsame Bad, da sind die einsamen Spaziergänge im Walde mit den schattigen Ruheplätzen im Dickicht, wo man von der Welt nichts hört [...] (Domino 1901: 2)

Az így születendő afférok, szezonális szerelmek jobb esetben

házassággal végződnek, olvashatjuk több szövegben is, de az nem feltétlen lesz boldog – a két fél a flört során ugyanis a legjobb, legkacérabb oldalát mutatta és önmaga is elvakult a játék során. Így már csak otthon, szeptember közepén eszmélnék rá a másik igazi mivoltára, amikor már késő. A *Die Sünden des Sommers* c. tárcában az olvasható például, hogy az egyik friss házaspár boldognak és mentesnek gondolja magát az ilyen tévedésektől, mígnem a férj hetekkel a házasságkötés után egy véletlen beszélgetés során szembesül azzal, hogy felesége nemcsak tolerálja a szivarozását, hanem ő maga is, nő léte, dohányzik. A *Die Saison-Liebe* c. tárca két olyan házaspárt mutat be anekdotikusan, ahol a felek megunták egymást és elégedetlenek voltak anyagi helyzetükkel, és mint egy „különös quartett”, párt cseréltek, de helyzetükön ez nem sokat javított (Waldenser 1901).

2.2 A hozományvadász alakja kiválasztott tárcák alapján

A túlfűtött, impulzív afférok mellett a *Kurflirt* c. tárcában olvashatunk azokról a polgári anyukákról és eladó lányaikról, akik nagy konkurenciát látnak a kalandor, kétes származású, kíméletlen és tapintatlan vagyonszerző nőkben. A fő probléma érthetően a hódítási stratégiában fedezhető fel: míg a polgári család lánya szemérmesen és gyermeki naivsággal igyekszik a célzott férfi érdeklődését és szimpátiáját megnyerni, addig a talpraesettebb és merészebb nők sokkal több sikert aratnak vadabb kacérkodásaikkal. Sőt a tárcák alapján elképzelhető, hogy ezek a nők, akik a városban többnyire a színházak és a műtermek falain belül élnek, a fürdőn, a testiséget liberálisabban felfogó közegben, olyan hatalomra tehetnek szert, amely megengedi, hogy akár ők diktálják uralkodó divatot. Biztató kicsengésképpen a szerző írását egy olyan anekdotával zárja, amelyből világossá válik, hogy az igazi gentleman ugyan kész a szerelem okán feleségül venni a pár hete megismert hölgyet, de amint kiderítette választottja kétes múltját, diszkréten eltávolodik tőle, mivel a szürke hétköznapiakban nem bizonyulna elfogadható, ígéretes feleségnek. A tárca általánosító végkicsengése inkább a gyakori csalódásról és becsapásról szól, nem pedig mesébe illő happy endről (Domino 1902).

A *Wasserprobe* c. tárcában egy kispolgári család nyaralásába tekinthetünk bele. A szülők nem aggódnak lányuk jó hírneve miatt, sőt

kifejezetten támogatják a férj utáni „vadászatot”. A választék két rokon alakjában jelenik meg, egy idősebb cégtulajdonos és fiatalabb unokaöccse, akik a szállóban a család szomszédjai. A lány mindkettővel külön időpontban ugyanazt a csínyt próbálja ki: csónakázás közben „véletlenül” beleesik az aligha mély vízbe, és úgy tesz, mintha fuldokolna, pedig igen jó úszó, jegyzi meg a szöveg. Az idősebb férfi másoknak fizet, hogy kimentsék a lányt, a fiatalabbik pedig bátorságát és erejét fitogtatva utánaugrik. Másnap már megtörténik a lánykérés és a lány a megbízható, fizetőképes, de unalmas férfit választja, jelezvén a szüleinek, hogy egy potenciális affér az impulzívabb fiatalabbikkal nem kizárt. Az apa alig háborodik fel az üzleti jellegű döntésen, inkább a várható erkölcstelenség veszélyeitől fél, de az anyuka sajátos logika alapján megnyugtatja. Ezen a ponton a tárcsa a korra jellemző kettős erkölcsi mércét érinti: az aktuális házassági lehetőség egy potenciálisan hosszútávú, komfortos jövő érdekében fontosabb, mint a várakozás a szerelemre, hiszen a korabeli köpönyegforgató életfelfogást tekintve később is adódhat majd mód a különböző vágyak diszkrét csillapítására (Ludassy 1903).

3. Katángy Menyhért esete a baronesse-szel

Mikszáth Kálmán *Két választás Magyarországon* c. könyve több, Katángy Menyhért kalandjait és életét tárgyaló novellából és karcolatból tevődik össze. Katángy 1893-ban jelent meg először a Pesti Hírlap hasábjain, mint parlamenti tudósító, és 1895 óta ismert, hogy nem valós alak, hanem Mikszáth Kálmán fiktív hőse (Tarján 1993: 153), aki ugyan dzsentrí családból származik, de mégsem a tipikus semmittevő figura, hanem ravasz, kockázatokra kész karrierista. Tapasztalhatta, hogy mérnök és ügyvéd bátyjai nehezen alkalmazkodnak a polgári világban. Katángy ugyan orvosnak készül, de szakmailag nem alkalmas, sokkal inkább fürdőorvosnak, hiszen:

A fürdőorvosnak semmit se kell tudnia. Még a »mutassa a nyelvét« se föltétlenül szükséges, a diagnózist, ami a legnehezebb, nem kell megállapítani, fürdőre már kitalált betegséggel megy a páciens, a fürdőorvosnak csak a mellét kell meghallgatnia (vagy hall valamit vagy nem),

s aztán elrendelni, hogy melyik vízből igyék és mennyit, hány órát sétáljon naponkint stb. (27)

Érdekességként említendő, hogy 1893. júliusában olvasható volt egy tudósítás egy fürdőorvosról, aki gazdag hozomány reményében elvette az egyik páciensét – csakhogy a nászéjszaka után kiderült, a hölgy egy család (Véber 1951: 251). A valóságban az orvos beleőrült a történetekbe. Mikszáth viszont humorosan csavart egyet a történeten, és Katánghyból örült helyett erdélyi kerület képviselőt csinált. A főhősnek nem hozományvadászat volt az elsődleges célja, ugyanis Mikszáth játékos és anekdotikus ábrázolása során látható, hogy Katánghyt elsősorban csak a pénz motiválta. A túlzott honorárium láttán merült csak fel benne az érdekházasság gondolata. Fürdőorvosként inkább az önpromóciós marketinggel foglalkozott. Priedorfba érkezve megtudja, hogy ő már a 13. orvos, illetve, hogy a páciensek általában már előző év tapasztalatai alapján keresik fel egészségügyi tanácsadójukat, ezért olyan stratégiát talál ki, amely gazdagnak, kedveltnek és roppant elfoglaltnak mutatta.

Reggeltől egész estig látható volt, majd itt, majd ott bukkant fel a komoly, egyszerű és mégis végtelenül elegáns fogat[a], mindig galoppban. Itt-ott megállt egy-egy villa előtt, a doktor leugrott (szép nyúlánk alakja volt) s lázas sietséggel ment fel a lépcsőkön, mindig sietett, két lépcsőt is ugrott egyszerre, rettentő sok dolga lehet; néhány perc múlva visszajött, loholva, fújva, halántékát a kendőjével törülgetve, aztán megint megindult a fogat, száguldva, valamely, a fürdő túlsó részén levő villába. Útközben kezében tartotta a napfénytől csillámló aranyóráját, mintha a másodpercek gyors eltűnése is alterálná, s gyakran (kivált, ahol nagyobb közönség látta) meg-megbiztatta a kocsisát.

- Csak sebesebben, mert elkésünk. (34)

A szemfényvesztés titka az volt, hogy Katánghy csak eljátszotta a beteglátogatást, valójában sosem kopogott az ajtókon, elbújva várt pár percet és sietett tovább. Ezt a jelleméből adódó játékos problémamegoldását az elbeszélő a kaliforniai aranyásokhoz és a

hazardörökhöz hasonlítja, akik egész létüket egy lapra teszik fel.

Hiszen ő is a fin de siècle gyermeke. És végre, ha a sárosi ember amerikánus akar lenni, nem kell hozzá semmi előtanulmány: a sárosi ember készen van. (35)

Katánghy divatos orvossá válik, láthatatlan betegekkel ugyan, de elég biztató profillal ahhoz, hogy egy hasonlóan gazdag és kívánatos baronesse számára érdekes partinak tűnjék. Klára bárókisasszony, aki elszegényedett *báróné* édesanyjával érkezett a fürdőre, az első látogatástól kezdve kacérkodni kezd a fiatal fürdőorvossal. Motivációjuk csak lassan lepleződik le. Katánghyra az első perctől a drága toalett tett mély benyomást, mint az előfutára annak, amit honoráriumnak remélhet. Az olvasó számára viszont nyilvánvaló a lány kacérkodása, a lesütött szemeivel és túlzottan szemérmes szégyenlősködésével. Az alábbi két példa jól illusztrálja a közöttük kialakult, megtévesztésen és tévedésen alapuló viszonyt.

A kisasszony hálás szemeket vetett hősünkre, a nagy kék szemek nedves fényben úsztak, mintha könnyben fürödtek volna.

Menyhért úr lesütötte a maga szemeit. Bár nagy svihák volt, mégis restellte a hálának ilyen rendkívüli nyilvánulását. Egy pár kinin-porért ez mégis sok. Eszébe jutott, hogy a nagyon hálás páciensek rendszeren rosszul fizetnek. Az áradozó szavak forintokat vannak hivatva pótolni. (41)

Ezután Klára elvezette a férfit az édesanyjához, miközben „(s)ajátszerű puhaság, lágyság ömlött el (...) egész lényén, s valami ritmikus volt a lépéseiben. Valóságos zene a járása.” (42) Katánghyra ez nem hatott, a lány egyáltalán nem érdekelte. Elhaladva egy romantikus rózsaindával befutott fal mellett, leszakított egy rózsát, de ahelyett, hogy Klárának adná saját maga gomblyukába helyezi el a bimbót.

- Ej, menjen - mondá durcásan Klára, amint a lépcsőn fölmentek -, éppen az én bimbómat tépte le. Már két napja aufpasszolok rá (Klára szerette vegyíteni a nyelveket), még ma tövén hagytam,

hogy egy kicsinyt megemberesdjék, illetve megrózsásodjék, s íme, elviszi az orrom elől.

Erre a pajzán hangra meglepődött a mi Menyusunk, de mit tehetett egyebet, kivette a gomblyukából, s maga is kiesvén komor aeskulapi szerepéből, némi udvarlóí allűrrel nyújtotta, s mondá Klárának:

- Itt van, ni! ne sírjon! (u.i.)

Az orvos számára a lány egyszerűen jól fizető ügyfelet jelentett. Másnapi látogatásán egy vizes pohárban találta a virágot, de ennek nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. Az olvasó számára hamar kiderül, hogy Klára is az anyagiak miatt vonzódik az orvoshoz. Szép, nemesi neve és a munkájából ígérkező sok pénz pozitív érv arra, hogy alkalmas férj legyen, sőt a lány már a politikai affinitását is előre megjósolja: „János király kezeiben hatalmas stoff lenne.” (43) Az elkövetkezendő napokban a nők saját szakácsról és gyáros nagybácsiról beszéltek, ezzel is fokozva az orvos érdeklődését. A szezon végén pedig Katánghy, továbbra is a honoráriumra koncentrálva, befejezettnek nyilvánítja a kezelést, és a fizetésre kerül a sor. Terve beválik, és egy irreálisan nagy honoráriumban részesül. A 100 Napóleon aranypénné láttán a mohóságtól nem érzékeli a túlzást és még többet kívántak, sőt deja vu-ként újból felidézi a kacérkodó Klára alakját. „Lássuk csak, mit mondott még? Azt, hogy »ön mentette meg életemet, ez az élet önt illelné«. Ohó, hisz ez majdnem kész vallomás. Oh, én ostoba tökfilkó!” (51) Elfeledkezik arról, hogy a lány nem halálos beteg volt. Az érzelmi kötődések mellett az anyagi kilátások segítik a döntésében, utoléri a hölgyeket, igazi udvarlóvá válik és kevesebb mint másfél hét múlva össze is házasodik Klarával.

Mondhatni, hogy bevált mindkettőjük terve, egységgé szerződtek a jobb anyagi kilátások érdekében. Az igazság lelepleződése meglepetésként érte mindkettőjüket, de Katánghy szavait idézve: „Összekerültünk, feleség. Úgy kell nekünk. De menjünk most már ebédelni.” (73) Egy tanulságos és cinikus status quo jött létre, a könyvet tovább olvasva pedig kiderül, hogy Katánghy nem is járt olyan rosszul.

A bemutatott szövegek alapján látható, hogy a fürdővilág a gyógyítás és pihenés mellett sorsdöntő párválasztási helyszíneként is funkcionált a

századfordulós Monarchiában. Komoly polgári családok eladói lányai, elszegényedett nemesi sorból származó fiatal emberek és titokzatos művésznők fordultak meg a városoktól távol eső üdülőhelyeken, hogy a szórakozás mellett olyan üzletet köthessenek, amely anyagilag biztosabb jövőt ígér. A hozományvadász alakjának alapos rekonstrukciója több irodalmi és történelmi szöveg alapján izgalmas kultúrtörténeti ismereteket ígér.

Irodalomjegyzék

Primer irodalom

1. *Domino*: Die Sünden des Sommers. In: Neues Pester Journal. 1901.06.30.; 30.évf. 177.sz., 1–3.
2. *Domino*: Der Kur-Flirt. In: Neues Pester Journal. 1902.07.27.; 31.évf. 204.sz., 1–3.
3. *Groller, B.*: Wenn man Pech hat. In: Neues Pester Journal. 1911.08.20.; 40.évf. 197.sz., 1–6.
4. *Ludassy, J. V.*: Die Wasserprobe. In: Neues Pester Journal. 1903.08.08.; 32.évf. 215.sz., 1–3.
5. *Mikszáth K.*: Két választás Magyarországon. Budapest 1949(1910)
6. *Waldenser, F.*: Die Saison-Liebe. In: Neues Pester Journal. 1901.07.24.; 30.évf. 201.sz., 1–3.

Szakirodalom

1. *Farkas R.*: „Lebensreform” als Antwort auf den sozialen Wandel. In: Harmat, U. (szerk.): Die Habsburger Monarchie 1848–1918. Band IX. Soziale Strukturen. Teilband ½. Von der Stände- zur Klassengesellschaft. Wien 2010, 1349–1369.
2. *Kósa L.*: Fürdőélet a Monarchiában. Budapest 1999.
3. *Lippmann, H.-C.*: Sommerfrische als Symbol- und Erlebnisraum bürgerlichen Lebensstils Zur gesellschaftlichen Konstruktion touristischer ländlicher Räume. 2016.
Link: https://depositonce.tu-berlin.de/bitstream/11303/5952/4/lippmann_hans_christian.pdf (utolsó megtekintés 2019.04.01.)
4. *Oesterle, G.*: Unter dem Strich. Skizze einer Kulturpoetik des Feuilletons im 19. Jahrhundert. In: Barkhoff, J. et al. (szerk.):

Das schwierige neunzehnte Jahrhundert. Tagung zum 65. Geburtstag von Eda Sagarra. Tübingen 2000, 229-250.

5. *Praznovszky M.*: Fürdőre kell menni! (Mikszáth kúrái). In: Pannon Tükör 3.évf. 3.sz. 1998, 41–43.

Link:http://epa.oszk.hu/03300/03335/00017/pdf/EPA03335_pannon_tukor_1998_03.pdf?fbclid=IwAR3nwCZL7oKp9ESqrb3FVf0_73anBd8jK5aBshK69aGekHBkg6DoxY58FY (utolsó megtekintés 2019.04.01.)

6. *Szabóné N. J. / Bexheft Á.*: Szórakozás, nyaralás, sport. In: Bexheft Ármin (szerk.): A magyar család aranykönyve II. Budapest 1910.

7. *Tarján T.*: Utószó. In Mikszáth K.: Két választás Magyarországon. Budapest 1993. 152–155.

8. *Tóth A. V.*: A gyógyulás és rekreáció “eltérő terei”. A fürdőhelyek sajátos kultúrája a 19. század Közép-Európájában. In: Fenyves M. / Kerekes A. / Kovács B. / Orosz M. (szerk.): Utak és kalauzok. Változatok az Osztrák-Magyar Monarchia topográfiájára. [MŰ-HELYEK 10] 2012, 99–115.

9. *Ujvári H.*: Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie. Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. (= Studien zur Literaturwissenschaft. Bd. 7.) Herne 2012.

10. *Véber K.*: Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon. In: Irodalomtörténet 1951. 39. évf. 246-255.

Link:https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/IrodalomTortenet_1951/?query=SZO%3D%28K%3%B6rtv%3%A9lyesi%29&pg=259 (utolsó megtekintés 2019.04.01.)

„HÁT ÉN VAGYOK ILYEN HÜLYE, BOCS”

ELKÖTELEZŐDÉS ÉS DISSZONANCIA A TANÁR SZAKOS HALLGATÓK PÁLYAVÁLASZTÁSÁBAN

Gy. Molnár Kadosa, Rálik Alexandra, Jellinek Sára, N. Kollár Katalin

ELTE PPK Iskolapszichológia és Tanárképzés Kutatócsoport

A kutatás céljai, előzményei

Hazai és nemzetközi területen is meg nem oldott, visszatérő probléma a tanárhiány: a pályaelhagyók – vagy a képzés befejezése után a pályára sem lépők – száma magas. A tanári pálya választásának motivációit vizsgáló kutatások így leginkább a képzésre való belépést, illetve a gyakorló évek tapasztalatait veszik figyelembe (vö. a legfrissebb és legátfogóbb kutatás: Paksi et al. 2015a), kevésbé fókuszálva a még a képzésben részt vevő hallgatókra. A kutatások kimutatják, hogy a pedagógusjelöltek nézetrendszerét saját gyerekkorukból hozott iskolai élményeik és azok személyes feldolgozási módjai befolyásolják, azonban a pedagógusképzés jelenleg ezen nézeteket „vajmi kevés mértékben módosítja, formálja” (Stréger 2015: 74). A képzés során a tanárjelöltet érő hatások a képzés és a pálya választását követően azonban nem elhanyagolhatók, hiszen ez az időszak a foglalkozási identitás eléréséért folytatott küzdelem időszaka (Skorikov/Vondracek 2011). A tanárjelöltek pályaválasztási motivációinak feltárása révén a tanárképzésre mint motivációs rendszerre, annak jelenlegi állapotára világláthatunk rá.

Kutatásunk tárgya nem pusztán a tanárképzésben részt vevő hallgatók pedagóguspályához való viszonya, hanem a pályaválasztási motivációt jellemző, nemzetközi és hazai kutatásokban is kirajzolódó trendek mögött meghúzódó döntési történetek mikéntjének megismerése. Az elköteleződési folyamatot dinamikus egyéni identitásképződésként feltételezzük, amely a releváns motivációs és percepciós faktorok dimenziójában alakul: az egyén a foglalkozási identitása kidolgozása során helyez előtérbe vagy utasít el értékeket, tényezőket.

A vizsgálat folytatása egy már megkezdett, tágabb körű kvantitatív felmérésnek: az elsősorban az ELTE tanár szakos hallgatói között felvett

kérdőíves mérésünk statisztikai eredményeire építve a kvalitatív kutatási szakaszban – egy rövid kérdőíves felméréssel, majd mélyinterjúk felvételével – törekszünk a pályaválasztási motivációk jellemzőinek mélyebb megismerésére.

A kvantitatív felmérési szakasz (FIT-Choice) következtetései összefoglalása

Kutatócsoportunk a kifutó osztott és az osztatlan tanárképzés hallgatóival 2017 őszén vette fel a hazánkban korábban gyakorló pedagógusok körében is vizsgált FIT-Choice skála kérdőívet (Richardson/Watt 2006). A hazai vizsgálatokban a hallgatókkal végzett felmérés marginálisan, elsősorban a gyakorló pedagógusokkal, valamint a különböző pedagógusképzések egymás közötti összevetésének fényében jelent csak meg (Paksi et al. 2015b), a tanári képzésen részt vevők alapsokasága így ezen felmérésekben némileg perifériára szorult, további kutatásokat igényel.

Feltettük, hogy a tanárjelöltek válaszaiban a pályára lépési szándék és egyes, a pályaválasztás szempontjából relevánsnak tekinthető faktorok között a disszonancia lehetősége jelenik meg. Várakozásunk volt, hogy a választás motivációjaként a személyes hasznosság alacsony értékeket kap.

Felmérésünk 847 főből álló mintáját többségében (86%) az ELTE tanár szakos hallgatói tették ki. Az eredményekből alapján bebizonyosodott, miszerint a feszültség nemcsak a pályához való pozitív viszonyulás, illetve a tanári pálya bizonyos aspektusokban mutatkozó erősen negatív percepciója között húzódik, hanem egyes motivációs faktorok között is tetten érhető, például az altruisztikus motívumoknak a pálya személyes hasznosságával szembeni hangsúlyos előtérbe kerülésében.

A Factors Influencing Teaching Choice kvantitatív mérőeszköz olyan tényezők fontosságáról kérdezi a válaszadókat, amelyek a korábbi kutatások és Richardson–Watt felmérése szerint jellemzően szerepet játszanak a tanári pályaválasztásban (Watt/Richardson 2007). Az előre adott faktorok fontosságának hetes skálán való értékelése ugyanakkor nemcsak a személyes reagálást teszi kevésbé lehetővé, hanem a pálya választása ellenében motiváló tényezők megjelenését is. A FIT-Choice eredményeiben tehát jelentős részt az a pálya választása mellett szóló

motivációs faktor-rendszer mutatkozik meg, amely nem egy tanár/tanárjelölt számára bizonyos tényezőkkel *szemben* érvényes, éppen ezért vált szükségessé kutatási célunk érdekében további mérési eszköz alkalmaznunk.

A rövid kérdőív bemutatása

A FIT-Choice skála felvétele után az interjúk előkészítése gyanánt egy 8 kérdéses rövid kérdőívet vettünk az ELTE hallgatóival. A kérdőívet online tölthették ki a diákok, összesen 344 kitöltött kérdéssort kaptunk vissza. A kérdőív végén a kitöltők önként jelentkezhetnek az általunk később lebonyolított interjúkra. A háttéradatakon (szak, képzési forma, évfolyam, részt vett-e már kötelező tanítási gyakorlaton) túl rákérdeztünk, hogy a hallgató megfontolt-e más pályát, valamint tervei szerint tanítani fog-e (négyfokú skála). Kulcsfontosságú volt a legutolsó kérdés: „Ha egy diákja azt mondaná, hogy a tanári pályán gondolkodik, hogyan reagálna?”. A hallgatóknak egy ötfokú skálán kellett kiválasztaniuk, milyen mértékben ajánlanák jövődöbéli, érdeklődő diákjaiknak a pályát, majd döntésüket meg is kellett indokolniuk.

A döntésre vonatkozó kérdés és különösképpen az ahhoz tartozó indoklás lehetővé tette, hogy a pálya szubjektív percepciója implicit módon kifejezésre jusson a hallgatók válaszaiban. Az ajánlási kérdést a tanítási szándékot firtató kérdéssel összevetve a pálya percepciója és az ezzel együtt élő motivációs erők közötti belső viszony tárható fel. Vagyis láthatjuk, vannak-e – és ha igen, milyen arányban – hallgatók, akik annak ellenére, hogy maguk tanári pályára készülnek, nem ajánlanák saját tanítványaiknak ezt a hivatást, esetleg fordítva: vannak-e, akik maguk nem mennének tanárnak, de egy érdeklődő diáknak javasolnák a pályát.

A korábbi kutatások közül hasonló kérdésként jelent meg „A gyermekem számára is ajánlanám a tanári pályát” tétel Hunyady György (2015: 123-125) vizsgálatában, amelyben a gyakorló pedagógusok, az osztatlan, valamint az osztott tanárképzésben részt vevő hallgatók válaszaiban megmutatkozó eltérésekre kaphatunk választ, ám az ajánlás mikéntjére a vizsgálat kvantitatív módjából fakadóan nem derül fény.

Az ajánlási kérdést követő indoklás ezután a kérdés kapcsán felbukkanó tartalmi elemek nyitott módszerű megismerésére ad

lehetőséget: mik azok a tényezők, amelyeket a válaszadók maguktól tartanak relevánsnak a tanári pályaválasztást illetően. A kérdőívünk ezen kérdéséhez fűzött indoklások tehát arról árulnak el sokat, mi motiválja vagy éppen tántorítja el a hallgatókat a pályától.

Mivel a kutatás célja a tanár szakos hallgatók motivációja és percepciója között feltételezhető disszonancia feltárása, potenciális interjúalanyainkat a fent kiemelt két kérdésre (tervez-e a hallgató tanítani, illetve ajánlaná-e a pályát érdeklődő diákjának) adott válaszok mentén soroltuk négy csoportba (1. ábra). A kutatás szempontjából legizgalmasabb alanyok a második és harmadik csoportokból kerülnek ki. Ők azok, akiknél a pálya bizonyos motivációs-percepciók faktorai ellentmondásban lehetnek egymással, így a disszonancia lehetséges okainak feltárásához elsősorban ezen válaszadók között kerestük interjúalanyainkat is.

		Ajánlaná-e egy diákjának?	
Tanítási szándék		1. nem ajánlaná, (inkább) nem akar tanítani	2. nem ajánlaná, (inkább) akar tanítani
		3. ajánlaná, (inkább) nem akar tanítani	4. ajánlaná, (inkább) akar tanítani

1. ábra: A tanári pálya ajánlása és a tanítási szándék függvényében képzett négy csoport

Hipotézisek

Feltételeztük, hogy a tanítási szándékot és pályaaajánlást vizsgáló felmérés tartalomelemzés során feltárt kategóriái között megjelennek a FIT-Choice faktorai.

Feltevésünk szerint az ajánlási kérdés és indoklása implicit módon kifejezést enged a pálya egyéni szubjektív percepciójának a hallgatók válaszaiban.

További hipotézisünk, hogy az ajánlási kérdés a „Tanítani fog-e...?” kérdéssel összevetve lehetővé teszi a tanár szakos elköteleződés kapcsán a disszonancia felszínre hozását, hiszen ha a válaszadó a pálya ajánlására,

valamint a saját tanítási terveire vonatkozó kérdésre nem egybehangzó választ ad (például: tanítani szándékozik, de nem ajánlaná a pályát), az a tanári pályaválasztásnak a válaszadó számára releváns tényezői között feszültséget jelez.

A pálya iránti elköteleződés jelei kapcsán feltettük, hogy eredményeinkben észlelhető lesz a tanítási gyakorlaton való részvétel jelentős szerepe.

Az elköteleződéshez kapcsolódó, annak képét árnyaló további hipotézisünk, hogy a pályával való bensőséges viszony (a pálya szeretete, a tanítás iránti elhivatottság stb.) hangsúlyozása gyakran kapcsolódik össze a negatív topikok megjelenésével, gyakran azokat ellensúlyozandó.

Az indoklások bemutatása

Az "ajánlaná-e diákjának a tanári pályát?" kérdést követő indoklásokat tartalomelemzési módszerrel azok szövegezéséhez szorosan illeszkedő topikokkal láttuk el. Ezeket a szűkebb topikokat témákba rendeztük, majd az így kapott témákból tíz kategóriát alkottunk (2. ábra). A válaszadókhöz intézett kérdés impliciten a saját pályaválasztási motivációik felfedését célozta, és a válaszokban megjelenő tartalmi elemek várakozásainknak megfelelően valóban sok ponton mutatnak érintkezést vagy egyezést a FIT-Choice skáláról is ismert motivációs és percepciós faktorokkal, azonban jelentősen el is térnek azoktól. Értelmezésünk szerint a nyílt kérdésre adott válaszokban jobban teret kapott a pályaválasztással kapcsolatban a válaszadók saját, individuális nézőpontja, a számukra egyénileg jelentős tényezők.

2. ábra: Tartalmi kategóriák előfordulásának gyakorisága az indoklásokban

A zárt kérdésekkel, előre megadott tényezőkre kérdező mérőeszközhöz képest a nyitott végű kérdésre adott válaszok alapján válaszadóink nagy többsége emeli ki a *Pálya nehézségeit* (112 említés) mint a tanári pálya választását befolyásoló, döntő tényezőt. Hasonlóan gyakori érvelés a *Pályával való bensőséges viszony* (87), valamint a *Pályára való alkalmasság fontosságának* (87) kiemelése – voltaképp a Karrier intrinzik értéke és a Képesség FIT-Choice-beli faktoraival összefüggésben. Érdekes módon azonban a FIT-tel szemben sokkal több és konkrétabb negatívum is előtérbe kerül az indoklásokban: ilyen *Az életpálya kedvezőtlenége* (76) és *A tanárképzés problematikusága* (64), de érdemes kiemelni a válaszok azon tendenciáját, miszerint a tanári pálya választását *Tájékozódás, tudatos döntés* kell hogy megelőzze (57).

Szembevetendő különbség, hogy ugyan szintén indoklási tényezőnek számít a *Társadalmi hasznosság* (57), ám a FIT nemzetközi és hazai eredményeitől eltérően nem az altruisztikus faktor (gyermek jövőjének alakítása, jövő generációjának formálása stb.) lesz a domináns. A tanárjelöltek válaszaiban az individuális szempontok inkább előtérbe kerültek, és noha a válaszadók egy része fontosnak tartja az altruisztikus motivációt, a saját, az egyéni pályaválasztást közvetlenül érintő, jóval

konkrétabb kategóriák nem annyira azt mutatják, hogyan hathat az egyén a társadalomra, hanem inkább a társadalom egyénre kifejtett hatását, valamint az egyén boldogulását – a saját döntése és választott pályája közötti viszonyt teszik a döntés kritikus pontjává.

A *Pálya nehézségei, problémái* tartalmi kategória rendelkezik messze a legtöbb előfordulással az indoklások között (112). Ebben a gyakoriak az olyan tartalmi elemek, amelyekben a pálya nehézsége közelebről nem meghatározott módon jelenik meg. („Csak akkor ajánlanám neki, ha egy személyes beszélgetés után azt érezném rajta, amit anno magamon is: hogy minden nehézség ellenére képes lenne az egész életét feltenni a tanításra”; „Hálás hivatás, de nehéz...”) Szintén ide soroltuk az „Az oktatás problémás” témát is, amely az oktatás rendszerével, körülményeivel és szereplőivel kapcsolatos hátrányok említését foglalja magában. (Topik: rossz helyzetben van az oktatás; túlszabályozottság; rossz körülmények; stb.) Gyakori a tanárok munkaterheinek említése is, az utalás a tanári pálya alacsony társadalmi presztízsére; kevesebbszer jelentek meg az oktatás humán szereplőivel (kollégák, szülők, tanulók) kapcsolatos problémák.

Szintén sokszor (87) jelentek meg olyan válaszelemek, amelyekben a válaszoló a pálya iránti belső elköteleződést, a pályához fűződő szoros viszonyt hangsúlyozza (*Pályával való bensőséges viszony fontossága*). Az ide tartozó indoklásokban a válaszolók attól tették függővé, ajánlanák-e egy fiatalnak a tanári pályát, hogy az illető szívből választja-e a tanárságot, határozottan tanítással akar-e foglalkozni, kész-e az áldozathozatalra, és belsőleg azonosul-e a tanári szereppel. („Kihangsúlyoznám, hogy csak akkor menjen tanárnak, ha igazán érez magában elhivatottságot, egyébként bele se kezdjen!”; „Alaposan át kell gondolni, hogy valóban annyira elhivatottak vagyunk-e, hogy a jelenlegi körülmények között is ténylegesen ezt a pályát választjuk.”; „Csak abban az esetben ajánlanám, ha látom a tanítványomban az elhivatottságot, elszántságot.”)

Itt maga a választás ténye, az elkötelezettség jelenik meg – a pálya választásának feltételeként. Tehát az ide sorolt válaszelemek kevésbé egy pályaválasztási motivációról szólnak, mint inkább arról, hogy csak akkor válassza valaki a tanítást, ha biztos ebben a döntésben. („Én csak annak ajánlanám, aki elhivatott. Máskülönben nincs értelme.”) Azaz a kutatásunk során elért tanár szakos válaszadók nem elhanyagolható része nem tudta

mással megindokolni a választást, hanem csak magára a választásra való hivatkozással. Megkockáztatható, hogy az ide tartozó hallgatói nézetek és megfogalmazások tulajdonképpen a pályaválasztás munkaerőpiaci (karriereként felfogható) megindoklásának kudarcát, e kudarc kimondását képezik, ha az e megnyilatkozásokban a pálya választásának a ténye ütközik a pálya választása mellett szóló indokok hiányával vagy kritikusan alacsony fokával.

Feltevésünk, hogy az ide sorolható indokláselemek, tehát a pályával való belső azonosulás hangsúlyozása gyakran egyfajta ellen-indoklásként jelenik meg. Azaz az elkötelezettség, elhivatás nem önmagában fontos a válaszolók jelentős része számára, hanem a negatívumokkal szemben, azokkal összefüggésben, így gyakran kapcsolódik össze negatív topikok megjelenésével, ahol a pályához tartozás azért fontos a válaszoló szerint, mert az ellensúlyozhatja a negatívumokat.

A bensőséges viszonyhoz hasonlóan kiemelkedően gyakori a *Pályára való alkalmasság fontosságának hangsúlyozása* (87). Az ide sorolt indoklások sajátossága, hogy a válaszadók a potenciális diák bizonyos jegyeitől teszik függővé, hogy ajánlanák-e a pályát vagy sem. Ez a kitétel a válaszadók egy részénél meghatározatlan marad („Nem mindenki való tanárnak.”; „A diáktól függ, mennyire látom kompetensnek rá...”), viszont kutatásunk szempontjából is fontos az, hogy válaszadóink milyen konkrét feltételekhez kötik a pályalkalmasság fogalmát. Egyfelől többen a potenciálisan tanári pályára lépő személy tanításhoz, illetve diákokhoz fűződő attitűdjét jelölik meghatározó tényezőként. A gyerekek szeretete, illetve, hogy az illető értsen a gyerekekhez, leggyakrabban kizárólagos feltételként jelenik meg („csak olyan menjen tanárnak aki ért a gyerekekhez és szereti őket és nagy türelemmel rendelkezik”). A tanításra alkalmassá tevő képességek között felmerül az empátia, a munkabírási, sok esetben azonban a tanári kompetenciákra utaló tartalmi elemek kifejtés nélkül maradnak. A motiváltság és a tanítási ambíció gyakran egészíti ki az érvelést. („Ha látnám a diákomon, hogy megvannak benne egy jövőbeli tanárhoz szükséges kompetenciák, ambíció, akkor bíztatnám...”) Kisebbszámban ugyan, de előfordul az alkalmasságot meghatározó tartalmi elemként az egyéniség, a személyiség is („ha laza, van kisugárzása”; „a diák kalibere is meghatározó, hogy erre alkalmas lesz-e.”).

A *Kedvezőíten életpálya* kategória (76) azokat a tartalmi elemeket összesíti, amelyek a tanári pályát életpályaként hátrányosnak tekintik, kifejezik, hogy az megélhetési nehézségekkel jár, illetve általában karrierként előnytelennek tekintik. E topikok elsősorban az alacsony fizetésről, a tanárok egzisztenciális bizonytalanságáról szólnak; megjelenik, hogy tanárként nehéz családot alapítani, és elszórtan olyan tényezők is előfordulnak, mint a kevés szabadidő vagy az előmeneteli lehetőségek hiánya.

A *képzés problémás* kategória (64) azokat az elemeket foglalja magába, amelyek a kérdésre, hogy ajánlaná-e a válaszadó egy diákjának a tanári pályát, a tanárképzéssel kapcsolatos negatívumokat említene. A különböző topikokat a következő témákban csoportosítottuk: a képzés szerkezeti/színvonalbeli problémái; nehézség/terhek a képzésben; a képzés nem készít fel a feladatokra; valamint a tanárképzés általános vagy egyéb problémái (példa: a tanárképzés rosszul működik; a tanárképzés agyomosás).

Alapvetően a tanítás intrinzik értékét fogalmazzák meg azok a tartalmi elemek, amelyeket a *Személyiség számára érték* kategóriába (63) csoportosítottunk. Az ide tartozó topikok egyrészt azt hangsúlyozzák, hogy a tanítás az egyén számára élvezetes tevékenységekkel, élményekkel jár, másrészt a tanári pálya melletti döntés feltételeként fogalmazzák meg az intrinzik érték megélésének képességét („Nagyon függ attól, hogy melyik diákom mondaná ezt (...) [ha] úgy ismerném, hogy örömét tudná lelni a tanításban, akkor mindenképp bátorítanám.”), valamint kiemelik, hogy a tanári pályán emberekkel lehet foglalkozni.

A *Tájékozódás, tudatos döntés fontossága* kategóriába (57) sorolt tartalmi elemek egy része arra utal, hogy a tanári pálya iránt érdeklődő fiatalnak saját, egyéni döntést kell hoznia – felvethető, hogy az ilyen választ adó hallgatóktól a tanítás mint különleges belső elköteleződést igénylő pálya gondolata sem áll távol. A kategóriába sorolt tartalmi elemek egy más része jellemzően a hátrányok és előnyök reális előzetes megismerését hangsúlyozza (topikok: tájékoztatást adnék a hátrányokról; tisztában kell lenni a nehézségekkel; fontosak a reális elképzelések stb.), és előfordulnak olyan indoklások is, amelyekben az jelenik meg, hogy a fiatalnak először meg kellene tapasztalnia, milyen tanítani (topikok:

segítenék neki kipróbálni; aki nem biztos a döntésében, gyűjtsön tapasztalatot előbb).

A *Társadalmi hasznosság és fontosság* (57) topikjai közé azokat soroltuk, amelyek egyfelől a tanítás fontosságát általános értelemben állító válaszelemeket tömörítik, másfelől azokat, amelyek a tanítás gazdasági-társadalmi szükségességére hivatkoznak. (Topikok: a jövő a tanárok kezében van; a tanár példakép lehet a jövő generációi számára; a tanítás társadalmilag hasznos; szükség van jó tanárookra; tanárhiány van stb.) Szintén ide soroltuk azokat a válaszelemeket, amelyek arra utalnak, hogy a tanári pálya felelősséggel jár.

Jellemzően előfordultak olyan válaszelemek is, amelyekben a válaszolók a tanári pálya értékes voltát állítják, ám nem közelebbről meghatározott módon. A *Tanítás mint magas érték absztrakt megfogalmazása* (52) kategória topikjai közé tartozik: tiszteletre méltó szakma; a tanítás hivatás; a tanítás szép pálya; a tanítás csodálatos szakma stb.

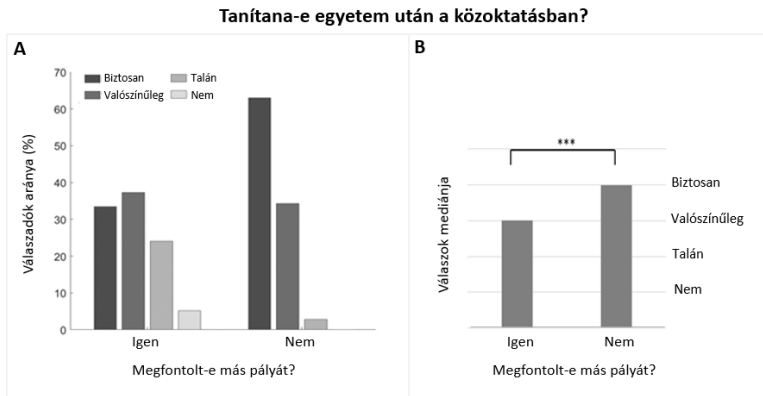
A *Kedvező életpálya* kategória (24) azokat a válaszelemeket csoportosítja, amelyekben a válaszolók a tanári pálya karrier-szemponitú előnyeit emelik ki (külső és kényelmi előnyök; elhelyezkedési előnyök; lehetőségek bősége; anyagi előnyök).

Kvantitatív indikátorok összefüggései a tanári pálya iránti elköteleződés vizsgálatában

A kérdőív indoklásait megelőző kvantitatív, zárt kérdések a válaszadóink tanári pálya iránti elköteleződésének különböző aspektusaira irányultak. A kutatás későbbi szakaszában felvett kvalitatív interjúk alapjául szolgáló Marcia-i identitásfejlődés-vizsgálat alapelvei szerint a pályaválasztással összefüggő foglalkozási identitás kialakulásának fontos jele az exploráció, a választott pályától eltérő alternatív utak megfontolása is (Marcia 1993).

A tanítási szándék és az egyéb pályák megfontolásának viszonylatában (3A. ábra) kirajzolódik, hogy a más pályát nem megfontoló adatközlőink első ránézésre magabiztosabbnak tűnnek a tanítási szándékukat illetően [$U = 44699$, $n_1 = 233$, $n_2 = 108$, $p < 0,001$]. Az alternatív pályakép nélküliek között nem volt olyan válaszadó, aki egyértelműen elhatárolódik a tanári

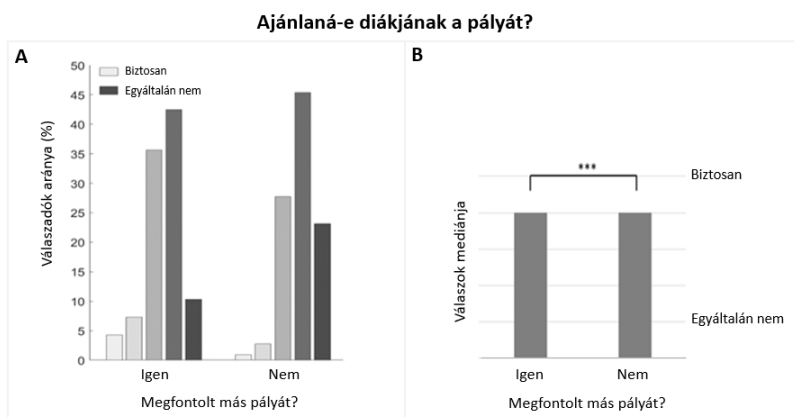
pályától, többségük biztosan tanítani tervez az egyetem elvégzése után. Ezzel szemben a más pályákat, útvonalakat is felfedező hallgatók válaszai sokkal heterogénebb képet mutatnak, így e csoport tanítási szándéka sem nevezhető egyértelműnek.

3. ábra: A pálya iránti elköteleződés alternatív pályakép megfontolásának függvényében

Az ábrán (A) a válaszadók egyetem utáni tanítási hajlandóságának megoszlása látszik az egyes csoportokon belül, illetve (B) a két csoport válaszainak mediánjai.

Ehhez hasonlóan a pálya ajánlása is jelzi, hogy a foglalkozási identitás alakulása milyen dilemmákat vethet föl (4A. ábra): az alternatív pályalehetőséget nem megfontolók jóval nagyobb aránya ajánlaná biztosan a tanári pályát egy diákjának, míg a más irányokban is gondolkodók – ugyan valamivel több mint a felük szintén ajánlaná a tanítást – válaszai nagyobb eloszlást mutatnak: jóval több a pályát bizonytalanul vagy azt egyáltalán nem ajánlók száma. (A csoportok összehasonlítása érdekében végzett Mann–Whitney-próba szignifikáns különbséget mutatott. [U = 36969, $n_1 = 233$, $n_2 = 108$, $p < 0,001$])

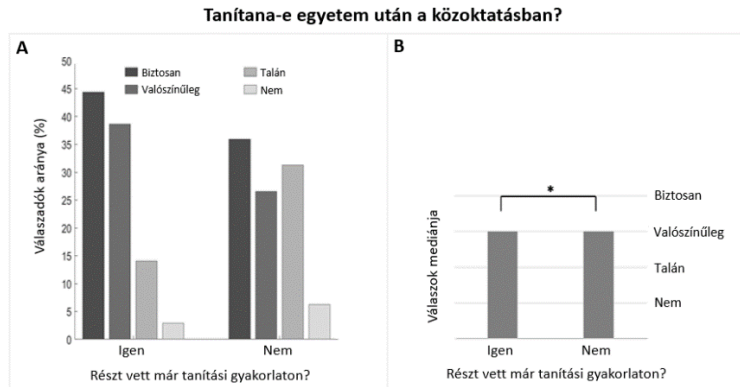

4. ábra: A tanári pálya ajánlása az alternatív pálya megfontolásának függvényében

Az ábrán (A) a pálya ajánlásának megoszlása látszik az alternatív pályát megfontolt és nem megfontolt válaszadói csoportokon belül, valamint (B) a két csoportban adott válaszok mediánja.

A Marcia-i identításalakulási koncepció alapján valószínű, hogy az adatok nem egyszerűen a magabiztosak és a bizonytalanabbak két csoportját, hanem a foglalkozási identitás alakulásának folyamatát mutathatják. Azaz amennyiben a más foglalkozások feltérképezése (exploráció) fontos eleme a foglalkozási identitás elérésének, a pályára lépési és ajánlási kérdésekre adott magabiztos válaszok nem feltétlenül jeleznek mélyebb elköteleződést.

A kérdőívből nyert adatok a várakozásoknak megfelelően azt a tendenciát mutatják, hogy azok a hallgatók tűnnek kevésbé bizonytalannak a döntésükben, akik már részt vettek szaktárgyi (rövid) és/vagy egyéni összefüggő (hosszú) tanítási gyakorlaton (5A. ábra), így testközelből tapasztalhatták meg a tanítást mint tevékenységet [$U = 51564$, $n_1 = 308$, $n_2 = 33$, $p < 0,05$]. A gyakorlat tehát kulcsfontosságú a tanári foglalkozási identitás kialakításában, éppen ezért megfontolandó, hogy annak a képzésben elfoglalt kései esedékessége (a képzés utolsó féléveiben) túlzottan elnyújthatja a pálya melletti elköteleződés kialakulásának lehetőségét, a képzésben részt vevő hallgatókat így a tanári pálya tudatos megismerése helyett az arról való naiv elvárások és kudarcot eredményező képzetek kialakítása veszélyezteti.

5. ábra: A tanítási szándék a tanítási gyakorlaton való részvétel függvényében

Az ábrán (A) a válaszadók egyetem utáni tanítási hajlandóságának megoszlása látszik a tanítási gyakorlaton való részvétel által meghatározott két csoporton belül, illetve (B) a kétcsoport válaszainak mediánja.

A tanári pálya iránti elköteleződésben megjelenő kognitív disszonancia legfőbb indikátora kutatásaink szerint a tanítási szándék és a pálya ajánlása függvényében rajzolható ki (6. ábra). A hallgatók többsége a várható mintázatot követi: minél biztosabb az adatközlő abban, hogy nem lép a tanári pályára, annál kevésbé ajánlaná azt másnak, viszont minél magabiztosabb saját döntését illetően a válaszadó, annál szívesebben ajánlaná a tanári hivatást másnak is: 22% határozottan, 48% pedig inkább ajánlaná – mindössze 2%-uk nem ajánlaná egyáltalán a pályát diákjainak. Ugyanakkor viszonylag nagy hányadban, bár biztos tanítási szándékról számolnak be, hezitálnak a pálya ajánlásakor (25%), sőt nem vagy inkább nem ajánlanák azt (5%), illetve vannak, akik nem választanak a pályát, de másnak mégis ajánlanák. Ennek alapján a válaszadókat a fentiekben már tárgyalt négy csoportba osztottuk (1. ábra). A tanítási szándék és a pálya ajánlása között számított Spearman-féle rangkorreláció gyenge, de szignifikáns kapcsolatot jelzett [$r_s = -0,32$, $p < 0.001$].

6. ábra: A tanári pálya ajánlása az egyetem utáni tanítási szándék függvényében

Összefoglalás

Kutatásunk kiinduló feltevése szerint a tanári pályára készülő hallgatók pályaképe és elköteleződése sajátos belső feszültségeket rejthet. A tanárjelöltek pályaképe és motivációi megismerése érdekében végeztünk rövid, 8 kérdésből álló kérdőíves felmérést az ELTE tanári szakos hallgatói körében. A kérdőív az alapvető adatokon túl a válaszolók pályaválasztási explorációjára (megfontolt-e más pályát?) és tanítási szándékára kérdezett rá, valamint arra, hogy ajánlaná-e és miért ajánlaná vagy nem ajánlaná a válaszoló egy diákjának a tanári pályát. A felmérés során összesen 344 kitöltött kérdéssort kaptunk.

Az ajánlási és a tanítási szándékra vonatkozó kérdés összevetésében vártuk, hogy megjelenhet a hipotetizált disszonancia egyes válaszadók pályaválasztási nézeteiben, elsősorban azoknál, akik tanítanak, de nem ajánlanák a pályát. Úgy véljük, hogy a nem egybehangzó válasz a tanári pályaválasztásnak a válaszadó számára releváns tényezői (értékek, célképzetek) között feszültséget jelez.

Az indoklásokat tartalomelemzési módszerrel elemeztük. Látható (a FIT-Choice eredményeivel összevetésben), hogy a válaszolók az egyén boldogulását és alkalmasságát helyezik előtérbe, és noha megjelennek az altruisztikus tényezők is, nem ezek fordulnak elő leggyakrabban. A tartalomelemzéssel létrehozott kategóriák közül kiemelkedik a *Pálya*

nehézségei, a Pályára való alkalmasság, valamint a Pályával való bensőséges viszony fontossága. Utóbbiban a válaszolók azt hangsúlyozták, hogy a tanári pályát annak érdemes választania, aki belső elkötelezettséget érez a pálya iránt, és kész az áldozathozatalra. A bensőséges viszony negatív topikokkal szembeni, ellen-indoklasként való hangsúlyozását feltevő hipotézisünk ennek alapján további vizsgálatokat igényel. Kutatásunk folytatásaként a rövid kérdőív kapcsán elvégezzük a nem ajánlaná / tanítana csoport indoklásainak részletes vizsgálatát, mivel itt feltételeztük a pályaválasztási tényezők közötti konfliktus megjelenését.

A kutatás másik iránya a kérdőív kitöltői közül jelentkező hallgatókkal készített interjúk (ISI kérdéssor) elemzése. Kutatásunk célja a tanári pályaválasztás motivációs tényezői közötti lehetséges disszonancia megismerésén túl annak vizsgálata, hogy az elköteleződéssel és elért foglalkozási identitással jellemezhető tanárjelöltek milyen módokon viszonyulnak ehhez a disszonanciához.

Úgy látjuk, hogy jellemzőnek tartható az a trend, mely szerint a tanári pályára készülő hallgatók számos tekintetben (egzisztenciális, karrier-szemponatok, megbecsültség) problémásnak látják a hivatást, ellenben elsősorban belső, személyes (nem anyagi) értékek tekintetében látják értékesnek. A tanári pálya választását tehát hangsúlyosan valamivel szemben állítják választhatónak, ahol a jelentős hátrányok jellemzően a személyes lemondás vagy a belső elhivatottság révén ellensúlyozhatóak.

Amennyiben ezek az észlelésmódok a tanár szakosok jelentős részére jellemzőek, az a motivációs feltételek kiélezettségére utalhat, tehát olyan helyzetre, amelyben egy-egy motivációs faktor kerül kulcsszerepbe (lemondást, önfeláldozást követelve a pályára készülőktől), azonban nem teljesülésük vagy irrelevanciájuk esetén a pálya elveszíti vonz- és megtartó erejét.

A felsorolt tényezők és kutatási eredményeink is rámutatnak arra, hogy a tanári hivatás motivációs rendszere a tanári képzést fontolórk és arra lépők nézeteinek megismerése segítségével fejleszthető, sőt mi több, fejlesztendő terület.

Irodalomjegyzék

1. *Hunyady Gy.*: Tanárgenerációk nézetei: értékek, attitűdök, megítélések. In: Felvinczi K. (szerk.): Problémafókuszú pedagógusképzés: A pedagóguspálya problémái. Budapest 2015. 89–159.
2. *Marcia, J. E. et al.*: Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research. New York 1993.
3. Paksi et al. 2015a = *Paksi B. et al.*: Gyakorló pedagógusok pályamotivációi. *Educatio*. 24(1) (2015) 63–82.
4. Paksi et al. 2015b = *Paksi B. et al.*: Pedagógus – pálya – motiváció: kutatási tapasztalatok a pályamotiváció és a lelki egészség vizsgálata alapján: a pedagógusok pályamotivációit és lelki egészségét feltáró kutatás eredményeinek összefoglalása I–II. Budapest 2015.
5. *Richardson P.W./H.M.G. Watt*: Who chooses teaching and why? Profiling characteristics and motivations across three Australian universities. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*. 34(1) (2006) 27–56.
6. *Skorikov, V.B./Vondracek F.W.*: Occupational Identity. In: *Handbook of Identity: Theory and Research 1*. New York 2011. 693–714.
7. *Stéger Cs.*: A pedagógusok nézetvizsgálatai: áttekintés a közelmúlt hazai és nemzetközi irodalma alapján. In: Felvinczi K. (szerk.): Problémafókuszú pedagógusképzés: A pedagóguspálya problémái. Budapest 2015. 65–88.
8. *Watt H. M. G./P. W. Richardson*: Motivational factors influencing teaching as a career choice: Development and validation of the FIT-Choice Scale. *Journal of Experimental Education*. 75(3) (2007) 167–202.

TEHETSÉGGONDOZÁS SZAKKOLLÉGIUMI KÖRNYEZETBEN, ELSŐÉVES HALLGATÓK KÖRÉBEN

Kávai Zsuzsanna

SZTE Eötvös Loránd Kollégium

SZTE JGYPK Művelődéstudományi Tanszék

„A tehetség is a természet azon értékei közé tartozik, amely gondozást kíván. Nem kapálást, nyírást, permetezést, csak dús termőtalajt, odafigyelést és szabadságot a növekedéshez.” Fogalmazza meg Gyarmathy Éva magyar pszichológus.

A Magyarországon működő szakkollégiumi rendszer célja, hogy egy olyan hálózatba kapcsolja be hallgatóit, amely a felsőfokú tanulmányok mellett lehetőséget nyújt a szakterületükön többlettudás megszerzésére. Felfedezik, gondozzák a tehetséges fiatalokat, szakmai segítséget nyújtanak a tudományos tevékenységük elindításában, aktív társadalmi szerepvállalásra nevelést biztosítanak számukra. A szakkollégiumokban a legtöbb tudományterület témáit érintő öntevékeny körök és műhelyek állnak a hallgatók rendelkezésére, azért hogy új ismereteket szerezhessenek.

Munkám fő kérdései: milyen motivációval döntenek az egyetemre frissen felvételt nyert hallgatók a szakkollégiumi képzési rendszer mellett? Vajon a jelentkezés motivációja módosul-e a szakkollégiumi és egyetemi táborélmények, valamint az intézményben töltött rövid időt követően? Szükség van-e tutori/mentori támogatásra, vagy mindezt helyettesíteni képes a hallgatói közösség? Milyen módon valósul meg a szakmaiság és a közéleti szerepvállalás?

Kollégium – szakkollégium

A két intézménytípus között jelentős eltérések vannak. Kollégiumi felvételt a szociális helyzete alapján nyerhet egy diák, ezzel szemben a szakkollégiumokban olyan szűrőket vesznek alapul, mint a jelentkező tanulmányi teljesítménye, közösségi szerepvállalása, valamint tudományos

tevékenysége. Míg az előbbinél lakhatás biztosítása a fő cél, egyéb kötelezettségvállalással nem jár a tagság, addig az utóbbinál fontos az év közbeni teljesítmény is ahhoz, hogy a tagság ne szűnjön meg.

Az autonómia, a szoros baráti közösség, a szakmai fejlődés lehetősége, valamint a közéleti és társadalmi szerepvállalás összekapcsolódik a szakkollégiumiság fogalmával. Célja egy olyan felelős értelmiségi réteg kialakításának támogatása, amely később a tudatos vezetőket alkothatja. „Az a tehetséggondozó szervezet tekinthető szakkollégiumnak, amely az önkormányzatiság elvére és a szakkollégisták öntevékenységre épül” (Papp 2017).

A szakkollégiumok szerves részét képezik a magyarországi felsőoktatásnak. Az 1930-as évekre tehető a népi kollégiumi eszme első megjelenése. A bennlakásos intézménnyel szerették volna megteremteni a tanulás, az értelmiségivé válás lehetőségét a többnyire parasztszármazású fiatalok számára. A kollégiumi hálózat az 1948-as évektől terjedt el és nyújtott lehetőséget szakmai és közösségi tapasztalat szerzésére (Pataki 2005).

„A 2005-ös felsőoktatási törvény¹ a *Tehetséggondozás* című fejezetben már részletesen foglalkozott a szakkollégiumokkal, fogalmi elemként megjelent az önkormányzatiság elve, illetve hogy az intézmény a szakkollégisták öntevékenységre épül, tagsága pedig dönt például a tagsági jogviszony keletkezéséről vagy megszűnéséről, a szakkollégium szakmai programjáról és a szakmai teljesítményekre vonatkozó követelményekről” (Papp 2017). Az *2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról* lehetőséget ad arra, hogy az állami felsőoktatási intézményekkel együttműködve az egyházak is létrehozzanak tehetséggondozó szervezeteket. 2011 óta működik a minden évben kiírt minősítési pályázati rendszer, melynek keretében a minősülni kívánó lakhatási intézmények pályázati anyagukat benyújtva kerülnek a Minősítő Bizottság elé. Ez a folyamat nagyban korlátozza, hogy mely intézmények jogosultak szakkollégiumként működni. Meghatározza ezt a szakmai programjuk, a hallgatók eredményessége, az eddig megvalósított programok, a kollégium célkitűzései is.

¹ 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

Közösség

Az ember mindigis közösségben élt. A közösségi identitás két szinten határozható meg: az elsőt vizsgálható az egyén azonosulása a mikroközösséggel, a közvetlen közösségével, míg a másodikon a tágabb közösségével való azonosulás szerepel (Utasi 2013: 51). A szakkollégiumokba bekerülő egyetemista egy olyan csoport részévé válik, amely hatással lesz motivációjára, tanulási attitűdjére. A meglévő közösség kohéziós ereje, védőhálója, támogatása, meghatározó tényezői lesznek a tagok itt töltött és későbbi éveinek. Az, hogy ki honnan érkezik, milyen értékeket és normákat sajátított el szocializációja folyamán, meghatározza az új közösségében kialakuló viszonyát a társaihoz. A tagok közötti fluktuáció mellett kialakulnak a csoportra jellemző normák, meghatározzák a közös értékeket, amelyek mentén együtt élnek. Lényegében az egyén hat a közösségre és a közösség is hatni fog az egyénre, feltételezhetően így alakul ki a közös szakkollégiumi identitás. Ahogy Vercseg Ilona fogalmaz, a közösség erős értéktartalmú, a leggyakrabban pozitív értelmezésű kifejezés (Vercseg 1993). Fontos, hogy összhang legyen a tagok között, mivel csak ennek meglétével lehetnek képesek egységes egészet képezni, ennek folytán pedig hatékonyabban együttműködni. „Egy kiscsoportban a tagok ismerik egymást, tudatában vannak közösségüknek, azonos értékeket vallanak, bizonyos időben állandó kapcsolatstruktúrájuk van, és valamely cél elérése érdekében együtt, egymásra hatva cselekszenek” (McQuail 2003: 44). Az általam választott szakkollégiumokat nevezhetem közösségnek, mivel egy térben élnek, közösen. Egy közösség velejárója, hogy a tagok személyesen ismerik egymást, még akkor is, ha csak minimális az információ a másik személyről, de tudják, hogy egy helyre tartoznak. Ezeknek a közösségeknek a létszáma pontosan behatárolható. Juhász Erika szerint azt, hogy egy közösség erős legyen és fennmaradjon, a tagok közötti elkötelezettség egymás és csoportosulásuk iránt fogja megalapozni, nem pedig az anyagiasság. A valahova tartozás ad olyan biztos pontot az életben, ami segíti az egyént abban, hogy ne vesszen el. Ahol megoszthatja véleményét, ahol érzi és tudja nincs egyedül, mert támaszt talál (Juhász 2009). A közösséghez tartozásnak van motivációja, értéke és érdeke. Az, hogy milyen céllal és motivációval alakult ki egy-egy közösség, mind meghatározója lesz későbbi munkájának és alakulásának.

Tehetséggondozás

Kezdetben a tehetséget csak a magas intelligenciával azonosították. Maga a tehetség azonban sokkal inkább tekinthető egy olyan gondolkodási folyamatnak, amely az új lehetőségek és megoldások megtalálására tesz képpessé. Nehéz a tehetség azonosítása. A felismerés után szükség van ezeknek az egyéneknek a támogatására, egy olyan háttér biztosítására, amely fejleszti, gondozza őket. A szakkollégiumi program kitűzött céljai között szerepel a magas fokú tehetséggondozás megvalósítása. Fontos a tagok képességeinek fejlesztése, folyamatos szakmai fejlődésük támogatása, és egy olyan háttér biztosítása, amely segíti őket tehetségük kibontakoztatásában. Czeizel Endre definíciója szerint „a tehetség egy lehetőséget, potenciált, ígéretet jelent arra, hogy valamelyik emberi tevékenységi körben olyan kiemelkedő teljesítményt hozzon létre, amely társadalmilag hasznos, és amely meglepődöttséggel, sikerélménnyel jár előője számára” (Czeizel 1997). Bodnár Gabriella szerint:

„a felsőoktatásban tehetségnek nevezzük azt, aki szellemi potenciáit megfelelő társadalmi tőke segítségével, önmaga és mások, a közösség számára eredményesen megmutatja, hasznosítja. Vagyis tudását, motivációját, kreativitását megfelelő környezeti feltételek között kiemelkedő teljesítménnyel és hatékony interperszonális készségével érvényesíteni tudja” (idézi Bozsó et al. 2018).

„A tehetség nem egyszerűen a képességek kiemelkedő volta, hanem sajátos attitűd és viszonyulás, amelynek alapja, a kiemelkedő teljesítményhez vezető, a szokásostól eltérő észlelést és reakciómódot adó, különleges idegrendszer.” (Gyarmathy, 2010: 221). A felsőoktatási tehetséggondozás alanyai azok, akik az előőrt kurzusokon felül vállalkoznak szellemi horizontjuk tágítására, míg a definícióban megfogalmazott társadalmi tőke többek között az adott intézmény, szervezet, s azon belüli tutorok, mentorok, konzulensek személyében realizálódhat, intézményi szintű terepe pedig a jogszabályokban is nevesített: tudományos diákkörök, tehetséggondozó stűdiumok, műhelyek és a szakkollégiumok.

Közéletiség – aktív állampolgárság

A szakkollégiumi programokban a társadalmi részvétel fontosságát is hangsúlyozzák. A közéletiség olyan társadalmi részvétel, melyben az egyén az őt körülvevő környezet, társadalmi folyamatok szerves része és alakítója

lesz. Kerekasztal-beszélgetések, közéleti fórumok alkalmával, valamint ismeretterjesztő előadásokkal kívánják megismertetni a hallgatókkal a fogalmakat. 2006-ban az Európai Bizottság lisszaboni stratégiájában megfogalmazták az oktatás kulcskompetenciáit, itt található az aktív állampolgárság fogalma is.

„Oktatás, képzés, tudatosságnövelés, tájékoztatás, gyakorlatok és tevékenységek, amelyek célja, hogy a diákok számára átadott ismeretek, készségek és rálátás, valamint szemléletmódjuk és viselkedésük alakítása révén képessé tegyék őket a társadalomban demokratikus jogaik és kötelezettségeik gyakorlására, illetve megvédésére, a sokszínűség megbecsülésére és a demokratikus életben való aktív részvételre a demokrácia és a jogállamiság előmozdítása és védelme érdekében.” (Európa Tanács 2010)²

Kutatás

A kutatásom fókuszában az SZTE Eötvös Loránd Szakkollégium, a Móra Ferenc Szakkollégium és a Szent Imre Szakkollégium áll. A választásom azért esett ezekre az intézményekre, mert mindhárom minősített szakkollégium, de struktúrájukat, szakmai működésüket tekintve más-más típusú szervezeti egységekről beszélhetünk. Az eltérések között kiemelendő az egyházi jelleg megjelenése, ugyanis a Szent Imre Kollégium szakmai programjában és tevékenységében ez fontos helyet kap. Jó infrastrukturális adottságokkal rendelkező és nagyszámú hallgató befogadására képes az 5 évtizedes múltú Móra Ferenc Szakkollégium. Változatos szakmai és közéleti programokat valósít meg a 88 éves Eötvös Loránd Kollégium.

Módszerek

A vizsgálat alatt kvantitatív, azaz mennyiségi és kvalitatív, vagyis minőségi kutatást végeztem. A kvalitatív kutatási rész zajlott előbb, melyben a szakkollégiumokba felvételizni kívánt hallgatók motivációs leveleit elemeztem. A dokumentumok vizsgálatában előre meghatározott kódokat, előfordulási gyakoriságot figyeltem. Ezt követte a kvantitatív mérés, melyben strukturált mélyinterjúkat készítettem az intézmények igazgatóival, valamint félig strukturált fókuszcsoportos interjúkat a szakkollégiumok hallgatóival. Úgy gondolom, hogy a két módszer egymás

² http://www.biharinepfoiskola.hu/kompetencia_eu/page.php?17

jó kiegészítője lehet. A dokumentumelemzés eredményeit összevetem a hallgatói fókuszcsoporthoz tartozó interjúk eredményeivel, ami véleményem szerint sokkal átfogóbb képet nyújthat a kutatásban.

A kutatástervezést, az intézmények kiválasztását és a mérőeszközök fejlesztését követően maga a kutatás három szakaszban zajlott. Először egyeztettem mindhárom kollégium szakmai vezetőjével. Ezt követték a félig strukturált mély interjúk, amelyek előzetesen összeállított interjúvázlat alapján folytak. Ebben kitértem a kollégium szakmai programjára, az öntevékeny körök és műhelyek működésére, a közösségre, a tehetséggondozásra és az alumni program működésére.

A hallgatók előzetes beleegyezésével rendelkezésemre bocsájtották a 2018 szeptemberében felvett elsőévesek motivációs leveleit. A dokumentumelemzés jelentette a második lépcsőt. Minden szakkollégium egy motivációs levelet kér az oda jelentkezőktől, hogy milyen célokkal, előzetes elvárásokkal, készségekkel és kompetenciákkal rendelkeznek. Ezeket a dokumentumokat átnézve, markereket jelöltem ki és a legtöbbször előforduló kulcsfogalmakat, szinonimákat vizsgáltam. Ezekből lehetett kiolvasni, hogy kollégiumonként mik voltak azok a fő jellemzők, amiért a jelentkezés mellett döntöttek a hallgatók.

Harmadik lépésként kapcsolatba léptem az intézményekben működő Diákbizottságok, Kollégiumi Bizottságok titkáraival, a segítségüket kérve abban, hogy felkereshessem a frissen felvételt nyert hallgatókat, akiket a félig strukturált fókuszcsoporthoz tartozó interjú folyamatába akartam bekapcsolni. Kollégiumonként jellemzően 4-6 fő vett részt. A hallgatókat hólabda módszerrel értem el. Az előre kinyomtatott fő vázlatpontok alapján zajlott a kérdések megvitatása. Megjelent az előzetes motiváció kérdése, ezzel párhuzamosan, hogy a kollégiumban töltött két hónap után miben módosult, vagy erősödött meg az a motiváció/elvárás, amiért ide jelentkeztek. Szó volt a szakmai és közéleti programokról, a közösségről, a műhelyek és öntevékeny körök munkájáról, a közösségről és az élethosszig tartó tanulás elvéről. Egyfajta közös gondolkodás alakult ki. A hallgatók nyitottak voltak, együttműködtek és számos értékes gondolatot osztottak meg a beszélgetés folyamán. Véleményütközésekkel nem találkoztam, egyik csoportban sem volt passzív résztvevő, mindenki bátran osztotta meg véleményét és érzéseit a többiekkel.

Több motivációs levélben is azzal találkoztam, hogy nagyon hosszan írtak az önmenedzselésről és arról, hogy milyen sok eredményük van. Bemutatták, milyen versenyeken, konferenciákon értek el eredményeket, milyen nyelvismerettel, személyes kompetenciákkal és szociális készségekkel rendelkeznek. Hosszasan írtak arról, hogy miben jók, ami fontos is, hogy megjelenjen egy motivációs levélben, de közben nem írtak, vagy csak töredékesen, hogy miért is szeretnének a közösség tagjává válni. Talán az a kép, hogy a szakkollégium elefántcsonttoronyként szerepel a köztudatban, azt eredményezheti, hogy csak a mindenből legjobb hallgatók kaphatnak egyedül lehetőséget arra, hogy bekerüljenek. Miközben az igazgatói interjúból is kiderül, hogy szűrők működnek, de nem ennyire lehatárolt a sikeres felvételi lehetősége.

A három szakkollégiumba benyújtott motivációs levelekben leggyakrabban előforduló tényezők: az erős közösségi kohézió; motiváló társak; szakmai előadások és kurzusok; nyelvtanulási lehetőség; szakmai előmenetel; kapcsolati háló bővítése; szakterületen való elmélyülés; többlettudás szerzése; szélesebb látókép kialakulása más tudományterületek megismerésével; sportolási lehetőség; jó infrastrukturális feltételek.

A Szent Imre Kollégium esetében bővül ki azzal, hogy az intézmény jellegéből adódóan kiemelt hangsúlyt kap a vallásosság megélése, és annak fontossága, hogy a mindennapokban is gyakorolhassák ezt. Ugyanakkor a tartalomelemzésnél bizonyos fogalmak előfordulási gyakorisága több eltérést mutat. Ilyen a jövőbeni karrier, a kutatás, a nyelvtanulás lehetősége, vagy a személyiség fejlődése is.

Fókuszcsoportos interjúk

A kutatás e részében összesen 14 hallgató vett részt. 6 hallgató az Eötvösből, 4 a Mórából és 4 diák a Szent Imréből. Előzetesen engedélyt kértem tőlük, hogy az elhangzottakról hangfelvételt készítek, majd mindenkinek odaadtam az előre kinyomtatott beszélgetési pontokat tartalmazó lapot. A résztvevő hallgatók együttműködők voltak, készségesen megosztották véleményüket az adott kérdésekben.

Motivációs levelek és fókuszcsoportos interjúk

A két kutatási módszer eredményei jól kiegészítik egymást. A cél az

volt, hogy a vizsgálat alatt kiderüljön, hogy a szakkollégiumba jelentkezéskor megfogalmazott motiváció módosult vagy erősödött-e a sikeres felvételt követően. Miben változott meg azóta a hallgatók hozzáállása és véleménye az adott szakkollégium működéséről? Nem találok olyan esettel, ahol a kettő között erős különbség rajzolódna ki. A motivációs levelek szinte mindegyikében megjelenik az erős közösségi kohézió és az, hogy egy motiváló csapat tagjai szeretnének lenni. Miután bekerültek a hallgatói csoportba, azt tapasztalták, hogy bármivel fordulhatnak társaikhoz, segítséget és támogatást kapnak tanulmányaikban. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúban olyan élményekről számolnak be, hogy tanulási szokásaik megváltoztak, húzzák őket a többiek, és sokkal fókuszáltabban tudnak haladni. A szakkollégiumokba költözve senki nem érezte úgy, hogy csalódott, vagy nem teljesültek a korábban felállított elvárásai.

Az intézményektől szakmai előmenetelt, többlettudást, tehetségük kibontakozását, a tudományos karrierjük elindításának támogatását remélik. Az elmúlt két hónap tapasztalatai után arról számolnak be, hogy a különféle szakmai körök, műhelyek, kurzusok, előadások (legyenek azok közéletiek, lelkiek vagy szakmaiak) segítik őket egy szélesebb látókép kialakításában. Saját szakterületükön kívül lehetőségük nyílik más tudományágak megismerésére. A szakkollégiumban megvalósul a tehetséggondozás és az ott megszerzett tudás alapul szolgál későbbi pályájukhoz.

Mind a hallgatók motivációs levelei, mind a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk alatt megfogalmazott gondolatok azt támasztják alá, hogy a megkérdezettek számára fontos a folyamatos önművelés és a naprakész ismeret több tudományterületről. A szakkollégiumok programja a tanulni tudás képességét fejleszti, és arra törekszik, hogy a hallgatói minél több lábón álljanak, ezért számos lehetőséget biztosít számukra.

A motivációs levelek elemzése mellett fontos kiegészítést adott a fókuszcsoporthoz tartozó interjú. A hallgatóknak lehetőségük nyílt részletesen kifejteni élményeiket és véleményüket, amit a félig strukturált interjú lehetővé tett számukra.

Következtetések

A vizsgálat alatt kiderült, hogy a szakmai és közéleti programok arányát kiegyenlítettnek látják a hallgatók. Viszont arról nem számolnak be, hogy szeretnék, hogy hangsúlyosabb legyen ez a téma. Az igazgatókkal készült interjúkban elhangzottak alapján mindhárom intézményben fontos, hogy a szakmaiság mellett megjelenjen a kollégiumi programok között a közéletiség és az aktív szerepvállalás. Ez alakítja a későbbi életüket a fiataloknak, és fontos, hogy megtanulják, hogy ezek a dolgok nem rajtuk kívül, hanem körülöttük zajlanak. Ezért egyfajta kötelességük is, hogy ne zárkózzanak el ezektől a témáktól. Ugyanakkor elmondásuk szerint a hallgatók jelenleg inkább csak a kutatási területükkel foglalkoznak, mert sok esetben tartanak tőle, vagy nem érzik feladatuknak a közéletiséget. A szakkollégiumok küldetésnyilatkozatában kiemelt helyen áll a közéletiség. Az intézmények igazgatói törekednek arra, hogy ez minél inkább megvalósuljon, ugyanakkor sokszor tapasztalják azt a hallgatóság oldaláról, hogy nem nyitottak erre, inkább elzárkóznak a tudományos világ kutatói munkájába.

A felvételizett diákok leveleiben megfogalmazott motivációs tényezőket összevetve a fókuszcsoportos interjúk alatt elhangzottakkal, arra a következtetésre jutottam, hogy nem történt változás két hónap szakkollégiumban töltött idő után. A hallgatók infrastrukturális igényei teljesültek. A közösség aktív tagjaivá váltak, valamint olyan ismeretszerzési lehetőségekhez jutottak, melyek hozzájárulnak különböző tudományterületek megismeréséhez.

A kérdés, hogy vajon elegendő-e a közösség ahhoz, hogy segítséget nyújtson ennek elkerülésében, vagy egy természetes folyamat az, ha valaki nem tud eleget tenni a plusz követelményeknek. A hipotézis alátámasztásánál a három szakkollégiumot külön kell vennem. Az Eötvös Loránd Kollégiumban voltak próbálkozások a tutori rendszer kialakítására. A vezetőség szükségét érzi, hogy egy működő rendszert építsenek ki. Jelenleg nem látják azt a hatékony módot, amivel ez megvalósulhatna. Viszont az igazgató kiemelte a Kollégiumi Diákbizottság mellett működő seniorok szerepét, akik a közösség fő indikátoraiként segítik a kollégiumban zajló folyamatokat, támogatják a hozzájuk forduló diákokat és mindenben a segítségükre állnak, így a „hiány” valamilyen módon kompenzálódik. A Móra Ferenc Szakkollégiumban a magas létszámból adódóan nem tudják azt biztosítani, hogy minden hallgató mellé

rendeljenek egy mentort, aki segíti őket. Azt, hogy ki hol tart a tanulmányaiban, a kollégium által vezetett leckeönyv mutatja. A tehetségek kiválasztásánál jelenik meg, hogy ezeknek a hallgatóknak fokozottabb odafigyeléssel támogatják a szakmai munkáját. A Szent Imre Szakkollégiumban felvételt nyert hallgatók mindegyike mellé rendelnek egy mentort, akivel rendszeres kapcsolatban állnak. Ő kíséri azt, hogy hogyan haladnak a tanulmányaikkal, továbbá mindenben bizalommal fordulhatnak hozzá. A fókuszcsoporthoz tartozók interjújuk alatt kiderült, hogy milyen fontos a szerepe ezeknek a hallgatóknak. A három szakkollégiumot összesítve elmondható, hogy a hallgatók erős kohéziójú közösségekbe kerültek, ahol bármikor fordulhatnak segítségért, legyen ez szociális, vagy tanulmányi fennakadás. Egyedül a Szent Imre Szakkollégiumban működik kifejezetten tutori rendszer, de a többi kollégiumban is érzik, hogy erre szükség lenne.

Összegzés

Mindhárom szakkollégiumban fontos a tehetséggondozás és a fiatalok teljes körű támogatása annak érdekében, hogy szakmájukban kimagasló munkát végezzenek, társadalmilag aktív, értelmiségi réteget képezzenek. Az Eötvös Loránd Kollégiumban korábban voltak próbálkozások tutori program működtetésére, de jelenleg nem tudják ezt megvalósítani. Ugyanakkor az igazgató megjegyezte, hogy a Kollégiumi Diákbizottság mellett működő senioroknak indikatori szerepe van a közösségben. Ők azok a hallgatók, akik összefogják a csapatot és bármiben segítségükre állnak társaiknak. A Móra Ferenc Szakkollégium a magas hallgatói létszám miatt nincs arra lehetőség, hogy mindenkire egyenként rendeljenek egy mentort. Náluk egyfajta tehetség-kiválasztás jelenik meg a közösségen belül és azokat a hallgatókat, akik szeretnék komolyabban elmélyülni szakterületükön, fokozottabban menedzselik. A Szent Imre Szakkollégiumban mentorprogram működik, ennek keretében minden frissen felvett hallgató mellé rendelnek egy segítőt, aki végigkíséri a diák egész éves munkáját. Bebizonyosodott, hogy a szakkollégiumokban, olyan erős hallgatói közösség alakul ki, amely képes az egyént támogatni, védőhálót nyújtani tanulmányaiban, személyes fennakadásaiban egyaránt. Az igazgatók kiemelték, hogy jelentős elvárás a közéleti szerepvállalás, és az, hogy erről szó essen a kollégiumokban. A szakmai műhelymunkák mellett igyekeznek olyan programokat is biztosítani a hallgatók számára,

ahol különféle diskurzusokon, közös gondolkodásokon vehetnek részt. Lehetőségük nyílik a témákban jártas szakemberekkel beszélgetni, kérdezni őket az aktuális ügyekről. Ugyanakkor sok esetben a hallgatók nem olyan nyitottak erre, mint „kellene” és inkább elzárkóznak ezektől a témáktól. A pályázók leveleit elemezve kirajzolódik, hogy a különféle motivációs tényezők milyen gyakorisággal változnak a szakkollégiumokban. Éles eltérések rajzolódnak ki a jövőbeni célok, az infrastrukturális felszereltség, vagy a személyiségfejlődés lehetőségeinek tekintetében.

A frissen felvett hallgatók motivációs leveleiből kiderül, hogy fontos számukra a folyamatos önképzés, tudásbővítés. Szeretnének idegen nyelveket tanulni, látókörüket kibővíteni és szakterületük mellett megismerni más tudományterületeket. A többlettudás szerzésére lehetőséget biztosít a szakkollégiumok programja. A fókuszcsoportos interjúkban is megmutatkozik, hogy a hallgatók törekednek arra, hogy minél több tudást szívhassanak magukba egyetemi tanulmányaik alatt. Ez megvalósul az alulról szerveződő öntevékeny körök és műhelyek által. A Szent Imre Szakkollégium – jellegéből fakadóan – nagy hangsúlyt fektet a vallásosság megélésére, és arra, hogy olyan értékrendet képviseljen, melyben a hallgatók megélhetik hitüket, hogy szellemileg és lelkileg is fejlődni tudjanak.

Az Eötvös Loránd Kollégiumban több nehézségbe ütközik az alumni-program, mivel a vártnál sokkal kevesebb egykori hallgatót tudnak megszólítani, bevonni a programokba. Az erre irányuló törekvések eredményében bíznak. A Móra Ferenc Szakkollégiumban erős a kapcsolat az alumnusok és az intézmény között. Rendszeresen tartanak előadásokat, akár kurzusokat is a jelenlegi hallgatók részére. A Szent Imre Szakkollégium 25 éves fennállása óta ez az első év, amikor az egykor végzett diákok gyerekei jelentkeztek és nyertek felvételt a kollégiumba. Az intézményben minden évben tartanak öregdiák-találkozót, így szoros kapcsolatban maradtak a hallgatók a kollégiummal.

Irodalomjegyzék

1. 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100204.TV> [Megtekintve: 2018. 10. 02.]

2. *Bozsó R., Kávai Zs., Szirmai É.*: Szakkollégiumok: Identitásalakítás? Közösségfejlesztés? Tehetséggondozás? Kulturális Szemle (közlésre elfogadva) 2018.
3. *Czeizel E.*: Sors és tehetség, Fitt Image és Minerva Kiadó, Budapest, 1997.
4. *Gyarmathy É.*: A tehetséggondozás pszichológiája, Magyar Pszichológiai Szemle 2010, [Megtekintve: 2018. 09. 23.]
5. *Juhász E.*: Közösségi szerveződés és helyi közélet; In: *Feleky Gábor* (szerk.) 2009: Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek; Belvedere Meridionale Kiadó 2009, 153–155.
6. *McQuail, D.*: A tömegkommunikáció elmélete, Osiris Kiadó, Budapest 2003.
7. *Papp D.*: Autonómia és sárm – a szakkollégiumok jogi szabályozása: <https://arsboni.hu/autonomia-es-sarm-szakkollegiumok-jogi-szabalyozasa/> [Megtekintve: 2018. 09. 11.]
8. *Pataki F.*: *A Nékosz-legenda*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
9. *Utasi Á.*: Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere, Szeged 2013.
10. *Vercseg I.*: *KÖZÖSSÉG – Eszme és valóság*; Parola füzetek, Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest 1993.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A KUTATÁS AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-
18-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL
KÉSZÜLT

EGY ARGUMENTÁCIÓ CÁFOLATA - A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEI

Kerényi Bálint

SZTE BTK Medievalisztika-Régészet Doktori program

Bevezetés

„Vajon valóban csak a 830-as évektől kezdve maradtak ránk a forrásokban biztosan a magyarokra vonatkozó információk? Megfellebbezhetetlen állításokat tenni e tárgykörben igen nehéz és kockázatos vállalkozás, mivel mindazok a vélekedések, amelyek a 830-as évek előtti idők valamely forrásadatát a magyarokkal, illetve a magyar névvel hozzák kapcsolatba, elsősorban nyelvi hasonlóságra (és vélt földrajzi helyzet megfelelésére) alapozó feltevések. E hipotézisek nincsenek igazolva, a kontrolladatok hiánya miatt nem is lehetséges tökéletes bizonyításuk. Tehát egy ellentétes állítás megalapozása (hogy ti. 830 tája előtt a kútfők nem utalnak magyar etnikumra) sem történhet a bizonyításelmélet klasszikus szabályai szerint, vagyis nincs mód a »bizonyítékok« érvényének, súlyának tagadására. Bizonyítékok híján pedig a cáfolat is vértelen [...] nem kis valószínűséggel jelenthető ki: a 830-as éveket megelőző időkre nincs olyan forrásunk, amely teljes bizonyossággal a magyarokra utalna, vagy a magyarokkal kapcsolatba lenne hozható [...] Ha tehát a magyarok a 830-as évek előtt is ott éltek volna, ahol a 830-as éveket követően, vagyis fejlett írásbeliséggel rendelkező kultúrák érdeklődési körében, és ha emlékezetre méltó tettekkel hívták volna fel magukra az írástudók figyelmét, bizonyára nem maradt volna el ezeknek az eseményeknek akár visszatekintő (retrospektív), akár kortárs megörökítése.” (Kristó 1980: 14-19)

Ezzel a megokolással indokolja Kristó Gyula a magyarok 830. évi fekete-tengeri megtelepedését és azt, hogy történeti művében a magyarok "őstörténete" kapcsán 9-10. század előtti forrásokkal nem foglalkozik, amint azt művének címe is tanúsítja ("Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig", amely címbeli Levedi név VII. Konstantin császár művéből (DAI, 950 k.) származik). A nyomában jár Tóth Sándor László, aki lényegében ugyanezt ismétli:

Egy argumentáció cáfolata

„Az etnikai kritériumok közül a magyar nép létrejöttének vonatkozásában az első helyen a saját népnév, a magyar (mogyer/magyer) szerepel [...] A magyarok saját népnevének írott forrásokban való felbukkanása késeinek mondható. Először a magyar népnév a 920–930 körül lejegyzett Dzsajháni-hagyományban tűnik fel ... [a] 870–880 körüli időszakot tükrözi, így a saját népnév már a honfoglalás előtt meglehetett [...] A magyarok elődeivel kapcsolatban felmerült »korai«, a 9. század előtti időszakra vonatkozó írott források nem, vagy legfeljebb feltételesen értelmezhetőek a magyarságra.” (Tóth 2015:21-23, 51)

Mindkét szerző a magyarság kialakulásának idejét a nép(név) megjelenésével hozza kapcsolatba, vagyis a 9. század e szerzők értelmezése szerint nem csak a magyarság megjelenésének, de kialakulásának évszázada is volt. Ezt mi már csak röviden annyival egészíthetjük ki, hogy a 9. század egyben a magyar honfoglalás évszázada is volt. Az alább következő néhány oldalon a honfoglalás előtti magyarokra vonatkozó források vizsgálata és a magyarokra használt különböző népnevek ismertetése alapján kísérlem meg az imént vázolt történeti szemlélet történetietlen mivoltát kimutatni. Vizsgálódásomba bevonom a magyar hagyománynak a kérdésre vonatkozó elemeit, illetve érvényesítem a nomád törzsi, törzsszövetségi szerveződés és névrendszer általános szabályait.

Egy argumentáció cáfolata

A magyar népnév elsőként muszlim forrásokban jelenik meg (lásd HKÍF: 17-69). A muszlim földrajzi leíró irodalom az Omajjád kalifátus bukása (749-750) után, az Abbaszidák felemelkedését követő kereskedelmi és kulturális fellendülés során alakult ki a 9-10. században (Kmoskó 1997: 29-32, 38-40). Az Indiától Hispániáig elterülő arab birodalom kereskedői és hivatalnokai az ismert világ nagy részén megfordultak és jegyezték le ismereteiket. A muszlim források közül a legkorábbi, tartalmát tekintve is kiemelkedő Dzsajháni-hagyomány a 870-es évekre vonatkozik. Leírása szerint a magyarok 20 ezer lovassal rendelkező nomád nép a Fekete-tengertől északra. A magyarok földje két nagyobb folyó, a Duna és a Don, esetleg a Volga között terült el. A szerző(k) a magyarok uralkodóinak leírásában a kazár mintát követő duális uralkodási formát vázolja fel (Czeglédy 1985: 210-217). E szerint a kündü a fejedelem, de a hatalom

tényleges gyakorlása a gyula kezében van. A magyarok a közeli szláv törzseket adóztatják és a krími területeken a bizánciakkal kereskednek. A muszlim források összességükben a magyarokat török fajta népnek tekintik. A baskír név eredete nem tisztázott, mindenesetre a név a magyar népnévvel egy időben jelenik meg, kifejezetten muszlim forrásokban, a magyarokra vonatkozóan (Róna-Tas/Berta 2011: 27-35).

A muszlim források, a muszlim földrajzi irodalomnak a magyar vándorláshoz képest egyidejű (9. századi) kialakulása miatt eleve egy igen kései történeti állapotot tükröznek, jobbra a honfoglalás előestéjét. Szintén csupán a muszlim források sajátossága az, hogy a Magyar Törzsszövetség népét a magyar névvel jelölik, tekintve, hogy e megnevezés mind a nyugati latin, mind a bizánci görög forrásokból a korszakra vonatkozóan hiányzik. Mind a latin, mind a görög nyelvű források a magyarokat onoguroknak és türköknek nevezik. Visszautalva Kristó Gyula és Tóth Sándor gondolatmenetére, akik a magyar népnév meglétével hozzák összefüggésbe a magyar nép megjelenését (és kialakulását), hangsúlyoznunk kell, figyelembe véve e sajátságokat, hogy pusztán a muszlim földrajzi irodalom leírásai alapján sem a magyarság megjelenésével, sem annak kialakulásával kapcsolatban nem vonhatunk le következtetéseket. Ha ugyanis nem állnának rendelkezésünkre az imént említett muszlim források, a magyarság neve(i)ként szereplő onogur és türk nevekből indulhatnánk csak ki, amely nevek nyilván jóval korábbi időszakba vezetnek minket. Szó szerint véve a források névhasználatával kapcsolatos elvárásait a szerzőknek, azt kéne feltételeznünk, minthogy a magyar népnév 870-re vonatkozó szövegekben jelenik meg, hogy a magyarság is ekkor jelent meg a kelet-európai steppén, holott már 862-ben, a dánokkal egy időben pusztítja a keleti-frank területeket.

Egyébként éppen Kristó Gyula az, aki saját szigorú forráskritikai elvárásait meghaladva a magyarok fekete-tengeri megjelenését a 830-as évekre datálja egy olyan szöveghely alapján, amiben maga a magyar népnév sehol sem szerepel. Kristó szerint ugyanis a bizánciak által a 830-as években a kazárok számára épített Don folyó menti Sarkel nevű erőd az ekkor megjelenő magyarok ellen épült, amit muszlim szerzők tudósítása támasztana alá, amely szerint a kazárok sáncokat építettek a magyarok és más népek elleni védekezéséért. Még ha helyesnek is tartjuk-e rekonstrukciót, tekintve, hogy 830 előtt a magyarok már a kazároktól

független törzsszövetségben éltek, amely törzsszövetség szállásterületének éppen a Don mentén volt a keleti határa, akkor sem tarthatjuk összeegyeztethetőnek saját, fentebb idézett, forráskritikai elvárásaival, ami már önmagában árulkodó jel ezen elvárások jogosságát illetően. Másképp fogalmazva: éppen a történeti forráskritika feladata (lett volna) annak megállapítása – elemezve az eltérő neveket (következésként) használó forrásokat, felhasználva a magyar hagyomány ide vonatkozó elemeit és a nomád törzsi, törzsszövetségi politikai szerveződések jellegzetességeit, összevetve mindezt a kelet-európai steppéről tudósító 4-9. századi források anyagával –, hogy a rendelkezésünkre álló források közül melyek rendelkeznek a magyarok korai történetével kapcsolatban relevanciával.

Németh Gyula a modern magyar és nemzetközi turkológia egyik megalapítója volt. 1930-as megjelenésű, *A honfoglaló magyarság kialakulása* című művében részletesen elemezte és osztályozta a nomád törzsek, törzsszövetségek neveit és névadási szokásait. A magyar, mint törzsszövetségi név 9. századi felbukkanásával kapcsolatban a következőket érdemes tőle megjegyezni. A nomád népek törzsekre, nemzetségekre és más hasonló kategóriákra oszlanak, de régebbi időkből (4-12. század) csak a nagyobb népalakulatokra, törzsszövetségekre vannak írásos adataink. A nomád állam, helyesebben államszövetség vagy törzsszövetség, mint amilyen a Kazár Kaganátus is volt, rendszeren több, többé-kevésbé önálló nagyobb részből áll. „A birodalom nagyobb részei kisebb részekre oszlanak, ilyenek - lefelé menő sorrendben - <a törzsszövetségek>, a törzsek, altörzsek, nemzetségek, ágak, családok. <Külön kérdés a meghódított államoké.>” (Németh 1991: 26-30) Minél több törzset, törzsszövetséget foglal magába a birodalom, annál könnyebben tud erős központi hatalom híján szétesni, annál könnyebben tudnak egyes elemek kiválni. A nomád népalakulatok gyarapodásának vagy fogyatkozásának fő tényezője más törzsek csatlakozása, csatlakoztatása vagy kiválása.

„Az Európa határán megjelent hunokról a IV. század második feléig alig hallunk. Ekkor egy erős uralkodó összefogja erejüket, megtámadják a tőlük nyugatra lakókat, Attila alatt óriási hatalomra tesznek szert, s az V. század közepén a birodalom összeomlik, illetőleg a Fekete-tenger vidékén új alakulások formájában él tovább.” (Németh 1991: 31) „[...] Ilyen körülmények között jól elképzelhető, hogy gazdasági bonyodalmak,

politikai vagy műveltségi természetű küzdelmek, a népnek és vezetőknek részint egymás közötti, részint más népekkel, néprészekkel, más vezetőkkel való, akármilyen alapon keletkezett ellenségeskedései a legtarkább változásokra adnak alkalmat. A változás lehet egy nép vagy néprész elköltözése, elköltöztetése, elüldözése, megsemmisítése, rabbá tévése, beolvadása, beolvasztása, új keretekbe való beosztása vagy megfordítva, egy néprész megerősödése, önállósodása, [régi-] új népként való megjelenése...."(Németh 1991: 34)

Mindezt azért érdemes bővebben összefoglalni, mert tudvalevőleg a magyarság huzamosabb ideig élt a Kazár Kaganátus keretein belül, és a kabarok is, mint kazár eredetű törzsek, ekkor csatlakoztak a magyarokhoz. Vagyis a magyar névnek a 9. századra vonatkozó forrásokban való felbukkanásával kapcsolatban, minthogy a magyarok e században váltak ki a Kazár Kaganátusból, módszertanilag ugyanúgy megalapozott feltételezni, hogy az, egyes forrásokban, éppen e kiválással, önállósodással, a Magyar Törzsszövetség meg-, illetve újjá szervezésével magyarázható. Az imént írtakat figyelembe véve a "*magyarság 9. századi fekete-tengeri vándorlása az északi őshazából*" című megokolás pusztán egy prekoncepció, semmint kizárólagos lehetőség. E tekintetben a kabar név felbukkanása igen tanulságos, minthogy egyértelműen már egy a (kazár) területen élő népről van szó.

Szintén nincs kellően megokolva, hogy a magyar nevet miként értelmezzük népnévként. Már amennyiben egy új törzsszövetséget neveztek el (Hét)magyarnak a vezető törzs nevééről, akkor ez pusztán egy új nomád politikai alakulat nevének felbukkanásaként értelmezhető, amely nomád politikai alakulat népessége már rég rendelkezhetett etnikai identitással. A bizánciak "oszd meg és uralkodj" politikájának eredményeként esett egymásnak a 6. század közepe felé két azonos eredetű törzs/szövetség, a kutrigurok és utigurok. A források eltérően írják le a vizsálykeltés kimenetelét, mindenesetre az kiderül belőlük, hogy külön nomád törzsi keretben élő, külön néven szereplő, de azonos eredetű népességről volt szó (Szabados 2014: 289-305). E közös identitás pedig nyilván nem akkor alakult ki, midőn e törzsek a bizánci forrásokban először említésre kerülnek, hanem már jóval korábban, megelőzve e törzseknek Európába vándorlását is a 450-60-as években. Éppen e törzseknek Európába vándorlása kapcsán jegyzi fel először külön neveiket Priskos

rétor, amely feljegyzésből, és az e népességről más forrásokból nyert ismereteinkből világosan kirajzolódik előttünk, hogy habár külön (törzs)nevekkel szerepeltek a forrásokban, de azonos eredetűek voltak és általános, összefoglaló (nép)nevet is alkalmaztak rájuk (Czeglédy 1969: 106-108). Hogy a magyar törzsi, törzsszövetségi név mikor vált a Magyar Törzsszövetség azonos eredetű törzseinek népnevévé és önelnevezésévé, vagy hogy éppen azáltal lett a törzs és törzsszövetség neve a magyar, mert ez volt a nép ősi neve, az külön történeti vizsgálatot igényelne, ám az bizonyos, hogy e név felbukkanásához kötni a magyar identitás és etnikum kialakulását módszertanilag kevésbé tartható.

A muszlim földrajzi, történeti leíró irodalommal szemben a bizánci történetírói gyakorlat több évszázadra visszavezethető hagyománnyal bírt, már ha csak a bizánci-görög nyelvű forrásanyagot vesszük számba, nem beszélve az antik görög és római előzményekről. Hogy a követendő mintaként szolgáló és egyben kompilálásra alkalmas szövegek tömege a névhasználat terén rendszeresen vezetett archaizáláshoz, ami egyben többnyire tipizálást is jelentett, az elég nyilvánvaló, és ezt e források használata során mindig érdemes szem előtt tartani, ám mégis ez volt az a történetírói hagyomány, amely generációk során át a Fekete-tenger menti nomád népek történetét az első évezredben a hunoktól kezdve a bolgárokon és onogurokon át a magyarokig fenntartotta. A bizánciak mindvégig érdekeltek voltak a Krím és a Kaukázus régiójában zajló történésekben, mind kereskedelmileg, mind politikailag, és valamelyest tisztában voltak a nomádok névhasználatának sajátosságaival. A bizánci történetírók névhasználatának megítélése során (legyen szó hunokról, bolgárokról, türkökről vagy onogurokról) tehát mindig az adott történeti környezet és történetírói eljárás alapján lehet következtetést levonni (Moravcsik 1934: 21, 244-246). A bizánci források a magyarokat turkoknak és onoguroknak nevezték, és a következő néhány oldalon fogjuk tudni röviden megvizsgálni azt, hogy e forrásokból a korai magyar történelem szempontjából milyen következtetéseket vonhatunk le.

Összefoglalásképpen az argumentáció cáfolataként a következőket állapíthatjuk meg: a magyar népnév a honfoglalás korára vonatkozóan csak az eleve igen kései muszlim forrásokban jelenik meg, így e szöveghelyekből a magyarok fekete-tengeri megtelepedésére vagy pláne kialakulására következtetni indokolatlan. Ezen kívül a magyar név

forrásokbeli megjelenése nem jelenti kizárólagosan az adott területre történő vándorlásukat, tekintve, hogy a magyarság a Kazár Kaganátus része volt, így a név megjelenése a magyarságnak a kaganátusból történő kiválásával is megokolható. A muszlim forrásokon kívül a latin és görög nyelvű források a magyarokat főként a jóval régibb korokba mutató turk és onogur nevekkel illetik, márpedig mielőtt a magyarság vándorlásával és kialakulásával kapcsolatban bármilyen megalapozott állítást kívánnánk tenni, elsőként e források névhasználatát kell tisztáznunk. Végül pedig maga Kristó Gyula volt az, aki történeti rekonstrukciója során figyelmen kívül hagyta saját hiperkritikus elvárását.

A magyarok turk és onogur neve

A magyarok turk/török és onogur elnevezését a szakirodalom egy jelentős része egyszerű névátvitellel magyarázza, vagyis bizonyos körülmények folytán idegen népek (többek között)e nevekkel ruházták fel a magyarokat. A turk név magyarokra való alkalmazásának fő oka vagy a magyarság nomád társadalmi, kulturális, gazdasági arculatának a többi nomád, törökös nép megjelenésével való azonossága, tehát egyszerű tipizálás, és részben archaizálás, vagy a magyarságnak a Kazár Kaganátushoz való tartozásának emléke lehetett, minthogy magukat a kazárokat is nevezték a bizánci és arab források turkoknak. E tekintetben a bizánci és arab források egységes leírást adnak a magyarokról, ti. mindkét hagyomány forrásaiban a magyarokat török fajta népként jellemzik. Mindkét név használata kapcsán különösen érdemes vizsgálni, hogy vajon a magyarok mennyi ideig tartozhattak a Kazár Kaganátushoz, és hogy (előtte) nomád mivoltuk vajon mikor és hol alakulhatott ki. E kérdések rövid elemzése is már messzire vezetne a névhasználat vizsgálatától, itt tehát csak azon körülményeket érdemes összefoglalni, melyek a különböző nézőpontokat meghatározzák. A turkológia eredményei alapján a magyar nyelv lír-török nyelvi rétegének elemei lekésőbb az 5-6. századból valók (vö. Gombocz 1960: 21-29, Ligeti 1986: 162-174, Róna-Tas 1995: 9-17), ami teljes összhangban van azon általános észrevétellel, miszerint az európai forrásokban felbukkanó nomád népek mindegyike már eleve nomád életmódot folytatott, többségükről ázsiai források is tudósítanak jóval Európába vándorlásukat megelőző időkből. E szerint a magyarság sem a kazárok/kabarok hatására szerveződött nomád (vazallus) fejedelemséggé a 9. század folyamán, ahogyan azt egyesek láttatni

szeretnék. Ezen nézőpont alapja azon nyelvtörténeti megállapítás(azon túlmenően, hogy a magyar név a 9. században tűnik fel és hogy a kabarok is beszélhettek lír-török nyelvet), miszerint a magyar nyelv legősibb rétege finnugor eredetű. Ám az elég nyilvánvaló, hogy e nyelvtörténeti megállapításnak, ami egyébként egy, a 9. századot 2-3 ezer évvel megelőző időszakra vonatkozik, a korai-középkori néptörténethez sok köze nincsen. Ha tehát a magyarság nomád eredetét és kora középkori történetének kezdetét a történeti szemlélettel összhangban a 9. századnál jóval korábbi időszaktól számítjuk, akkor mind a turk, mind az onogur nevek kapcsán joggal merül fel, hogy e nevek nem pusztán külső körülmények miatt ruházódtak a magyarokra, hanem a magyar nép ősi nevei voltak a Magyar Törzsszövetség megalapítása előtti időből. E tekintetben a turk névnél történeti szempontból jóval specifikusabb, ám a magyarok neveként annál elterjedtebb onogur név vizsgálata vezethet minket eredményre.

A tárgyalt korszakban az onogur név a magyarokra vonatkozóan elsősorban bizánci és nyugati latin forrásokban használatos, és azóta is e névvel illetik népünket. Az onogurok törzse a többi ogur törzs (ogur, saragur, onogur) 450-es évekbeli vándorlása során telepedett meg az európai steppén, lakhelyei a Kubán és a Volga mentén terültek el. Az onogur névnek a magyarok neveként való használatát kutatók egy része, ugyanúgy, mint a turk nevet, névátvitellel magyarázza. E szerint a Fekete-tenger mentén megjelenő magyarokat a keleti szlávok nevezték el onogurnak, és e szlávok révén, szláv nyelvi közvetítéssel került a név a bizánciakhoz és a nyugati latin írókhoz. E feltételezéssel szemben azonban merülhetnek fel kételyek, minthogy nincs magyarázat arra, hogy miképpen volt használatos az onogur név a kelet-európai szláv törzseknél, és hogy miért nevezték el így a magyarokat. A 9. századot megelőző két évszázadban a kelet-európai steppe meghatározó nomád alakulata a Kazár Kaganátus volt. A kaganátus megalapítása előtti időben, a 7. század első felében tudósítanak bizánci források utoljára onogur-bolgárokról a Fekete-tengertől északra, amely onogur-bolgár törzsek egy része a század második felében kazár uralom alá kerül. A szláv közvetítés képviselői szerint a magyarok azon a területen telepedtek meg, ahol korábban az onogurok éltek, s ezért nevezték őket a szlávok onoguroknak. A latin történeti irodalomban a Kubán vidékét valóban nevezték Patria Onoguriának, és e területre helyezték bizánci források egy onogur püspökség meglétét is

(Moravcsik 1930: 13-14.), ám a 8-9. század keleti szláv pogány törzsei semmi esetre sem rendelkeztek írott történi hagyománnyal. Történetileg nehezen értelmezhető, hogy a keleti szlávok a 9. században egy legutóbb bő másfél évszázada szereplő népről nevezték volna el az újonnan érkező magyarokat, vagy hogy e 9. századi szlávok az egykori onogur területeket, írásos történeti hagyomány híján, valóban "onogur területeknek" nevezték volna, mikor e terület már 150 éve a Kazár Kaganátus része volt. Ugyanakkor tudjuk, hogy az egykori Onogur-bolgár Birodalom népének egy jelentős része maradt kazár uralom alatt a 670-es éveket követően. Ha a keleti-európai szlávok nyelvében eleven élt az onogur név a 9. század elején, akkor ennek oka az lehetett, hogy a Kazár Kaganátus velük szomszédos területein onogur-bolgárok éltek. Ez esetben ugyanakkor semmiképpen sem nevezhették el az ("elvileg") újonnan érkező magyar hódítókat onoguroknak, hiszen e nevet egy már adott velük szomszédos területen élő népre alkalmazták.

Szintén nem problémamentes az onogur névnek a latin és bizánci történeti irodalomba történő szláv nyelvi közvetítése sem, minthogy a magyarokat latin források már a 860-as évekre vonatkozóan e névvel illették, a bizánciak pedig már 830 környékére vonatkozóan. Nehéz elgondolni, hogy az egyébként ezen írásos történeti hagyománnyal rendelkező kultúráktól eléggé távol levő és elzárt keleti szlávok névadása tudott volna ilyen gyorsan (legkésőbb a 10. században) és nagy területen (egész Európában) elterjedni, ráadásul a bizánciak maguk is már elég korán közvetlenül érintkeztek a magyarsággal. Ennek alapja a krími bizánci-magyar kereskedelem volt, de a magyarok politikailag is korán kapcsolatba kerültek a bizánciakkal. Ha a magyarok a Krímbe szállították a szláv rabszolgákat, akkor a bizánciak közvetlenül a magyarokkal érintkeztek és nem a szlávokkal. A bizánci történeti irodalomban az e korszakban használt onogur névalak egyébként kifejezetten a magyarokat jelölte (Moravcsik 1934: 21), tehát joggal merül fel annak feltételezése, hogy a magyarok régi neve az ogur/onogur volt.

„... a magyar történet bizánci forrásai tárgyalását nem kezdhjük a IX. századtól, vagyis azokkal a feljegyzésekkel, melyek már kétségtávol a magyarságra vonatkoznak, hanem foglalkoznunk kell azokkal a forrásokkal is, amelyek ama hún-bolgár népekre vonatkoznak, melyek a magyarság kialakulásában feltehetőleg részt vettek. [...]Ha most még

tekintetbe vesszük azt, hogy noha az Ουγγροι név ebben az alakjában a bizánciaknál csak a magyarságot jelenti, a nyelvtudomány tanúsága szerint olyan alakra vezethető vissza (Ονομοιομορφία>Ουγγροι), amely a bizánci forrásokban már az V. századtól kezdve szerepel és hogy e névnek alapeleme az *ogur* más olyan népnevekben is megtalálható, melyek már ugyancsak V. századi bizánci forrásokban előfordulnak." (Moravcsik 1934: 21-22)

A Magyar Törzsszövetséget, illetve annak vezéreit nevezi Anonymus Hétmagyarnak (Schwandtner 1746: 7 „*septem principales personae, qui Hetumoger vocantur*"), amely nyilvánvalóan magyar hagyományra visszavezethető elnevezés szerkezete analogikusan azonos az *ogur* törzsek neveivel (szám+törzs: utigur - öt *ogur*, onogur - tíz *ogur*). A magyarok Hétmagyar *önelnevezése* *ogur* eredetű, e törzseken kívül ugyanis más nép nem használt hasonló neveket a tárgyalt korszakban. Szintén autentikus magyar hagyomány őrizte meg a magyar eredet kapcsán az onogur nevet Hunor alakban, ti. a hunokéval azonosítható magyar csodaszarvas-monda vadászó testvérpárja Hunor és Magyar volt. A magyar hagyományban megőrzött magyar és onogur elvándorlás a Kovrat alapította Onogur-bolgár Birodalom felbomlásának emlékével feleltethető meg, s így eredethagyományunkban több elem is közvetlenül onogur eredetre vezethető vissza (Györffy 1993: 33-35). Manapság már a hazai kutatás egy része kevésbé emlegeti, de az *ogur* eredetű kutrigur/kuturgur törzs nevét többen egyeztették a magyar Kürtgyarmat törzsnévvel (vö. Németh 1991: 188-190), illetve Szíriai Mihálynak a bolgárok eredetéről szóló legendájában (Chabot 1904: 363-364), a Bulgarosz és Kazarig mellett harmadik névként szereplő Pougour névalakot is azonosították a magyar névvel (Dunlop 1954: 5, 38), amely megfelelések szintén a magyar és *ogur* törzsek közötti közvetlen azonosságot támogatják, ugyanúgy, ahogyan a fekete-tengeri *ogur*/kutrigur törzs Muager(isz) fejedelmének neve, mely személynév nyelvileg teljesen megegyezik a magyar törzs/népnévvel (Moravcsik 1927: 258-270). E nevet egyes kutatók éppen abból a megfontolásból számúzik a korai magyar történelemből, hogy elszigetelt adatként nem lehet közvetlenül azonosítani a magyar névvel, ám a fentebb felsorolt egyezéseket figyelembe véve (a magyarok hétmagyar elnevezése, a magyarok onogur neve, a magyar onogur hagyomány, a kutrigur-kürtgyarmat törzsnevek egyezése, a magyar nyelv lír-török, vagyis *ogur*-

török rétegének jellegzetességei), éppen ezen Muagerisz/Magyar névalak az, ami a magyarok és ogurok/onogurok azonosságát bizonyítja. A magyar hagyományból továbbá a bolgárok (Belár) és alánok (Dula) szerepét érdemes kiemelni, hiszen mindkét nép pontosan azon a területen élt, ahol az ogur törzsek is megtelepedtek, a Fekete-tenger északi partvidékén és a Volga mentén, s e népek emléke a magyar eredethagyományban az onogur-bolgár korszakból (4-7. század) eredeztethető, de általánosságban is, amennyiben a korai magyar történelem, illetve nomadizmus kezdetét nem a honfoglalást megelőző fél évszázadra keltezzük, ami egyéként történetileg nyilván nehezen képzelhető el, akkor a magyarság időben, területileg és etnikailag is az ogur és bolgár törzsekkel azonosítható. Hogy ezek az ogur és bolgár törzsek végül is kiktől és honnan származnak, azt egy korábbi dolgozatomban már kissé részletesebben vázoltam (Kerényi 2017). Jelen dolgozatomban csupán lényegileg kívántam szembeállítani a korai magyar történelem kutatásában jelen levő két, alapvetően eltérő szemléletet és módszertant.

Irodalomjegyzék

1. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
2. Chronique de Michel Le Syrien. Par J. B. Chabot. Tome II. Paris, 1901.
3. *Czeglédy K.*: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969
4. *Czeglédy K.*: Szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál) In. Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Szerk. Schütz Ödön. Budapest, 1985, 210-217.
5. *Dunlop, D. M.*: The History of the Jewish Khazars. Princeton, New Jersey, 1954
6. *Gombocz Z.*: Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink. Nyelvtudományi Értekezések. 24. közzétette Ligeti Lajos. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1960
7. *Györffy Gy.*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993
8. *Kerényi B.*: A korai bolgárok története. Kézirat. MSc Szakdolgozat. ELTE BTK 2017
(https://www.academia.edu/36245474/A_korai_bolgárok_története)

9. *Kmoskó M.*: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. 1997.
10. *Kristó Gy.*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980
11. *Ligeti L.*: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986
12. *Moravcsik Gy.*: Muagerisz király. Magyar Nyelv 23. évf. Budapest, 1927
13. *Moravcsik Gy.*: Az onogurok történetéhez. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1930
14. *Moravcsik Gy.*: A magyar történet bizánci forrásai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1934
15. *Németh Gy.*: A honfoglaló magyarság kialakulása. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991
16. *Róna-Tas A.*: A magyar–bolgár–török érintkezés jellege. In. A magyarság korai története. Tanulmányok. JATE MŐT. Szeged, 1995 9-17.
17. *Róna-Tas A./Berta Á.*: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Harrasowitz Verlag. Wiesbaden, 2011
18. *Schwandtner, J. G.*: Scriptorum Hungaricarum veteres ac genuini I. Bécs, 1746
19. *Szabados Gy.*: Identitásformák és hagyományok. In. Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA. Budapest, 2014, 289-305.
20. *Tóth S. L.*: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. Szeged, 2016

A NYELVTIPOLÓGIAI JEGYANALÍZIS: ELMÉLET ÉS VALÓSÁG

A FOKOZATOSSÁG PROBLÉMÁJA A JEGYANALÍZISBEN

Kovács Balázs

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Germán
Filológiai Intézet*

Elmélet és valóság¹

Általánosságban kijelenthető, hogy a tudomány mint megismerési mód egy tárgy leírása során nem magával a tárggyal, hanem annak egy modelljével operál. Ez a modell a lehető legpontosabb mása az eredetinek minden releváns aspektusban. A munkához nem releváns aspektusok tekintetében a modell nem szükséges, hogy valósághű legyen. Az iskolában használt térképek, mint modellek például arányaiban megegyeznek a megismerni kívánt tárggyal, viszont méreteikben, állagukban és sok más dimenziójukban nem. A világ nyelveinek megismerésekor is modelleket alkotunk, amelyeket igyekszünk a lehető „legélethűbbre” elkészíteni. Mint sok más tudományban, így a nyelvtudományban sem érhető el az áhított „élethűség”. Ennek következményeképpen szükségszerűek az általánosítások, amelyek adatvesztést, illetve a leírás torzulását okozhatják. A nyelvtipológiára a szükséges és a rendelkezésre álló erőforrások, illetve a nyelvek közötti összehasonlítással kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák miatt ez halmozottan igaz. A kutatás során elengedhetetlen ezeket a problémákat figyelemmel kíséreni, és lehetőség szerint megfelelően elhárítani vagy minimalizálni. Egy ilyen probléma a tipológiai kutatás során az ún. fokozatosság (*gradience*). Jelen cikk ezt a problémát kívánja néhány gyakorlati példán keresztül bemutatni.

A tipológiai vizsgálat

Vajon a világ nyelveinek mekkora része használ névelőt? Mennyire számít tipikusnak 1–1 nyelv vagy egy-egy megoldás a világ többi nyelvéhez való viszonyításban? Mik azok az általánosítások, amelyek a világ összes nyelvéről kijelenthetők? Mennyire megdönthetetlenek ezek? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik a nyelvtipológia

¹ Jelen bekezdés Prof. dr. Mérő László *Tudomány és egyéb megismerési módok* c. előadása nyomán került megírásra.

tudománya. A nyelvtipológiára a Bußmann-lexikon a következő definíciót adja:

Klassifikation der Sprachen auf Grund grammatischer Eigenschaften, d.h. ohne Rückgriff auf historisch-genetische oder geographische Zusammenhänge. (Bußmann 2008: 664).²

Ez a csoportosítás a lehetőségek spektrumának feltárásával kezdődik, majd az egyes nyelvek lehetőségekhez való hozzárendelésével folytatódik. Célja nem más, mint „a rokonsági szempontoktól független átfogó jegyek megállapítása és egy ezen alapuló osztályzása természetes nyelveknek.” (Glück 2010: 654).³

Ha meg akarjuk tudni, hogy a világ nyelveiben a határozott és a határozatlan névelők hogyan oszlanak el, akkor először egy hipotézist állítunk fel. Tudjuk, hogy a világ nyelveiben vannak határozott névelők és vannak határozatlan névelők. Ezeknek négy lehetséges kombinációját tudjuk megkülönböztetni:

1. táblázat: Határozott és határozatlan névelők mátrixa

Határozott névelő	Határozatlan névelő
+	+
+	-
-	+
-	-

Ezzel az elképzelhető lehetőségek skáláját felírtuk. A kiválasztott mintát megvizsgálva viszont kiderül, hogy a négy lehetőség közül csak három fordul elő a világ nyelveiben:

If a language has a grammaticalized indefinite article, it is likely to also have a definite article, while the reverse does not necessarily hold true. (The Universals Archive 1163)

Emiatt az univerzálé miatt tehát a mátrix harmadik sorában található

² A nyelvek nyelvtani tulajdonságok alapján történő osztályzása, történeti-rokonsági vagy földrajzi összefüggések bevonása nélkül. (A szerző ford.)

³ [...] [die] von genetischen Aspekten unabhängige Feststellung übergreifender Merkmale und eine sich darauf gründende Klassifikation natürlicher Sprachen [...]” (Glück 2010: 654). (A szerző ford.)

(4) η οδός⁶

'az út'

A genetikai és az areális faktorok tipológiai vizsgálódásba való bevonása tehát sok esetben közelebb vezet a tárgy leírásához. Ez viszont már szétfeszíti a klasszikus értelemben vett nyelvtipológia kereteit.

Diszciplínák metszéspontján: az areális tipológia

A nyelvtudományban az areális elemek magyarázó erejével az areális nyelvészet foglalkozik, míg a genetikai elemekével a történeti nyelvészet. Ezek a diszciplínák nyújtanak alapot egy másik fajta tipológiához, az ún. areális tipológiához. Az areális tipológia – habár a nevében benne van a tipológia – valójában több tudományterület szemléletmódját egyesíti:

Areal typology has a noticeable change of focus compared to 'traditional' linguistic typology, whose primary goal consists of describing and explaining (im)possible cross-linguistic variation in general and in using these results for getting insights into possible vs. impossible human languages. Areal typology holds that it can be of limited value to search for a possible human language without simultaneously investigating its genetically areally determined manifestations and trying to uncover the possible historical reasons behind this variation. (Koptjevskaja-Tamm 2011: 578–579)

A Bußmann-lexikon szerint az areális tipológia ezért a dialektológiának egy része:

Areale Linguistik (oder Areallinguistik, Dialektographie) untersucht sprachliche Phänomene „unter dem Aspekt ihrer räumlichen Verbreitung.“ (Bußmann 2008: 131).⁷

Ilyen értelemben egy európai átfogó névelővizsgálat esetén az egyes nyelveket egymás dialektusainak tekintve folyik a leírás. Ez szükségszerűen több vizsgált tárgyat feltételez.

Jegyanalízis és tipológia

A vizsgált objektumok számának emelkedésével célravezetővé válik a

⁶ Az újjörögben a tulajdonnevek előtt kötelezővé vált a határozott névelő használata (Solti 2015: 13). Elsősorban ebben különbözik ógöröghez képest az újjörög névelőhasználat.

⁷ Az areális nyelvészet (areálnyelvészet, dialektográfia) nyelvi jelenségeket vizsgál azok területi eloszlásának tekintetében. (A szerző ford.)

2. táblázat: A perfect jegy értékei (Dryer/Haspelmath 2013)

Value ⁹	Representation	Representation
1	Perfect of the 'have'-type (derived from a possessive construction)	7
2	Perfect derived from word meaning 'finish' or 'already'	21
3	Other perfect	80
4	No perfect	114
Total:		222

A világ nyelveiben a WALS vizsgálata alapján négyféle lehetőség van a perfektum jegy tekintetében: vannak nyelvek, amelyekben *habere*-típusú, azaz egy birtoklást kifejező segédigével képzett perfektum áll. Ilyen az európai perfektumok nagy része. Vannak nyelvek, amelyekben a befejezés, vagy a *már* szavak nyújtanak alapot a perfektum grammatikalizációjához, ilyenek pl. Afrika bizonyos nyelvei. Az egyéb lehetőségek, illetve a perfektum hiánya lefedik a világ nyelveinek további perfektumait.

Határozott névelők Európában

A bináris skálák ezzel szemben csak két változóval operálnak. Egy ilyen skála kialakítása mindig a jegy pontos megfogalmazásával kezdődik. Az európai névelők vizsgálata során egy megfogalmazott jegy lehet pl. az, hogy *Állhat-e határozott névelő az adott nyelvben a főnév előtt?* A román nyelvben nem, ott mindig klitikumként (simulószóként) viselkedik, a hozzá kapcsolódó főnévhez tapadva, ezért ennek a jegynek a kifejeződése erre a nyelvre negatív:

(7) teatre**le** 'a színház'

A németben viszont igen, így itt pozitív a kifejeződés:

⁹ Az értékek a WALS-on színekkel vannak megkülönböztetve, ezeket itt számokra cseréltem.

(8) **das** Theater 'a színház'

A kvantitatív módszernek az egyik hátránya már ezen a példán is jól látszik: azonos elbírálás alá esik egy olyan nyelv, ahol nincs névelő, pl. orosz és egy olyan, ahol hátulra kerül a névelő. Ezenfelül a problémának további vetületei is vannak: A svédben például a szó előtt és a szó mögött is állhat a határozott névelő:

(9) **den** stora theatern 'a nagy színház'

Ebből az látszik, hogy a bináris skála használata veszélyes, és nem feltétlenül célravezető. Megoldás lehet egy többváltozós nominális skála használata kettő helyett három változóval: a névelő lehet (i) elől, (ii) hátul és (iii) mindkét helyen. A probléma viszont tovább bonyolódik annak fényében, hogy tudjuk: a svédben bizonyos esetekben csak előtte áll, bizonyos esetekben csak utána, míg csak bizonyos esetekben áll mindkét helyen egyszerre.

A skála alapján a svéd, a dán és a norvég azonos elbírálás alá esnek: Mindhárom nyelvben állhat mindkét helyen a névelő. Viszont ebben az esetben még mindig adatvesztéssel jár az eljárás: a dán nyelvben ugyanis a mellékneves szerkezeteknél a főnév után nem állhat névelő, vö. Stockholm óvárosának a nevét dánul (10) és svédül (11):

(10) **den** Gamle By-Ø
 ART.DET régi város.INDET

(11) Ø Gamla stan
 régi város.DET

Ez a probléma az ún. fokozatosság (továbbá gradiencia az eredeti angol *gradience* nyomán) problémája a tipológiai vizsgálatokban.

A gradiencia mint probléma

A (10) és a (11) példa nyomán látszik, hogy a skála – bármennyi jegy (függő változó) is van benne – adatvesztést okoz, ami rontja a modell hitelességét a tárgyról. Felmerül a kérdés a probléma lehetséges megoldásairól.

Alapvetően a probléma két extrém pontot jelöl ki: egy minimum- és egy maximumrendszert. A minimumrendszerben egy bináris skálával operál az elemzés, minden egyes jegy egy kételemű nominális skálát kap, aminek a változói általában *igen* és *nem*. A legfelső értelmes maximumrendszert viszont sokkal nehezebb meghatározni (Corbett 2012: 150). Legextrémebb esetben az mondható, hogy a maximumrendszer egy olyan rendszer, amelyben a változók száma megegyezik a vizsgált objektumok számával, hiszen mindegyik nyelvben eltér az adott dolog kifejeződése egymástól. Ez utóbbi nem célravezető, hiszen visszavezet az egyes nyelvek kvalitatív leírásához: minden nyelv pontosan megkapja a leírást, nem jelöl ki a rendszer nyelvek közötti közös elemeket. Így két megoldás kínálkozik: (i) a bináris skála használata vagy (ii) egy középút megtalálása egy bizonyos számú nominális (vagy adott esetben skaláris) változóval. A cikk alapját képező disszertációs kutatás a bináris skálát használja. Amennyiben a nyelvek, illetve az adott nyelvekben vizsgált formák számszerűsített összehasonlítására is van igény, akkor az egyes jegyeknek azonos mennyiségű és azonos módon összehasonlíthatóvá tehető kifejeződéseknek kell lenniük nominális vagy skaláris változók esetén.

Példaként tekintsük meg három nyelvben a határozott névelő és annak esethasználatát 5–5 jegy mentén. A következő öt jegy bináris skálát feltételez, kifejeződésük igen/nem lehet:

- 1) A nyelvben a határozott névelő a főnév előtt áll (ANTE).
- 2) A nyelvben a határozott névelő a főnév után áll (klitikusan) (POST).
- 3) A nyelv jelöl eseteket a határozott névelőn (CAS).
- 4) A nyelv jelöl nyelvtani nemet a határozott névelőn (GEN).
- 5) A nyelv jelöl nyelvtani számot a határozott névelőn (NUM).

Az angol, a görög és a svéd nyelvek különbözőképpen viselkednek e tekintetben. Az angolban (12) a határozott névelő formája invariáns és mindig a főnév előtt áll. A görögben (13) esetet, számot és nyelvtani nemet egyaránt jelöl és az angolhoz hasonlóan a főnév előtt áll. A svédben (14) viszont csak számot és nemet jelöl, ez utóbbit is csak egyes számban. Emellett jellegzetessége, hogy mindkét pozícióban állhat, különböző szintaktikai és szemantikai szabályok alapján:

(12) **the** theater

DET

(13) **το** θέατρο

DET.SG.NEUTR.NOM

(14) **den** teatern

DET.SG.NEUT

Ezek alapján a következő táblázatban foglalható össze a három nyelv névelőhasználatára:

3. táblázat: A határozott névelő a három vizsgált nyelvben

	ANTE	POST	CAS	GEN	NUM
Ang	+	-	-	-	-
Gör	+	-	+	+	+
Sv	+	+	-	+	+

A gradiencia problémájának vetületei ezen a példán a gyakorlati tipológiai munkában is láthatóak. A svéd nyelvtani nem többes számban való jelölésének a hiánya felveti a kérdést, hogy a GEN jegy kifejeződése *igen* vagy *nem* legyen. Ugyanilyen alapon kétségbe vonható a görög tekintetében a CAS jegy is, hiszen a görög határozott névelő ragozása több szinkretizmust (formai egyezést) is tartalmaz:

4. táblázat: A görög határozott névelő ragozása egyes és többes számban (Solti 2015:18 alapján)

	Egyes szám			Többes szám		
	M	F	N	M	F	N
Nom	<i>o (o)</i>	<i>ī (η)</i>	<i>to</i> (το)	<i>oi</i> (οι)	<i>oi</i> (οι)	<i>ta</i> (τα)
Acc	<i>to(n)</i> (το(ν))	<i>tī(n)</i> (τη(ν))	<i>to</i> (το)	<i>tous</i> (τους)	<i>tīs</i> (τις)	<i>ta</i> (τα)
Gen	<i>tou</i> (του)	<i>tīs</i> (της)	<i>tou</i> (του)	<i>tōn</i> (των)	<i>tōn</i> (των)	<i>tōn</i> (των)

A táblázatból kitűnik, hogy a többes számú alanyeset és tárgyeset

megegyezik. Továbbá az is kiderül, hogy a többes számú genitívusz *minden nemben* megegyezik. Így a CAS jegy kifejeződése is kérdésessé válik ezekben az esetekben. A svédde l összevetve viszont kiderül, hogy ott a többes számban a nyelvtani nem jelölése teljesen elmarad a határozott névelőn. Így egy bizonyos fokozatosság, gradiencia áll fenn: a nyelvtani nemet „legjobban” jelölő nyelv a görög lesz, a második helyre kerül a svéd és a harmadik helyre az angol, amelyikben nincs is nyelvtani nem.

A gradiencia feloldása után

A gradiencia feloldása a bináris változók esetében a jegyek lehető legpontosabb megfogalmazásával oldható fel. Ehhez ismerni kell a vizsgált elemeket, így a kvantitatív vizsgálatot meg kell előznie egy kvalitatívnek. A tipológiai munka sikeressége nagyrészt ezen áll vagy bukik (Corbett 2012: 208). Ha sikerül feloldani a problémát, akkor az eredményekkel tovább lehet dolgozni különféle statisztikai eljárásokkal, pl. hasonlóságot lehet számítani a Jaccard-indexszel:

$$\text{Két adatsor hasonlósága} = \frac{\text{A két adatsor közti megegyezések száma}}{\text{A két adatsor elemeinek száma}} * 100$$

Az eredmények keresztáblázása után kijönnek a formák közti hasonlóságok:

5. táblázat: A határozott névelők hasonlósága a Jaccard-indexszel [0; 100]

	Ang	Gör	Sv
Ang	100	40	20
Gör	40	100	60
Sv	20	60	100

Lezárás helyett

A jegyanalízis során a gradiencia problémáján kívül további problémák is felmerülnek. Ilyen például a kompatibilitási probléma, amely a Saussure-

féle jegydefinícióból indul ki. Mivel minden nyelvi jelet a rendszerben elfoglalt helye határoz meg (de Saussure 1997: 91), és mivel minden nyelv rendszere különböző, ezért két nyelv közötti azonos nevű forma (pl. genitívusz) sosem lehet azonos használatú. Emellett a tradíció problémája is gyakran felmerül olyan nyelvek esetében, amelyeknek kutatása nagy tradícióval rendelkezik. A német *Präteritum* igeidőt sokáig *Imperfekt* néven említette a szakirodalom, ami helytelen. Ez azt hangsúlyozná, hogy az igeidő inkább a francia *imparfait*-hez hasonlóan működik.

Irodalomjegyzék

1. *Bußmann, H.*: Lexikon der Sprachwissenschaft. 4. Auflage. Stuttgart 2008.
2. *Corbett, G. C.*: Features. Cambridge 2012.
3. *Dryer, M. S./Haspelmath, M.* (szerk.): The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (<http://wals.info>) (Utoljára megtekintve: 2019/III/29.) 2013.
4. *Glück, H.*: Metzler Lexikon Sprache. 4. Auflage. Stuttgart, Weimar 2010.
5. *H. Tóth I./Balázs L. G./Majoros H.*: Bolgár történeti nyelvtan. Hangtan, alaktan. Szeged 2011.
6. *Koptjevskaja-Tamm, M.*: Linguistic Typology and Language Contact. In: *Song, Jae Jung* (szerk.): The Oxford Handbook of Linguistic Typology. Oxford 2011. 568–590.
7. *Leafgren, J.*: A Concise Bulgarian Grammar. Durham 2011.
8. *Maywald/Mayer/Mészáros*: Görög nyelvtan. Budapest 2014.
9. *Saussure, F. de*: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest 1997.
10. *Solti D.*: Kézikönyv az újjörög nyelvtan oktatásához. Budapest 2015.

CSOPORTMUNKA A KÖZÉPISKOLAI MATEMATIKAÓRÁKON

Kovács-Kószó Eszter^{1,2}, Kosztolányi József²

¹SZTE Eötvös Loránd Kollégium

²SZTE Bolyai Intézet

Bevezetés

Kutatásom célja a magyar matematikatanárok támogatása új oktatási módszerek alkalmazásában. Céloom csatlakozni azon kutatókhoz és tanárokhoz, akik elkötelezett hívei a felfedezettő matematikaoktatásnak. Kifejezetten gondolok Varga Tamás követőire. Varga Tamás az Európa-szerte híres New Math mozgalom szellemiségéhez csatlakozó magyarországi matematikaoktatási reform egyik vezetője volt az 1970-es években.

Érdeklődésem középpontjába a kooperatív módszerek alkalmazása került. Bár a fenti reform ezt az oktatási technikát csak opcionálisan alkalmazza, a középiskolai oktatási kísérletek egyik első megvalósítója, Pálfalvi Józsefné mindmáig a csoportmunka elkötelezett híve (Pálfalvi 2018).

Széles körben kutatott és ismert, hogy a generációk változása és a rohamosan fejlődő világ új oktatási irányvonalak alkalmazását igényli. Felnövekvő diákjainknak a munka világában már más készségek és képességek birtoklására is szüksége lesz, mint nekünk. A világ leggazdagabb, legsikeresebb emberi is egyhangúan kiemelik a kommunikáció és a hatékony együttműködésre való képesség fontosságát. A hagyományos magyar oktatásban ezek erősen háttérbe szorulnak (Schwantes 2017, Arlo 2002), de a kooperatív technikák lehetőséget nyújtanak fejlesztésükre.

Doktori munkámban célul tűztem ki a csoportmunka alkalmazhatóságának vizsgálatát a mai magyarországi körülmények között, elsősorban a középiskolás korosztályra fókuszálva. Első lépésként az 1970-es évek magyarországi tapasztalataira alapozva terveztem meg egy

kísérletet.

A kísérlet megvalósulását megelőzően egyik első lépéseként fontosnak tartottam egy kismintás attitűdfelmérést végezni az aktív középiskolai tanárok körében. Az interjúk alapján inkább tartózkodó hozzáállást tapasztaltam a strukturálatlan pármunkán túlmutató kooperatív technikákkal szemben, de határozott elutasítás csak ritkán fordult elő. Ennek egyik oka lehet, hogy a kooperatív technikák hatékony alkalmazásának egyik előfeltétele a rutin kialakítása (Kagan/Kagan 2009). Szükséges, hogy a tanulók megtanuljanak egymással dolgozni, a tartalom feldolgozása csak ezután lehet hatékony. Ezért első céloom több iskolai kísérleten keresztül a csoportmunka osztálytermi kultúrájának kialakítására egy szélesebb körben alkalmazható stratégia kifejlesztése. Ezután olyan tananyagokat és segédleteket tervezek kidolgozni, melyek megkönnyítik a további témakörök feldolgozását és tanórai előkészítését. Ezutóbbi elengedhetetlen az új ötletek, gyakorlatok népszerűsítéséhez is, hiszen kutatásom célja, hogy a mindennapok matematikaóráin minél szélesebb körben megjelenhessenek a kooperatív oktatás elemei (Laczkovich 2017).

Történelmi és elméleti háttér

Kutatásom Varga Tamás munkásságának tanulmányozásával kezdődött. Az általa vezetett munkacsoport dolgozta ki a felfedezettő matematikaoktatást Magyarországon, mely a diákok tapasztalatszerzésére épít, célja, hogy amit a tanuló képes, azt saját maga fedezze fel (Gosztanyi 2015). A diákok meglévő képességeihez igazították a tananyagot, így a módszer alkalmazásával lehetőség van arra, hogy a felfedezés öröme valódi motiváció legyen (Varga 1967). Ennek segítségével a diákok gondolkodási struktúrája folytonosan épülhet fel (Skemp 1971). Bár a módszert – a komplex matematikatanítást – részletesen kidolgozták már negyven évvel ezelőtt, a mai oktatásban ennek csak egyes elemei jelennek meg, és főként a tehetségesebb diákok oktatásában alkalmazzák.

Varga Tamás kísérlete és tantervi reformja elsősorban az általános iskolákra terjedt ki. A középiskolai folytatás csak a kísérleti stádiumig jutott el, de a kísérletek alapján készült könyvek már elérhetővé váltak a tankönyv piacon. A kísérletről szóló beszámolók határozott sikerről tanúskodtak. Többéves tapasztalat bizonyította, hogy a felfedezettő módszerrel a diákok hatékonyan tudtak dolgozni: a normál tananyagon túl

extra témakörök is belefértek a törvény által megszabott órakeretbe, pedig a diákok egy része még nem találkozott korábban ezzel az oktatási formával. A diákok arányaiban többen és jobban szerették a matematikát, valamint gyorsabban fejlődött a gondolkodásuk (Mayerné/Pálfalvi 1976). Az első kísérleti osztályokban tanító tanárnők – Pálfalvi Józsefné és Mayerné dr. Bartal Andrea – a Varga Tamás-féle szemléleten túl fontosnak tartották a csoportmunka gyakoribb alkalmazását is. Pálfalvi Józsefnével folytatott személyes, strukturálatlan interjú alapján is állíthatom, hogy a csoportmunka alkalmazása a 70-es években is igényelt egy átmeneti időszakot, mely kevésbé volt hatékony, de mégis alapvetően eredményes és hasznos tanítási módszer volt még 40 fős osztályok esetén is. Azonban fontos, hogy Pálfalvi Józsefné sem ajánlhatta módosítások nélkül a módszert, hiszen a közben eltelt idő alatt jelentősen megváltoztak a körülmények: többek között a diákok hozzáállása, fegyelmezettsége, helyenként a tananyag jellege és a rá szánható idő is. Fontos tényező az is, hogy a kísérletben részt vevő diákok az átlagnál valamivel tehetségesebb gyerekek voltak, akik az egyetemi továbbtanulást is céljuknak tekintették már a 80-as években.

A csoportmunka továbbá hasznos a diákok önálló munkára való nevelésében is. Ha az órán megtapasztalják, milyen a tanár közvetlen segítsége nélkül dolgozni, akkor kitartóbbak lesznek a házi feladatok megoldása során is, konstruktívabban viszonyulnak az esetleges sikertelenségekhez. A munkamódszer előnyeit mai tapasztalatok is alátámasztják, több ország oktatási rendszere is erősen épít a kooperatív technikákra az általános iskolától az egyetemekig (többek között Szingapúr és Finnország is).

Fontos szerepet kap a differenciálás is. Az 1970-es évek tapasztalatai szerint ennek alkalmazása nem a gyakorlóórán a legfontosabb, hanem már az új ismeret feldolgozó órán. A homogén csoportokban dolgozó diákok más-más szintű segítséggel, esetleg más úton juthatnak el ugyanarra a megértési szintre. Így a gyengébb képességű tanulók tapintatosan segíthetők és sikerélményhez is juttathatók azáltal (Mayerné/Pálfalvi 1978, 1981), hogy megkaphatják a számukra szükséges időt egy-egy feladathoz, és nem kapják tálcán a megoldást feleannyi idő alatt. A diákok így különböző szintekig képesek fejlődni egy-egy tananyag feldolgozása során, de mindenkinek lehetősége van eljutni addig, amennyi feltétlenül

szükséges a továbblépéshez.

Természetesen van hátránya is annak, hogy egy-egy kis csoportba azonos képességű diákok kerülnek. Általában a kevésbé tehetségesek lelkesedése kisebb, és ha húzóerő nélkül marad egy-egy csoport, akkor a várt sikerélmény elmaradhat.

Az interjúk tapasztalatai

Céлом volt gyakorlatközeli kutatást végezni, ezért közel 60 perces, félig strukturált interjúkat készítettem. A minta 14 szegedi matematikatanárból állt, akik az oktatási rendszer széles skáláját képviselték: a szakiskoláktól a magas színvonalú gimnáziumokig a középiskolák minden típusában tanítanak. A beszélgetések során a pedagógusokat személyes tanítási tapasztalatukról kérdeztem – kifejezetten a kombinatorika kapcsán. Kikértem véleményüket a későbbiekben tárgyalt munkamódszerről is, mellyel szeretném egy új, alternatív oktatási technika kipróbálási lehetőségét biztosítani minden érdeklődő tanárnak.

Az interjúval kapcsolatban a hipotéziseim a következők voltak:

(1) A tanárok alapvetően nem alkalmaznak kooperatív technikákat, azonban hasznosnak tartják azokat.

(2) A középiskolai tanárok nem alkalmaznak kooperatív technikákat, melynek oka elsődlegesen a szűk időkeret, a tapasztalat hiánya és a fegyelmezési nehézségek.

A fenti hipotézisek vizsgálatán kívül számos gyakorlati tanácsot is kértem a pedagógusoktól. A válaszokat a következőkben összegzem.

Kísérletem alapjául a kombinatorika témakörét választottam, mert a diákok általános iskolából származó tapasztalat és tudásszint különbsége általában minimális ezen a területen, ezért a kísérletben ennek zavaró hatásával kevésbé kell számolni. Országunkban jelentős problémát jelent a szövegértés, ezért ez a módszer és témakör alkalmas arra is, hogy a diákok a különböző lehetőségeket megbeszélve fejlődhessenek e téren is. A tanárok többsége szerint, ha megfelelő a légkör, akkor a gyerekek nem szégyellik egymás előtt a gondolataikat, inkább csak a megfogalmazással küszködnek. Ennek ellenére gyakori csoportmunka mindenki szerint

csökkentené a szégyen jelentkezését, és a gondolatok megfogalmazását is adott időegység alatt egyszerre több diák gyakorolhatná.

Természetesen ez a munkaforma látszólag mindig idővesztéssel jár, melyet a tanárok kivétel nélkül meg is erősítettek. Ezenkívül a tanárok legfőbb aggálya a potyautas-jelenség volt. Ezt nem lehet teljesen megakadályozni, de az frontális osztálymunka esetén is jellemző szokott lenni, hogy egy-két, vagy inkább több diák csak másolja a táblát. Néhány megkérdezett kolléga optimista módon látott reményt arra, hogy megfelelő szervezéssel javítani lehet az arányokon, de ők erős kisebbségben voltak. A többség kifejezetten a gyengébb képességű tanulók kapcsán van fenntartással a kooperatív technikákkal szemben. Szerintük nem célravezető az ő kezüket ennyire elengedni, bár ezt az aggályt erősen cáfolja, hogy az egyik szakiskolai tanárnő kifejezetten szereti alkalmazni a csoportmunkát.

A kísérleti feladatsorok felépítésével kapcsolatban is kikértem a tanárok véleményét. Terveim szerint a tanulói munkalapok segítségével a diákok nagy önállósággal, tanári segítség nélkül dolgozhatnak. Többször segítő kérdések jelennek meg a feladatok után, térben elválasztva, hogy a diákok ne közvetlen a feladat szövege után találkozzanak az extra támponttal. Az utasítások időnként felszólítják a tanulókat, hogy ellenőrizzék korábbi munkájukat – akár összehasonlítással, akár más, konkrétan megadott megoldási módszerrel. Így a csoportok valóban saját, önálló tempójukban haladhatnak.

A fentiekkel kapcsolatban vegyes vélemények születtek. Több pedagógus megbízhatónak tartotta a diákokat, miszerint nem használják a segítő kérdéseket, csak ha arra valóban szükség van. Többen voltak olyanok is, akik ezt a fajta önállóságot és tudatosságot a gyerekek részéről reménytelennek tartották. Bár egyetértés volt abban, hogy haszna az idő előtt igénybe vett segítő kérdéseknek is van. A kísérleti oktatásnál azt tapasztaltam, hogy a diákok nem azonnal, hanem kevés próbálkozás után lépnek csak tovább mankókat keresve. A jelentősebb probléma az volt, hogy ha egy kérdést feleslegesnek tartottak a diákok, akkor egyszerűen nem vették komolyan, és nem oldották meg. Ez történt többnyire például a következő típusú kérdések esetén: *„Ellenőrizd le egy adott szempont alapján, hogy a b) feladatban megadott válaszod helyes volt-e!”*

A tanárok többsége látja az oktatási rendszer változásának szükségességét, de nem a csoportmunkát tartják megoldásnak. Pontosabban a kimeneti követelmények változatlansága esetén kifejezetten reménytelennek tartotta ezt a megkérdozettek nagy része.

A fentiek alapján hipotézisem második pontja beigazolódt, bár a kooperatív technikákat elsősorban nem a tapasztalat hiánya miatt nem alkalmazzák a középiskolai tanárok.

Hipotézisem első pontja csak részben igazolódt be: a középiskolákban tanító pedagógusok nem alkalmazzák kooperatív technikákat a strukturálatlan pármunkán kívül, azonban többségük nem is tartja hasznosnak azokat.

Kísérlet

Kísérlet körülményei

A kombinatorika témakörét Varga Tamás az 1960-as években építette be az általános iskolai tananyagba, amivel célja a diákok gondolkodásának fejlesztése volt (Varga 1960). Kísérletem célja a csoportmunka dinamikájának vizsgálata a mai 14 éves fiatalok körében a fenti témakör esetén. Ezt a tananyagrészt kifejezetten alkalmasnak tartottam kooperatív feldolgozásra, mert az átlagosnál több érvelést és gondolkodást igényel, valamint egy-egy feladata általában többféleképpen oldható meg. Továbbá – az interjúk tanulsága szerint – ezeknél a témaköröknél fordul elő talán legtöbbször, hogy a diákok a kortárs magyarázatát jobban megértik, mint a pedagógusét.

Kísérleti hipotézisként feltételeztem, hogy a diákok élvezni fogják a csoportmunkát, bár a feladatokat kezdetben lassan fogják megoldani. Feltételeztem azt is, hogy a csapatok az idő múlásával összeszoknak, és így hatékonyabban fognak dolgozni. Az kísérlet elsődleges célja azonban a tapasztalatszerzés, a későbbi munkám megalapozása volt.

Májusban egy 3 napos tábor keretében 16 nyolcadikos diáknak tartottam 10 matematikaórát, akik egy közepesen erős általános iskola két párhuzamos osztályából kerültek ki. Mivel átlagos képességű gyerekekből álló mintával szerettem volna dolgozni, ezért hármás-négyes tanulók önkéntes jelentkezését vártam. Így a tábor résztvevői alapvetően lelkesek voltak, de nem feltétlen rendelkeztek erős reál érdeklődéssel. A témakör

tanmenet szerint a középiskola első hónapjaiban esedékes, így a kísérlet ebből a szempontból is jól illeszkedett a valósághoz.

A diákok négy négyfős csoportban dolgoztak. Az első két matematikaórán frontális munkamódszerrel oldottunk meg gondolkodtató feladatokat, ami hasznos volt a kötetlenebb légkör megteremtésében, de elsősorban a homogén csoportok beosztásához nyújtott támpontot. A diákok szimpátia miatt kértek két cserét az első kooperatív óra után. Ez nem befolyásolta az eredeti célt, miszerint közel azonos képességű gyerekek kerüljenek egy csapatba, viszont így az egyik csoport hangadó és húzóerő nélkül maradt. Ez a kompromisszum azonban elkerülhetetlennek tűnt.

Az órák közötti hosszabb szünetekben közösségépítő játékokat, csapatversenyeket szerveztünk, így is jutalmazva a diákokat a kísérletben való részvételért.

Az eredmények kiértékelése elsősorban az órai tapasztalatok alapján történt. A diákok füzetei, az órák után kitöltött attitűdkérdőívek és tudásszintfelmérők pedig tovább árnyalták a képet.

Tapasztalatok

Céлом volt átlagos diákokkal dolgozni, de ez csak korlátozottan valósult meg, mert az önkéntes jelentkezés miatt alapvetően azok jöttek el a táborba, akik valamelyest kedvelték a matematikát. Kevés csoportmunkával kapcsolatos élményük volt ebből a tantárgyból, de többnyire készségesen és érdeklődve fogadták az új módszert.

A létszámmal kapcsolatos tapasztalataim alapján 4 csoport figyelemmel követése reális feladat egy tanár számára. Általában volt időm részletesen is válaszolni egy-egy konkrét kérdésére, illetve reális és hasznos segítséget tudtam adni, ha elakadtak. Volt lehetőségem biztatni is őket a közös munkára, arra, hogy beszéljék meg a feladatokat, egymásnak tegyék fel először a felmerülő kérdéseket. A homogén csoportokból adódó tempóval kapcsolatos különbségeket viszont nehéz volt kezelni. A leggyorsabb csoport esetében az extra feladatok jó megoldást jelentettek. A második csoport csak kicsit haladt gyorsabban az átlagnál, viszont többször is hibásan zártak le egy-egy feladatot. Nekik szükségük lett volna a feladatsorok közös megbeszélésére, mielőtt a következő részbe

belekezdtek volna, de a lassabb két társaság miatt erre általában csak később volt lehetőség. A felszabaduló idő arra viszont nem volt elég, hogy plusz feladatokban elmélyülhessenek.

Ellenőrzésként rövid, közös megbeszéléseket terveztem. Sajnos hajlamos voltam kérdések vezérelte frontális osztálymunkára váltani, ha a diákok több csoportban is nem értették a feladatot, vagy nem jöttek rá a megoldásra. Így többször visszatértem a hagyományos munkamódszerhez. Ez általában egy komoly nehézség a csoportmunka irányításában, levezénylésében. Kifejezetten az a területe a tanári munkának, amelyben a pedagógusnak is szüksége van gyakorlatra. Hasznos volt viszont, hogy ezekből a megbeszélésekből a leggyorsabb csapat többször kimaradhatott, ha ők önállóan is rájöttek a helyes megoldásra. Így ők zavartalanul dolgozhattak tovább az extra feladatsoron. Ez több szempontból is célravezető volt. Egyrészt nem unatkoztak, és gyorsaságukkal nem is frusztrálták a gyengébb képességű, lassabb tanulókat. Másrészt a jó tanulók jelenlétének hiánya mintegy rákényszeríti a gyengébb képességűeket a tanár-diák dialógusba való bekapcsolódásra. Ez a fajta nagyobb önállóság csak akkor jelentett problémát, ha a feladatok megbeszélése után egy rövidebb elméleti rész is következett, mert az időkülönbség miatt még a jó képességű tanulóknak is nehezebbre esett a visszacsatlakozás.

Az interjúk által előre jelzett idővesztéssel én is találkoztam. Körülbelül feleannyi feladattal tudunk adott időegység alatt foglalkozni, mint ha egy határozott tanári vezetéssel, frontális osztálymunkával dolgoztunk volna fel a témakört. A megbeszélések többször legalább annyi időt elvettek, mintha akkor találkoztak volna a diákok a feladattal először. Ennek oka elsősorban az volt, hogy majdnem minden diák elkezdett valóban foglalkozni a feladattal, több megoldási gondolatmeneten elindultak, és ezért több időbe került ezeket mind megbeszélni. Emiatt időnként olyan volt, mintha a megbeszélések elején csak még jobban összezavarodtak volna a diákok, de a gondolkodás fejlődéséhez időnként zsákutcákon keresztül vezet az út.

Tovább lassította a folyamatot, hogy az önellenőrzést szolgáló feladatokat a diákok nem vették komolyan, így a tipikus hibák kiküszöbölése nem járt sikerrel.

Kísérleti csoportok dinamikája

A négy csoport alapvetően 4 különböző módon dolgozott együtt. A legtehetségesebbek nagyon élvezték a munkát, általában pontosan megoldották a feladatokat, jól összedolgoztak, megbeszélték a gondolataikat. Jóval hamarabb végeztek a többiekhez képest, és élvezték az extra feladatok megoldását is. A csoport fő húzóerejét jelentő diák azonban elment 3 órával a kísérlet vége előtt, ami határozott nyomott hagyott az ottmaradók teljesítményében és attitűdjében is. Kevesebb lelkesedéssel dolgoztak ezután, és addigi előnyükre hivatkozva jogosnak érezték a pihenést. Ezt a hozzáállást a hátralévő rövidebb idő alatt csak alkalmanként sikerült megváltoztatnom.

A második csoport egy négy fős barátnői társaság volt. Ők láthatóan örömmel dolgoztak, de a kezdeti lendület gyorsan alábbhagyott. Ezt tanári jelenléttel fel lehetett éleszteni, de az idő előrehaladtával már csak egyre nehezebben. A hangadó általában hasznos volt a csoport dinamikájában, vitte előre a munkát, de sokszor uralta is a terepet: csendesebb társainak (jó) ötleteit többször elnyomta. Bár a kísérleti tanórák alatt ez a tendencia csak árnyalatnyival változott, ebben az esetben a csoportmunkát kifejezetten tanulságosnak tartom mindkét típusú diák számára.

A harmadik csapat mutatta a leghatározottabb fejlődést. Itt az egyik diáklány először kirekesztődött, aminek elsődleges oka az osztályok közötti különbség volt. A kezdeti órákon igyekezett elzárkózni a csoporttól és önállóan dolgozott. Mivel a többi diák se lelkesedett a kooperációért, ezért itt sokszor volt szükség bátorításra, melynek hatása az utolsó órákon már tapasztalható volt. A diákok elkezdték megbeszélni a feladatokat, kevésbé vonultak el önálló munkára. A kimaradó lány szociális beilleszkedése is jó irányba fejlődött. A potyautas-jelenség ennél a csoportnál már felütötte a fejét egy másik tanuló személyében. Bár csak ritkán sikerült őt bevonni a csoport aktív munkájába, a lány dolgozata nem mutatott jelentősen visszamaradott eredményt.

A negyedik – tudás szempontjából leggyengébb – csoport volt a legnehezebben kezelhető. Két-két fő volt jelen az egyes osztályokból. Az egyik pár csendes ikerlányokból állt, akik a csere következtében kerültek egymás mellé, a másik párt pedig egy lázadóbb, passzív kiskamasz lány és egy vele szimpatizáló fiú alkotta. Őket a kísérlet végéig nem sikerült rábírní a négyfős csoportmunkára, megbeszélésre, bár a párok egymás közötti

munkája talán fokozódott. A lányok bátorsága fokozatosan nőtt, és a fiú aktivitása is pozitív változást mutatott. A passzivitást tanúsító lány viselkedését a kísérlet keretei között nem tudtam megváltoztatni, de az ő fő problémája vélhetően az volt, hogy több szabadidőre és kevesebb tanulásra számított.

Tanulságok

A csoportok dinamikája már nyolc tanóra alatt fejlődést mutathat, egy esetben látványosan segített a diákok integrálódásában, személyes kapcsolataikra is pozitív hatással volt. A munkát a diákok hozzáállása, passzivitása erősen gátolni tudta, de ha ez nem jelentkezett, akkor teljesülni látszottak már rövid távon is a kooperatív módszerek pozitív hatásai.

A tanulóknak szüksége volt a folyamatos biztatásra, támogatásra, időnként a feladatokkal kapcsolatban is igényeltek segítséget. Ez a feladat négy, talán hat csoportnál könnyen kivitelezhető egy felnőttnek. Magasabb létszámnál már gondot jelent a zajszint megnövekedése is, bár megfelelő fegyelemmel ez is kezelhető lehet.

A homogén csoportokkal kapcsolatban az eddigi tapasztalatok alapján azt tudom mondani, hogy megéri differenciálni, ha a gyengébb képességű diákok se adják fel, ők is akarnak tanulni. Elsősorban nem a tehetség, hanem az aktivitás hiánya gátolta a munkát. A megfelelően kidolgozott feladatlapok és a diáktársak folyamatos jelenléte sok esetben helyettesíteni tudja a tanárt. A későbbiekben fokozott hangsúlyt szeretnék fektetni arra, hogy a diákok az önellenőrzést szolgáló feladatokat vegyék komolyabban, hiszen ezzel további önállósulás válhat valóra.

Örömmel tapasztaltam, hogy már egy kísérlet is nagyon sok tanulással, építő kritikával ajándékozott meg. Hipotézisem alapvetően teljesült. Kíváncsian várom a további fejleményeket, hiszen ez az alkalom még sok szempontból távol állt a valóságos osztálytermi szituációktól: a tábor szabadabb légkört biztosított, és a diákok is az átlagnál nagyobb motivációval dolgoztak. Sűrűn követték egymást a tanórák, ami időnként megterhelő volt a diákoknak, viszont így kevesebbet felejtettek egy-egy alkalom között.

Befejezés

A továbbiakban szeretném folytatni a kísérletet szorosabb iskolai

keretek között. Bár a homogén csoportoknak számos előnye van, ezalkalommal a heterogén csoportokkal való munkát is ki szeretném kipróbálni. Továbbra is a 14-15 éves korosztállyal szeretnék foglalkozni, több kísérleten keresztül folyamatosan csiszolva a módszert.

Irodalomjegyzék

1. *Arlø, H./Skovsmose, O.*: Dialogue and Learning in Mathematics Education. In: Mathematics Education Library Volume 29 (szerk.): Kluwer Academic Publisher. Dordrecht 2002.
2. *Gosztonyi Katalin*: Hagyomány és reform az 1960-as és '70-es évek matematikaoktatásában: Magyarország és Franciaország reformjainak összehasonlító elemzése. PhD dolgozat. 2015.
3. *Kagan, S./Kagan, M.*: Kagan cooperative learning. San Clemente 2009.
4. *Lackovich Miklós*: A matematikaoktatás legégetőbb problémái egy felmérés válaszáinak tükrében. https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/matokt_laczk.pdf (2019.02.25. 16:43)
5. *Mayerné B. A./Pálfalvi J.*: A Problémamegoldó, Felfedező Tanulás Kérdései a Középiskolai Matematikatanításban. Budapest 1981.
6. *Mayerné B. A./Pálfalvi J.*: A Tanulási Folyamat Irányításának Néhány Kérdése. Budapest 1978.
7. *Mayerné B. A./Pálfalvi J.*: A tanulók önálló munkájára építő matematikatanítás
8. lehetőségei a középiskolában. Budapest 1976.
9. *Marcel Schwantes*: These 3 Billionars Agree: You Need This Skill to be Successful. Published in 2017. <https://www.inc.com/marcel-schwantes/these-3-billionaires-agree-you-need-this-1-critical-skill-to-be-successful.html> (2019.02.25. 16:32)
10. *Pálfalvi J.*: Személyes interjú Kovács-Kószó Eszterrel. Kézirat. Interjú. Budapest 2018.
11. *Skemp, R. R.*: A matematikatanulás pszichológiája. London 1971.

12. *Varga T.*: A matematikatanítás korszerűsítése különös tekintettel az általános iskoláinkra. Budapest 1960

13. *Varga T.*: Komplex módszer a 6 éves kortól kezdődő matematikaoktatásban. Budapest 1967.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A KUTATÁS AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
UNKP-18-3-II-SZTE-13 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG
PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

HARC A CSÁSZÁR KEGYEIÉRT;

EGY KÜLÖNLEGES HATALMI VERSENGÉS A PRINCIPATUS HAJNALÁN

Magdus Tamás

ELTE BTK Ókortörténeti Tanszék

Bevezetés

Kr.e. 38-ban, mikor Octavianus feleségül vette Livia Drusillát, még egyikük sem sejthette, hogy az elkövetkezendő több mint ötven évben meghatározó szereplői, sőt irányítói lesznek a történelem egyik legnagyobb birodalmának. Egy pompás, nagyhatalmú párt alkottak, de a kezdetek korántsem voltak ilyen könnyűek. Kapcsolatuk első évtizedére erőteljesen rányomta bélyegét szabálytalanul kötött házasságuk és a római polgárháború által szült zűrzavar, amely évekre meghatározta a politikai palettát. Kétségtől kizárva kijelenthető, hogy Octavianus egyik legfőbb szövetségese felesége volt, de semmiképpen sem szabad elfelejteni, hogy eleinte biztosan ő is csak egy eszközként tekintett Liviára, mára megállapíthatatlan, hogy milyen érzelmi körülmények közt kötötték meg frigyüket (Barrett 2002: 28) (Hegy W 2011: 10).¹ Suetonius tudósítása szerint meghitt kapcsolatban éltek: „*Mélyen szerette Liviát, egész életében mindenkinél fontosabb volt számára.*” (Suetonius: *Augustus* 62.)

Azonban tisztán figyelembe kell venni azt is, hogy Octavianus számára megvolt az előnye annak, hogy beházasodott egy régi nagy patricius családba, hiszen Livia a gens Claudia tagjaként született, amely Róma egyik legnagyobb és leghatalmasabb nemzetsége volt, így pedig saját támogatói bázisát is szélesíteni tudta (Barrett 2002: 3–5). Erre a lépésére igen nagy szüksége volt, hiszen néhány éven belül két nagyobb háborút is meg kellett vívnia. Az elsőt Sextus Pompeius ellen vívta, azonban történelmi szempontból sokkalta jelentősebb a második, Marcus Antonius elleni háború. Habár maga a harc Kr.e. 32-ben kezdődött el ténylegesen, mégis egy, véleményem szerint jól előkészített, alapos propagandaháború

¹ Hegyi W. György az idézet tanulmányában tájékoztat arról, hogy Octavianus jó barátjának és tanácsadójának Maecenasnak komoly szerepe lehetett az első feleségével, Scriboniával kötött házasságában. Habár nincs rá bizonyítékunk felmerülhet a kérdés, hogy milyen szerepet játszott a válásban, illetve a Liviával kötött házasságban.

előzte meg, amelynek célja nem más volt, mint az ellenfél lejáratása a római nép előtt. Nyilvánvaló volt, hogy kik a háború igazi főszereplői, Octavianus és Marcus Antonius és az is egyértelmű, hogy a tét az egyeduralom. Dolgozatomban közvetlenül nem ezt a harcot kívánom bemutatni, hanem sokkalta inkább azt, hogy kik voltak azok a nők, akik *triumvírek* mögött álltak és segítettek őket és miként igyekeztek ellenfeleik és pártfogóik beállítani őket úgy, hogy önös érdekeiket szolgálják. Kleopátra a világtörténelem egyik legismertebb asszonya, szerepe Marcus Antonius mellett megkérdőjelezhetetlen, hiszen kitartó társa volt az utolsó pillanatokig. Octavianus oldalán azonban korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. Először is itt van a felesége, az ifjú Livia Drusilla, aki új szereplőként jelenik meg a politikai palettán, s ebből kifolyólag nem is tud igazán beleszólni az események alakulásába. Azonban Octavianus nővére, Octavia, Antonius feleségéként, már tényezőként van jelen. Octavia, Liviával szemben, a kezdetektől fogva középpontja a háborúnak, így tudatosan használja fel öccse saját politikai ambícióinak véghez vitelére. Mindenképpen érdekes az a kérdés, hogy egyszerű propagandaeszközök vagy reklámfigurák voltak? Esetleg önmaguk is aktívan befolyásolhatták a politikát? Egyáltalán kik voltak ezek az asszonyok? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

A csendes 30-as évek

A Kr.e. 30-as években Livia pozíciói egyértelműen gyengébbek voltak, mint a későbbiekben. Ennek oka sokrétű, de az egyértelműen észrevehető, hogy nem Octavianus felesége volt az első számú asszony Rómában, hanem nővére, Octavia, aki ekkor a figyelem középpontjában volt. Octavia, a római szokásoknak megfelelően, igen fiatalon megházasodott. Első férje Gaius Claudius Marcellus volt, aki Róma egyik legillusztrisabb családjának tagja volt és ekkor már consuli hivatalt viselt. Házasságuk eredményesnek mondható, hiszen három gyermekük született. Kr. e. 40-ben azonban, férje meghal, így özvegyen maradt. Első férje halála után azonban hozzá kellett mennie Marcus Antoniushoz. Octavia és Marcus Antonius házasságához is a Senatus hozzájárulása kellett, mivel ekkor még nem telt el 10 hónap Marcellus halála óta, így a házasság törvénytelen lett volna, ennek ellenére felmentették a kötelező gyász alól az asszonyt, így egybekelhetett Antoniuszal. (Hegyí W 2011: 10). Így egyfajta kötőelem lett öccse és férje szövetségében, így kiemelt szerep jutott neki. (Goldsworthy

2014: 156) Octavia jelentőségét kiemeli Plutarchos is, hiszen neki tulajdonítja azt, hogy Octavianus Kr. 36 körül nem támadta meg Antoniust.

"De ha felülkerekedik a gonoszság, és kitör a háború, ti ugyan nem tudhatjátok, melyikötöknek adja majd a végzet a győzelmet vagy a vereséget, de rám mindenképpen nyomorult sors vár." Octavia rimánkodása meggyőzte Caesart, és békés szándékkal érkezett meg Tarentumba, ahol a jelenlevők a legszebb látvány tanúi voltak: a tengerparton békésen táborozó csapatok, a part mentén nyugton horgonyzó sok hajó és Caesar és Antonius szívélyes találkozása, barátaik társaságában. (Plutarchos: Antonius 35.)

Ez az idézet kitűnően példázza azt, hogy milyen befolyással lehetett egy nő a politikai tűzvonalonban.² Nem nevezhető kifejezetten hatalomnak, hanem inkább befolyásnak. Octavia nyilvánvalóan Octavianus testvéri szeretetét használja ki, ezt Plutarchos is megörökíti.³ Mindazonáltal Octavia az aranyhíd volt, amivel ki lehetett hátrálni arcvesztés nélkül a konfliktusból. Érdeemes észrevenni azt is, hogy Octaviának lehetett érzéke ahhoz, hogy miként is kell embereket meggyőzni a saját akaratáról. Nem egyszerűen a bátyjához fordult segítségért, hanem Octavianus barátaihoz és tanácsadóihoz, Agrippát és Maecenast kereste meg.⁴ Ezáltal úgy tűnhet, mintha nem is saját érdeme lett volna, hanem sokkal inkább ezen férfiaké.

Másik lehetséges magyarázat, hogy szándékosan tartotta háttérben feleségét Octavianus. Hogy megfeleljen férje elvárásainak, Livia egy ellenkező szerepben mutatkozott, mint ahogy az idegen, cselszövő Kleopátrát lefestették. Azonban ne feledjük, hogy ennek a háborúnak korántsem Octavianus felesége volt a női főszereplője római részről, hanem sokkal inkább Octavia. Octaviát minden forrás a politikától tartózkodó, kiváló római matrónának mutatja be, aki csak azért avatkozott a politikába, hogy családját megóvja a viszályoktól.⁵ Ezzel szemben Kleopátráról elhitették, hogy egy dekadens, keleti zsarnok, aki különböző orgiasztikus vacsorákon vesz részt, feltűnően öltözködik és viselkedik. Így lényegében a római értékekkel szöges ellentétbe állították, hiszen ne feledjük a római közvélemény rögtön felzúdult, ha bármilyen formában a király, a zsarnok

² A római nők politikai hatalmával kapcsolatban mindenképpen érdekes megvizsgálni

³ Plutarchos: Antonius 31.

⁴ Maecenas korai politikai pályafutásához lásd (Hegy W 2011: 10). A szerző véleménye szerint a tarentumi egyezmény Maecenas diplomáciai manővereinek köszönhető.

⁵ Plutarchos: Antonius 31, 35, 53, 54, 56, 57.

szót hallotta és mélyen megvettették az ilyen életmódot. (Becher 1966: 17–19)⁶

Tudatos karakterépítés

Habár megindult a rágalomhadjárat Antonius és Kleopátra ellen, Octavianusnak tudatnia kellett a világgal, hogy Livia és Octavia csendes, házias, vagyis pont olyan, amilyenek egy római feleségnek lennie kell. Ugyanakkor lehet, hogy Octavianus úgy gondolta, hogy egyáltalán nem Livia az ideális római nő. Ne feledjük, hogy egy elvált nő, aki terhesen vált el első férjétől, és egyáltalán nem szabályosan ment másodjára férjhez, akinek ugyan született két gyermeke, de Octavianustól egy sem. Ezzel szemben viszont kézenfekvő volt Octavia, aki özvegy volt és nevelte öt saját gyermeke mellett Antonius Fulviától született két gyermekét is. Így Octavia jobb propagandaeszköznek bizonyulhatott, mint Livia. Ugyanakkor biztosak lehetünk benne, hogy Octavianus igyekezett feleségnek ázsióját növelni. Erre jó példa a Kr.e. 35-ben, Sextus Pompeius legyőzése után megkapott *sacrosancta* státusz. Octavianusnak fontos volt, hogy elérje Liviának ezt a kiváltságot, hiszen ezzel kezdődhetett egy új Livia kép, szándékos kialakítása. El kellett érnie, hogy a felesége is egy jó propagandaeszköz legyen a gépezetében, s ne mostohaként beszéljenek róla, hanem mint a *princeps* feleségéről (Raaflaub 1993: 5). Talán nem is Livia miatt volt fontos ez, hanem hogy karaktereket hozzon létre, amelyek a császári családot jelképezik. Ennek mozgatórugója a római hagyományok és erkölcsök, s legfőbb feladata, hogy képviselje a római népet (Boatwright 1991: 12). A nőkre mindig fontos szerep hárult a római történelemben, hiszen a családok és háztartások fő mozgatói voltak ők, s legfőbb feladatuk és dicsőségük a gyermekek szülése és felnevelése volt. Ennek a vonalnak a hírnöke volt Octavia is, aki kapocsként tartotta össze a bátyja és férje kapcsolatát. Livia ebben az időszakban valami hasonló szerepben mutatkozhatott, hiszen szöges ellentétét kellett mutatnia a keleti királynőnek, Kleopátrának. Mindazonáltal Liviának és Octaviának is a római nők előtt kellett példának lenni. S az, hogy Livia és Octavia is *sacrosancta* lesz, kitűnő lehetőség arra, hogy felhívják a figyelmet az ideális római nő erényeire (Ferrill 1980: 360–366).

⁶ Ugyanakkor Calhoon szerint a propagandagépezet ugyan ostromozza Kleopátrát kapzsisága miatt, de kegyetlenséggel, mint a legtöbb zsarnokot, nem illetik. (Calhoon 1994: 69).

Mit csinálhatott Livia ebben az időszakban? Ez nagyon kérdéses. Az bizonyos, hogy a háborúban csak nagyon közvetve vehetett részt, a fentebb és lentebb említett pletykákon kívül nincs róla említés az antik auctoroknál. Valószínűleg visszavonultan élhetett vagy a Palatinuson lévő lakhelyükön, vagy a Veii közelében lévő birtokukon. Suetonius megőrzött egy apró, de annál érdekesebb epizódot Octavianus életéből. Ebben leírja, hogy Octavianus csak házilag készített ruhákat hordott, melyeket felesége, nővére, esetleg lánya készített a számára.⁷ Octavianus egyik törekvése az volt, hogy a római nők visszatérjenek hagyományos tevékenységükhöz, a szövéshez és a fonáshoz. Suetonius azt is leírja, hogy Octavianusnak mind a leánya, mind pedig a leányunokái megtanulták ezeket a fontos munkákat. Miért fontos ez a jelen tanulmány szempontjából? A már leírt propaganda okokból, hiszen az új Livia-kép kialakításához az is hozzátartozott, hogy az asszonyt a keleti uralkodónővel szemben, egy hagyományos római matrónaként mutassák be.⁸

Az bizonyos, hogy Kr.e. 33-ban meghalt Tiberius Nero, így két fia, Tiberius és Drusus neveltetését innentől neki és Octavianusnak kellett átvennie. A római szokásoknak megfelelően Livia legfontosabb feladata, mint minden római nőnek, a család fenntartása volt, valamint a gyermekszülés. Az asszony és Octavianus ekkor már hat éve voltak házasok és egy halva született gyermekén kívül nem sikerült utódot a világra hozniuk. Érdekes adalék, hogy Kr.e. 32-ben Tiberiust eljegyzik a Agrippa lányával, Vipsania Agrippinával. Ezt a momentumot Syme, aki cselszövőnek állítja be Liviát, az asszony ravasz lépésének tudja be, egyrészt egy esetleges Agrippa-Livia szövetségről beszél, másrészt Livia így akarhatta még inkább Octavianushoz kötni a parancsnokát (Syme 1939: 344–345)⁹.

⁷ Suetonius: Augustus 73.

⁸ A szövés és fonás fontosságáról a római kultúrában és arról, hogy Augustus birodalmi ideológiájában milyen szerepet játszottak ezek a munkák, bővebben lásd: (Larsson Lovén 2003)

⁹ Syme feltételezését mindenképpen fenntartásokkal kell kezelni. Egyrészt azért, mert semmiféle bizonyítékunk nincs ezzel az információal kapcsolatban, másrészt Syme csakugyan negatív képet fest Liviáról. Véleményem szerint Livia ebben az időszakban egyáltalán nem töltött be olyan fontos szerepet, mint a későbbiekben, sőt pozíciói, esetleges utódhiány miatt, gyengébbek voltak ahhoz, hogy bele szóljon egy ilyen fontos politikai döntésbe.

Antonius intrikái

Antoniusnak válaszolnia kellett az őt és feleségét érintő intrikákra. Antonius maga is segítséget nyújt ahhoz, hogy még mélyebben felderíthessük Augustus és Livia kapcsolatát. Egyáltalán nem zárható ki, hogy Livia korábban nem volt a *princeps* szeretője. Ókori források is megerősítik, hogy Octavianus igencsak gátlástalanul csalta feleségét.¹⁰ Suetonius azt is leírja, hogy nemcsak Scribonia zsémbelése miatt váltak el, hanem azért is, mert az asszony folyamatosan azzal vádolta Octavianust, hogy a szeretője irányítja őt. Ez a szerető akár Livia Drusilla is lehetett, hiszen ő és családja Kr.e. 39-ben tért haza, míg házasságuk Kr.e. 38-ban kötött.

Suetonius megőrzött egy anekdotát, amely egy érdekes jelenetet ír le.

“M. Antonius nemcsak Liviával elhamarkodottan kötött házasságát veti szemére, hanem azt is, hogy egy consuli rangú férfi feleségét az ebédlőből férje szeme láttára vitte hálószobájába, és mikor ismét az asztalhoz vezette, az asszonykának csak úgy égett a füle, a haja meg zilált volt...” (Suetonius: *Augustus* 68.)

Mindenképpen érdekes, ahogy Antonius felrója Octavianusnak a házasságát, holott tudjuk jól, hogy ő maga is szabálytalanul vette el Octaviát, hiszen a senatus jóindulatán múltott a frigye.¹¹ Persze felmerül a kérdés, hogy ez a történet akár Livia és Octavianus kapcsolatának kezdetéről is szólhat. Ez az anekdota, akár Marcus Antonius propagandájának hatására is kialakulhatott, de mindenképpen kérdéseket vet fel. Egyrészt nem említi név szerint Liviát, ami akár szándékos elhallgatás is lehet. Másrészt a forrás egy consult említ, és Tiberius Nero nem volt consul. Erre több magyarázatot is adhatunk. Az egyik az, hogy az Antonius-féle negatív propaganda próbálta Octavianus bűnét felnagyítani, s ezt jegyezte le Suetonius. A másik lehetséges magyarázat pedig az lehet, hogy Suetonius idejére romlott az anekdota és már consulként emlékeztek az illető férfira (Flory 1988: 309). Ha Livia már a házasságuk előtt is

¹⁰ Suetonius: *Augustus* 69.

¹¹ Livia hat hónapos terhes volt, mikor Octavianus felesége lett, s ehhez elsőként el kellett válnia Tiberius Nerótól. A római törvények szerint mind a válása, mind pedig a házassága szabálytalan volt, ezért kellett a pontifexek testületének a tanácsát kikérnie Octavianusnak.

fenntartotta a kapcsolatát Octavianussal, akkor érthető az a pletyka, amely már a házasság kezdetén szárnyra kapott. Ez alapján a születendő Drusus a *triumvír* fia volt, s Rómában elterjedt mondás volt, hogy a szerencséseknél három hónapra születnek a gyermekek. Azonban ezt a lehetőséget nyugodtan elutasíthatjuk, hiszen mindenképpen fel kell tennünk a kérdést, hogy ha Drusus Octavianus gyermeke lett volna, akkor a születése után visszaküldte volna-e Tiberius Nerohoz a fiút.¹²

Suetonius egy másik momentumot is megjegyez, amellyel Antonius támadni próbálta a Octavianust és házasságát. A történetíró szerint Octavianusnak létezett egy titkos asztaltársasága, amelyet dódekatheosnak neveztek és a tagok különböző isteneknek öltözve jelentek meg a fényűző találkozóiikon. A leírás szerint a társaság már létezett akkor, mikor Pompeius megújította a gabonaembargót, de ennek ellenére nem volt visszafogott az „istenek” mulatozása (Flory 1988: 310).

Mallia bent a teremben látott féltucat istent

S féltucat istennőt - jelmezüik isteni volt.

Caesar Phoebus Apollónak szerepében enyelgett,

S házasságot tört sorban a többivel ő;

Fenn az égilakók undorral másfele néztek,

És aranyos trónját elhagyta Juppiter is.

(Suetonius: *Augustus* 70.)

Suetonius közli ugyan, hogy Octavianus Apollóként vett részt egy összejövetelen, ugyanakkor senki másnak a szerepét nem tisztázza. Annyi bizonyos, hogy hat férfi és hat nő van jelen, s mindannyian isteneknek vannak öltözve. A fenti szövegből kiderül, hogy Octavianus szándékai nyilvánvalóak: házasságot akar törni, azonban nem tisztázott, hogy kivel. Flory feltevése szerint a trónját elhagyó Juppiter nem más, mint Tiberius Nero (Flory 1988: 353–356). Így feltételezhetjük, hogy Livia is részt vett ezen az eseményen, ahol mint Iuno szerepelt. Természetesen nem jelenthetjük ki, hogy ez a történet megtörtént, vagy ha mégis, mindenképpen felnagyítja az Antonius által végzet propagandaháború. Mindenképpen felmerül a kérdés, hogy érdemes-e ezt a jelenetet

¹² Cassius Dio: *History of Roman* XLVIII.44.

megvizsgálunk. Lehet, hogy ez egy egyszeri összejövetel volt, fiatal rómaiak között, akik csupán szórakozni akartak és semmifajta komolyabb politikai döntésben nem játszottak szerepet. Viszont látni kell, hogy Suetonius híradása szerint ez egy olyan asztaltársaság volt, tehát feltételezhetően valamilyen rendszerességgel biztosan találkoztak. A politikai döntésekben játszott szerep még így is vitatott lenne, de ne feledjük, hogy ez egy rendkívül szűk, tizenkét fős társaság, amelynek tagjairól Antonius tudott, így feltételezhető, hogy legfontosabb tanácsadói, illetve hozzátartozói, esetleg egyéb szövetségesei is. Ugyan nem tudhatjuk, hogy miről szólt egy-egy társalgásuk, de ha csakugyan tanácsadók is jelen voltak egy ilyen alkalmon, akkor feltételezhetjük, hogy Livia, Agrippa és Maecenas¹³ oszlopos tagjai lehettek, így nehéz lenne elképzelni olyan esetet, hogy politikáról nem beszélnek. Azonban el kell ismerni, hogy igen jól időzített fogás volt ez, hiszen a legnagyobb bajban, a Pompeius-féle gabonaembargó idején terjedt el, ami igencsak rossz színben tüntette fel Octavianust.

Válaszlépések

Mit tehetett Octavianus az Antonius által indított negatív propaganda ellen? Erre a kérdésre nagyon bizonytalan a válasz, hiszen kevés közvetlen forrás maradt ránk, de közvetett annál több. Ha jobban megvizsgáljuk a történetírók munkáját, akarva akaratlanul láthatjuk, hogy milyen negatív módon nyilatkoznak Kleopátráról és Antoniusról.

Octavianus először a propaganda eszközeivel próbált Antonius tekintélyét megcsorbítani, hiszen Rómában tudták, hogy Antonius kudarcot vallott hadvezérként a parthusok elleni hadjáratban, nyílt házasséleletet élt Kleopátrával, és egyre inkább egy keleti despota vonásait vette fel. Addig viszont Octavianus rendezte a helyzetet nyugati provinciákban és egyre népszerűbb lett.

Ugyanakkor feltétlenül meg kell jegyezni, hogy Octavianusnak igen sok munkájába kerülhetett míg sikerült a maga oldalára állítania a római közvéleményt, és ez bizonyosan csak Kr.e. 35-ben, Sextus Pompeius legyőzése után következett be, továbbá elengedhetetlen volt, hogy a

¹³ Maecenas „dódekatheos tagságáról” lásd bővebben: (Hegy W. 2016)

senatori rend tagjaival ki tudjon egyezni, és hogy hadvezérként ki tudja terjeszteni Ilyricum határait (Souhern 2001: 172–173). Octavianusnak minden eshetőséget meg kellett ragadnia, hogy be tudja feketíteni népszerű ellenfelét. Erre mindenképpen jó lehetőség volt Octavia esete. A *triumvír* ki tudta használni nővére esendőségét és egyfajta *casus belliként* alkalmazta. Ezt Plutarchos írja le legjobban:

„Mikor Octavia el akart hajózni Rómából Antoniushoz, Caesar ehhez beleegyezését adta, mint a legtöbben mondják, nem annyira azért, mert kedveskedni akart neki, hanem hogy ha Antonius megalázó módon és megvetően bánik Octaviával, elfogadható ürügye legyen a háborúra.” (Plutarchos: Antonius 53)

Minden valószínűség szerint pontosan így zajlottak az események. Meg kell jegyezni, hogy az Octavia és Antonius között kötött házasság a triumvírek érdekeit szolgálta, hiszen mindketten megfelelő ütőkártyaként tudták volna alkalmazni a nőt. Azonban nem szabad elfeledni, hogy Antonius azzal, hogy folytatta viszonyát Kleopátrával, mindenképpen kiesett a szerepéből, így önmagának is realizálnia kellett, hogy esélytelen a visszatérése a fővárosba. Érdekes momentum az „alexandriai adományozások”. Antonius, miután visszatért a parthusok és az armeniaiak elleni hadjáratából egyfajta „triumphust” tartott, holott egyáltalán nem volt sikeres katonai vállalkozás, és ezen az eseményen gyermekei közt felosztotta a keleti területek feletti uralmat.¹⁴ Ugyan a gyerekeknek juttatott területek egy részét csakugyan Marcus Antonius foglalta el, de római sereggel, Róma számára. Ez egyértelműen felháborodást keltett a senatus soraiban és ezt Octavianus is kihasználta. Ezekre az eseményekre már csak olaj volt a tűzre Marcus Antonius végrendeletének ügye, amely bár a senatuson belül nem aratott osztatlan sikert, de a köznép hergelésére mindenképpen megfelelő volt.¹⁵ Azonban ezekből a folyamatokból sem maradhattak ki a nők. Nyilvánvalóan látszódott, hogy Octavianus egyáltalán nem szándékozik elkerülni azt, hogy megalázzák Octaviát, sőt kereste az ilyen lehetőségeket, arról nem is beszélve, hogy Antonius, ha nem is tudatosan, de aktív segítsége volt ebben.

¹⁴ Ezek alapján Alexander Helios Armenia, Media és Parthia királya, Kleopátra Seléné Cyrenaica és Libya uralkodója lett, míg Ptolemaios Philadelphus Syria és Cilicia királya lett.

¹⁵ Antonius végrendeletében Alexandriában kívánta eltemettetni magát, és Kleopátrától származó három gyermekére hatalmas vagyont hagyott volna. Plutarchos: Antonius 58.

Befejezés

Kr. e. 32-ben végleg megszakadt Octavianus és *triumvír* társa között a kapcsolat, hiszen Antonius elvált feleségétől, hogy Kleopátra egyiptomi királynővel élhessen.

Octavianus flottája elpusztította Antonius hajóit az actiumi csatában. A csatának mélyre ható politikai következményei lettek, hiszen seregének egy része is elhagyta Antoniuszt.¹⁶ A sikert nemcsak egy egyszerű rivális legyőzéseként értékelték, ez a győzelem a római értékek diadala is volt (Pelling 1993: 59–65). Kleopátra halott volt, míg Livia élt és egyre inkább a régi római értékek szimbólumává vált. Miután Octavianus a Római Birodalom irányítójává lett, a hálás senatustól megkapta az Augustus címet, amelyet azért kapott, mert letette rendkívüli hatalmát. Habár közvetlen forrásunk nincs arról, hogy milyen szerepet játszhatott Livia ebben a háborúban, de Plutarchos megemlíti művében.

"Hát nem szörnyű dolog ez, ó, Caesar - szólt -, hogy amikor ilyen állapotban vagyok, te idejössz hozzám, beszélgetsz velem, és közben saját szolgálaim bevádolnak nálad, mert esetleg női csecsebecséimből egyet s mást félretettem, de nem saját magamnak, én szerencsétlen sorsú teremtmény, hanem hogy valami csekély ajándékot adhassak Octaviának és a te Liviádnak, és így általuk kegyesebb és engedékenyebb légy hozzám." (Plutarchos: Antonius 68)

Habár nem tisztázott, hogy Livia milyen szerepet játszott Octavianus és Antonius háborújában a fenti részlet előhoz egy kérdést is: volt-e egyáltalán bármilyen befolyásoló ereje Liviának, hogy esetleg közben járjon Kleopátra ügyében? Annyi bizonyos, hogy az ókori szerzők is gyakran illették Liviát a *comitas*, vagyis az előzékeny, nyájas szóval.¹⁷ Minden bizonnyal az egyiptomi királynő nem sejtette, hogy milyen befolyással lehetett Octavia és Livia Octavianusra, de egyáltalán nem zárható ki teljes bizonyossággal az ellenkezője. Calhoon szerint ez nem véletlen és nagy valószínűséggel volt ráhatása Octavianusra bizonyos döntésekben (Calhoon 1994: 32–33). Azonban ez pontosításra szorulhat. Wiseman szerint, ha volt is ilyen jellegű befolyásoló ereje Liviának, akkor azt nem rábeszélő képességének, sokkal inkább Octavianus fejlődésének tudható be, hiszen az a fiatal politikus, aki korábban proskripciókat hajtott

¹⁶Ennek ellenére Alexandriánál még egyszer győzelmet tudott aratni, de így is rohamosan meggyengült a pozíciója.

¹⁷ Cassius Dio: *History of Roman* XLVIII.2., Velleius Paterculus: *Róma története* II.130

vége, évtizedekkel később egy megfontolt, humánus államférfivá vált. Egy olyan vezetővé, aki meghallgatja olyan emberek véleményét, mint a hozzá közelálló Livia, Maecenas vagy éppen Agrippa (Wiseman 1965: 333–335).

Irodalomjegyzék

1. *Becher I.*: Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und Lateinischen Literatur. Berlin 1966
2. *Boatwright, M. T.*: The Imperial Women of the Early Second Century A.C. Cambridge 1991
3. *Calhoon, C. G.*: Livia the Poisoner: Genesis of an Historical Myth. Irvine 1994
4. *Ferrill, A.*: Augustus and His Daughter: A Modern Myth. In: C. Deroux (szerk.): Studies in Latin Literature and Roman History. London 1980 332–366.
5. *Flory, M. B.*: Abducta Neroni Uxor. Baltimore 1988
6. *Goldsworthy, A.*: Augustus: First Emperor of Rome. New Haven & London 2014
7. *Hegyi W., Gy.*: A külső munkatárs Maecenas politikai pályafutása. Ókor 10 (2011/1), 10-17.
8. *Imre, F.*: A Kleopátra-óda értelmezéséhez. Ókor 7 (2008/7) 73-18.
9. *Hegyi W., Gy.*: A halál, a barát és az isten Dionysos Horatius II. 19. ódájában. Ókor 15 (2016/2) 38-44.
10. *Levi, M.*: Ottaviano Capoparte. Firenze 1933
11. *Linderski, J.*: The mother of Livia Augusta and the Aufidii Lurcones of the Republic. Historia 23 (1974/4) 463-480.
12. *Larsson Lovén, L.*: Lanam fecit: a szövé-s fonás mint női erény a rómaiaknál. Ókor 2 (2003/4) 7-12.
13. *Pelling, C.*: Tacitus and Germanicus. London 1993
14. *Raaflaub, K. A.*: Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate. Berkeley-Los Angeles 1993
15. *Southern, P.*: Augustus. London 2001

16. *Syme, R.*: The Roman Revolution. Oxford 1939
17. *Willrich, H.*: (1911). Livia. Leipzig-Berlin 1911
18. *Wiseman, T. P.*: The mother of Livia Augusta. *Historia* 14 (1965/3) 333-335.

Forrásjegyzék

1. *Cary, H.* (szerk.): Cassius Dio, Roman History in Loeb Classical Library Cambridge 1927.
2. *Rackham, H.* (szerk.): Plinius, Naturalis Historia in Loeb Classical Library. Cambridge 1938.
3. *Máthé, E* (ford.): Plutarkhosz, Párhuzamos életrajzok. Budapest 1978.
4. *Kis F.* (ford.): Suetonius: Caesarok élete, 12 életrajz. Budapest 1961.
5. *Hoffmann Zs.* (ford.): Velleius Paterculus: Róma története. Szeged 2007.

SZERETET A BUDDHIZMUSBAN?

A METTÁ FOGALMÁNAK VIZSGÁLATA SZEMANTIKAI ÉS KOGNITÍV NYELVÉSZETI MÓDSZEREK ALAPJÁN

Molnár Erik

A Tan Kapuja Buddhista Főiskola

Kutatásomban az Újszövetség és a buddhista Páli kánon szeretetképét vizsgáltam. Kiszűrtem a vonatkozó szövegrészleteket, ezek filozófiai, szemantikai vizsgálata alapján rámutattam, hogy az *agapé* és *mettá* fogalma az, mely meghatározó a két szeretetfogalom kialakulásában és leírásában. Az Újszövetségben az „istenszeretet”, „ellenségszeretet”, „univerzális szeretet” megkülönböztetést alkalmaztam a különböző evangéliumok más-más attitűdje alapján. Rámutattam, hogy a buddhista *mettá* fogalom korántsem feleltethető meg annak az érzésnek, melyet a kereszténység *agapé* terminussal illet. A fogalmak interpretációja alapjaiban különbözik, azonban mindkét kultúrkörben hasonló fontossággal bírnak. Ezt követően kognitív nyelvészeti metódusok alkalmazásával elemeztem az adott szövegeket, különös tekintettel a fogalmi metaforaelméletre, és rámutattam, hogy a fogalmak kognitív nyelvi konceptualizációja a szemantikai és filozófiai különbség ellenére igen hasonló.

Ennek a kutatásnak egy rövid – a buddhista szeretetfogalomra fókuszáló – összefoglalóját közlöm a továbbiakban.

1. A szeretet fogalma a buddhizmusban

E dolgozatnak nem témája a buddhista gondolatrendszer és filozófia bemutatása, a különböző iskolák felépítésének, eltéréseinek vizsgálata. A buddhizmus három nagy irányzata: a *mahájána*, *hínajána* és a *vadszrajána* további kisebb iskolákra oszlanak, számtalan értelmezést és gyakorlatban gyökerező különbséget találhatunk ezek között. Mindhárom nagy irányzat irodalma több ezer kanonizált szövegből áll. Ezek teljes áttekintése értelemszerűen nem reális, ám a feldolgozandó témához kapcsolódó iratok végesek, a hagyomány szerint Sákjamuni Buddhától származnak, így természetesen minden iskola szerint elfogadottak (Skilton 1997).

1.1. A mettá filozófiai háttere

A *mettá* szóval kifejezett érzelem a nyugati szeretethez leginkább hasonlatos fogalom. Azonban sokkal komplexebb érzésről van szó, mint amit mi *szeretet* alatt értünk. A köznapi értelemben vett szeretet, szerelem, mely két ember között alakulhat ki, egyáltalán nem tartozik ide. Szintén nem táplálkozik olyan egzisztenciális hiányból, melyet Sartre említ a szeretet kapcsán, és így kielégülést sem okozhat. Távol áll az általunk ismert szeretetképtől (Comte-Sponville 2005: 266–350).

A témában legtöbbször előforduló magyarázatok a szerető kedvesség, a nem-ártás elvének gyakorlati megnyilvánulása, haragmentesség, minden érző lényre kiterjedő kedvesség, jóság. Schmidt József ugyanolyan sarkalatos erénynek nevezi, mint amilyen a krisztusi szeretet a kereszténységben (Schmidt 2004: 152). A szutták beható tanulmányozása után valóban nem találunk olyan, a nyugati szeretetképhez jobban hasonlító tanítást vagy fogalmat, mint a *mettá*. Azonban ez a filozófiai fogalom rengeteg mindenben különbözik attól az érzelemtől, melyet mi szeretetnek hívunk.

Ahhoz, hogy érdemben nyilatkozzunk a *mettá* fogalmáról, a buddhizmus alaptanításairól kell szót ejteni. A Buddha tanításai szerint az élet szenvedés, ezt fejtí ki a Négy Nemes Igazsággal, és a Nemes Nyolcérteű Ösvény mutatja meg azt az utat, mellyel a szenvedés megszüntethető. Az ösvény hármas tagolása kitér az elsajátítandó bölcsességre, alkalmazandó erényekre és az elmélyedés metódusaira. Észre kell vennünk a dolgok múlandóságát, mert a múlandóság és a ragaszkodás szenvedést okoz. Múlandó dolgok, tárgyak, gyönyörök, érzések után vágyakozunk, meg kell szüntetnünk a vágyainkat. Ezt azonban nem aszkézissal, végletes cselekedetekkel érjük el, hanem olyan gyakorlatokkal, amik arra a belátásra sarkalnak, hogy a világunk tárgyai, formái, érzései üresek, nem hordoznak minőségeket. Csak önmagukban állnak, a tudatunk és a ragaszkodásunk ruházza fel őket hasznossággal vagy épp haszontalansággal, jó, rossz, szép vagy csúnya minőségekkel. Egy közkeletű példával élve: Hilary Putnam referencia-elmélete bizonyításaképp rámutatott (Putnam 2001), hogy ha egy hangya a sivatagban lábnyomaival véletlenül kirajzolja Churchill arcképét, azt valójában csak mi érzékeljük az arcképeként, mivel a hangyának nem állt szándékában egy általa ismeretlen entitás portréját

lerajzolni. Az emberi tudat tölti meg szándékkal a cselekedetet és hasonlítja valamihez, ezáltal felruházza egy minőséggel. Hasonlóképp a buddhista hagyomány szerint pillanatnyilag létező dolgokat, mint például egy pohár, a tudatunk (vö. társadalmunk, a nyelv) felruház olyan minőségekkel, mint hogy ivásra használjuk, italt töltünk bele, lehet szép, esetleg csúnya. Ám valójában a pohár csak egy pohár, ilyen tulajdonságok nélkül olyan, mint a hangya lábnyomai a sivatagban. Az érzékszerveinkkel felfogható dolgok folyamatos változásban vannak, és nincs bennük *énség* (*anatman*), bennünk sincs, ez az egyik igen nagy különbség a hinduizmus és a buddhizmus között. Ezt a szubsztancia- és minőség nélküliséget fejezi ki a Buddha az öt szkandhaként. Vagyis a hat érzékszervünk (fül, orr, szem, száj, test, tudat) által felfogott dolgok és ezek tárgyai, a létesülés öt csoportja. Az öt szkandha: a forma, az érzékelés, az érzés, a törekvés és a tudat. Az ezekbe tartozó dolgok valójában mind üresek, feltételektől függenek, keletkeznek és elmúlnak, ragaszkodunk hozzájuk, tehát szenvedést okoznak, emiatt nem kerülünk közelebb a megvilágosodáshoz, mert csak a függő-keletkezés láncolatának rabjai vagyunk. Mivel nincs olyan énség, mint a nyugati ego fogalma¹, minden folytonos változásban van, ráadásul a buddhista ontológia nem tölti meg minőséggel és milyenséggel a szeretet fogalmát, így az érzésnek nyilvánvalóan nem lehet sem objektuma, sem szubjektuma, legalábbis nem a számunkra konvencionális értelemben. Ez a felfogás eleve negligálja a klasszikus értelemben vett interperszonális szeretetkapcsolatok meglétét a buddhista ontológiában (Skilton 1997: 57–74; 90–93). Ennélfogva a *mettá* nyugati *szeretet* fogalomtól különböző mivolta és szubjektumnélkülsége tautológia, akkor is, ha a metaforák esetleg mutatnak hasonlóságot.

2. A kognitív nyelvészeti módszertan

A *mettá* fogalmát és a kapcsolódó szövegrészeket kognitív nyelvfilozófiai módszerekkel analízálom. A vizsgálat célja nem az értelemfilozófiai nézetek alátámasztása vagy cáfolata, hanem a fogalmak mélyebb megértése. Arra mutatok rá, hogy a metaforák élő és alakító

¹Különböző iskolák ezt többféleképpen értelmezik, például a korai buddhizmusban a Pudgalavádinok szerint van olyan „szubsztancia” a lényekben, amely a karmikus következményeket hordozza és viseli. Illetve a mahájána tanítások közös alapja a mindenkiben megtalálható „buddha természet”. Azonban ez is nagyon távol áll a hétköznapi értelemben vett nyugati felfogástól.

tényezői gondolkodásunknak, és a korai szövegek kognitív struktúrája alapvetően határozza meg a szeretetről való gondolkodásunkat a mai napig. Illetve, hogy a nyelv és testtudatból fakadó kognitív struktúrák már a Buddha korában is létező sémákat alkottak, melyek alapvetően határozták meg egy-egy fogalom konceptualizálását. Ehhez Lakoff és Johnson kognitív metaforaelméletét használom, azonban egy rövid kitekintés erejéig említést teszek a narratívaelemzésről és a nyelvben használatos bináris kódokról, így nyújtva betekintést a kutatásom Újszövetséget érintő részére (Lakoff/Johnson 1980).

A nyelv és a nyelvhasználat alapvetően befolyásolja gondolkodásunkat, viselkedésünket, szociális interakcióinkat. Társadalmunk, kognitív és valós szociális struktúránk interakciók összessége, melyben a szereplők kultúrát közvetítenek, fogadnak be és alkotnak az elfogadott kommunikációs és interpretációs metódusok szerint. A kommunikációs jelek jelentése társadalmi megegyezésen alapul és adott, véges halmazon belül értelmezhető, melynek a határa a mindenkori társadalom, mint folyton változó képződmény (Zerubavel 1991: 5–33). Az értelmezés nem más, mint a kommunikációs jelek érzékelése, saját magunk csatlakoztatása és pozicionálása a társadalomba. Azonban a nyelvi jelek értelmezése függ a társadalmi hatásoktól, saját magunk kondicionáltságától, illetve a nyelv által hordozott rejtett, kognitív tudattartamoktól (Alexander 2003: 11–26; 179–190). George Lakoff és Mark Johnson kognitív metaforaelmélete rávilágít arra, hogy ezek a tudattartamok test-tudatunkon alapuló struktúrák, melyek fogalmi metaforákat alkotnak, amelyek nyelv- és kultúrafüggetlenül áthatják mindennapi nyelvhasználatunkat (Duranti 1997: 23–50, Alexander 2010, Mead 1973: 258–271, Saussure, 2006).

Az elmélet ma már igazán közismert, így annak bemutatása helyett legfőbb problematikáját és a legújabb kritikai észrevételeket mutatom be.

2.1. Az elmélet kritikája és a metaforák generikussága

A metaforák univerzalitása fontos szempont. Mivel a mindennapok során is számtalan elvont fogalmat használunk, így a céltartományok száma nehezen összeszedhető, ahogy a forrástartományok is származhatnak az élet sok területéről. A leggyakoribb forrástartományokat összegyűjtve megtalálhatjuk a Cobuild-metaforaszótárban (Deignan 1995). Ezek

vizsgálata után látjuk majd, hogy a legtöbb forrás- és céltartomány megfeleltetés a magyar nyelvben is megjelenik, csakúgy, mint szinte bármelyik másikban. Egyre több kutatás próbálja bizonyítani, hogy a fogalmi metaforák a legtöbb esetben nem nyelv- és kultúraspecifikusak. Több kutatás és többek között a Cobuild-metaforaszótár is alátámasztja, hogy az angol és a magyar nyelv legtöbb fogalmi metaforája megegyezik vagy hasonlóságot mutat. Emellett úgy tűnik, hogy vannak olyan metaforák, melyek egyszerűségüknél fogva univerzálisnak tekinthetők. Ilyen például a *boldogság fent van*, vagy a *boldogság fény*, esetleg a *boldogság egy tartályban lévő folyadék*, melyekre Kövecses több példát is hoz a magyar, a kínai és az angol nyelvből. Egy ennél is általánosabbnak tetsző példa; a *düh egy tartályban forró folyadék* vagy inkább a *dühös ember egy nyomás alatt lévő tartály*. A leképezések egyik nyelvben sem tesznek említést arról, hogy mekkora a tartály, esetleg milyen nyomás uralkodik benne, azonban tudjuk, mi történik, amikor az felrobban. A metafora innentől fogva válik kulturálisan megkülönböztethetővé. Azonban a „dühkitörés” előtti állapotra, a dühre és a dühös emberre utaló fogalmi metaforák általánosnak tekinthetők. Ezt Kövecses kongruens metaforának hívja (Kövecses/Benczes 2010: 93–98).

Az elmúlt évtizedekben több kutató is megfogalmazta aggályait és kritikáit a Lakoff–Johnson-féle elmélettel kapcsolatban. Ezek az észrevételek a módszertant, a nyelvészeti elemzés irányát, a metaforák semantikusságát, a testesültség kérdését és a metafora-kultúra viszonyt célozzák.

A módszertani kritika szerint a kutatók intuitív módszerrel, esetleges nyelvi metaforák alapján állapítják meg a fogalmi metaforákat. A saját szóhasználat, illetve lexikonok, szótárak segítségével következtetnek az egyéni nyelvhasználatban előforduló kognitív metaforákra, tehát nem a valós nyelvhasználatot vizsgálva előlegezik meg az individuális szinten megjelenő fogalmi szóképeket. Azonban a kognitív nyelvészeti metaforakutatás célja a fogalmi metaforák szupraindividuális szinten való posztulálása, nem pedig a kritikusok által megfogalmazott szisztematikus beazonosítás individuális szinten. Mindkét cél fontos, azonban más-más előfeltevésekből táplálkozik (Kövecses 2006: 87–97).

Az elemzési irányt felvető kritikák (*bottom up* vagy *top down*) végső soron azt a kérdést teszik fel, hogy miért is keressük a metaforákat: egy adott nyelvi korpusz minden metaforájának a megtalálása a cél, vagy az, hogy feltárjuk, milyen mértékben és milyen (kognitív) tudattartalommal járulnak hozzá az absztrakt fogalmak konceptualizálásához, és ilyen módon minél jobban megismerjük az absztrakt fogalmainkat (Stefanowitsch 2006: 102–103, Dobrovolskij/Piirainen 2005). Ez a kritika pedig mindenképpen jogos és rámutat arra, hogy fontos a kvantitatív elemzést kvalitatív módszerekkel is kiegészíteni, erre törekszem ebben a dolgozatban is.

A metaforák semantikusságának kritikája főleg Zinkenhez és Dobrovolskijhoz köthető. Szerintük a Lakoff-Johnson-i metaforaelmélet forrás- és céltartományi megfeleltetései fogalmilag a Rosch-i alapszinten (Rosch 1978: 4 – 9) rögzülnek, nem pedig a fölérendelt fogalmak szintjén, ahogy azt a klasszikus példákban sugallják. Erre két példát mutat Zinken, például az *érvelés épület* vagy a *szerelem utazás* metaforák túl általánosak, hiszen a forrástartományoknak csak bizonyos konkrét tulajdonságaira fókuszálnak, és a fogalmak részleges megfelelésén alapulnak. Például mondhatjuk, hogy *Az elmélet szilárd alapokon nyugszik*, azonban nincsen benne se lift, se folyosók. A *szerelem utazás* metaforában a klasszikus elmélet szerint a leképezések a vehicle szintjén vannak.

„Zinken érvelése szerint, ha ez így lenne, akkor az azonos fizikai tartományba tartozó és hasonló jelentésű szavaknak ugyanazt kellene jelenteniük. De mivel ez nincs így, a megfelelések nem a fölérendelt, hanem a specifikusabb alapszinten vannak. Mint láttuk, a jelenséget másképp is magyarázhatjuk. Az egyes fizikai forrástartományok különböző jelentésfókusszal rendelkezhetnek (pl. a TARTÁLY a „nyomás” és a „mennység” jelentésfókuszával), és ezáltal az ezeknek megfelelő fogalmak különböző megfelelésekben vesznek részt. A különböző jelentések az elméletből természetes módon adódnak, és nem mint anomáliák jelentkeznek.” (Kövecses 2006: 96)

A negyedik kérdését (a testesültséget) illetően úgy tűnhet, hogy a Lakoff-Johnson-réle elmélet egyszerre tekinti az elmélet univerzalitásának és kultúraspecifikusságának bizonyítékaként a testesültséget. Ez valóban komoly ellentmondáshoz vezet, azonban Kövecses rámutat, hogy ne homogén tényezőként tekintsünk erre. Vegyük például a *Düh egy tartályban forró folyadék* metaforát. A dühnek több fiziológiai jellemzője van, több testi reakciót is kivált egyszerre, a légzés gyorsulásától a

vérnyomás emelkedéséig, ezek mind univerzális testi reakciók, természetes tehát, hogy egyén- és kultúrafüggő lehet, hogy ki melyikre helyezi a hangsúlyt. Ennek folyamányaként találjuk meg egymástól független nyelvekben a generikus szintű metaforát, de éppen emiatt fordul elő az is, hogy más és más fizikai tényezőre helyezik a hangsúlyt a fogalmi metaforán belül.

„Míg például az angolban és a magyarban a testhőmérséklet emelkedése és a vérnyomás növekedése azonos hangsúllyal bír, addig a kínaiiban jóval erőteljesebb a NYOMÁS komponensének jelenléte. (...) Vagyis a különböző nyelvek-kultúrák, kihasználva a változó tapasztalati fókuszról adódó lehetőségeket, a dühvel kapcsolatos testesültség más és más összetevőit, illetve szintjeit tehetik düh-fogalmuk alapjává, és ezáltal juthatnak részint univerzális, részint kultúraspecifikus fogalmakhoz.” (Kövecses 2006: 94)

Végezetül, a metafora-kultúra viszonya továbbra is ingoványos talaj az elmélet kutatói számára, továbbra sem teljesen világos, pontosan hogyan befolyásolja és inspirálja a kulturális kontextus a metaforikus konceptualizációt. Egyelőre az tűnik a legvalószínűbb válasznak, hogy az univerzális testesültség és a lokális kontextus egymással versenyben levő produktumaként kell erre tekintenünk, legalábbis amíg meggyőzőbb megoldást nem találunk rá (Kövecses 2006: 92–96, Kövecses/Benczes 2010: 95–114).

3. Szent-profán narratíva, bináris oppozíció

Megértésünk, a dolgok jelentéssel felruházása adott környezetben kulturális struktúrát épít fel. Ez a struktúra bináris kódokból és szembeállításokból építkezik, mivel olyan vonatkoztatási rendszerben jön létre, ahol vagy van értelme valaminek, vagy nincsen. Valami vagy jó vagy rossz, szép vagy csúnya, helyes-helytelen. Vannak értékek és „nem értékek”.² Ezek a kódok alkotják a megértésnek azt a hálóját³, amely megkerülhetetlen jelentőséggel bír az interpretációnkban, a dolgok kulturális struktúrában és a társadalomban adekvát jelentéssel bíró felruházottságának tekintetében (Derrida 2014: 115–223; 307–330). Szétválasztunk és megkülönböztetünk, mindent kategóriákba helyezünk, és éles határt húzunk a jelenségek között. Ebben a rendszerben a nyelv az

² values and disvalues – Alexander 2011

³ web of significance – Alexander 2010; Geertz 1977

egyik legfontosabb faktor a jelentés megalkotásában⁴, a határok kialakításában, az adott kultúra, a megértés struktúrájának alakításában és bizonyos jelentéstartamok időleges megszilárdulásában (Alexander 2010). Ezeket a bináris kódokat és narratívaképző elemeket mutatom be a kereszténység kapcsán, ugyanis ezek együttese rajzol ki számunkra egy újabb metaforacsoportosítási szempontot.

A nyugati gondolkodásmód egyik sarokköve a kereszténység és az Újszövetség, mint írás, nyelvileg kifejeződött tudattartalom. A kultúránk egyik legnagyobb hatású alakítója. Az, ahogyan ma a szeretetről gondolkozunk, ahogyan nyelvileg referálunk az érzésre, és amilyen megkülönböztetéssel élünk a fogalom értelmezése és használata kapcsán, ennek az írásnak is köszönhető (Dürkheim 2013).

Az Újszövetség bizonyos részein hosszan kifejtve találkozunk olyan dialógusokkal, ahol János vagy éppen Pál⁵ arról ír, milyen megnyilvánulási formái vannak, és kire vonatkozik a keresztényi szeretet, és kire nem. Ezek a passzusok, ahogyan arra korábban is utaltam, egy erőteljes megkülönböztetést rajzolnak ki. Ahogyan arra már Derrida is sokszor rámutatott (Derrida 2014, Hill 2007: 33–115), gondolkodásunk sajátja, hogy csak relációban tudunk fogalmakat értelmezni. Ha vannak olyanok, akik részesülnek a szeretetből, magától értetődik, hogy léteznek emberek, akik nem. Ha lehet valamilyen módon gyakorolni a szeretetet, akkor bizonyára másféleképpen is. A buddhizmus feloldja ezt az ellentétet, azzal a gondolattal, hogy a *mettát* ki kell terjeszteni minden érző-lény irányába. Az Újszövetség bizonyos pontjain szintén megjelenik ez az egyetemes szeretet, leginkább amikor Isten emberek iránti szeretetéről olvasunk: „...felhozza az ő napját mind gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak.” (Mt 5,45)

Ám az a kettősség, mely a Biblián és az egész nyugati gondolkodásmódon átível, miszerint van Isten és van Sátán, vannak jó és gonosz emberek, ég és föld, üdvözülés és büntetés, magával hozza minden másnak, így a szeretet egységének is a szétszakítását (Mircea 2014: 7–70). Ez olyan dialógusokat eredményez, melyek kijelölik ezeket a heterogén

⁴ meaning-making process – Alexander 2003

⁵ Leghangsúlyosabban: János könyve, Pál Rómaiakhoz, Korintusiakhoz írt első és Timóteushoz írt második levele.

szeretet-köröket. Megkülönböztetik és értékítéletet mondanak fölöttük. A szembeállítás természetesen a hívők, jelen esetben a keresztények és a nem keresztények között húzza meg a határt. Mint minden hasonló, kategóriát létrehozó és határt húzó oppozíciónál, most is a „beszélő”, a „mi” az értékesebb, ők állnak közelebb Jézushoz és Istenhez, tehát egy függőleges térbeli tengelyen az éghez is közelebb vannak, kiemelkednek a földi emberek közül. Egy mind a köznyelvben, mind a hasonló szembeállításoknál konvencionális orientációs metaforát látunk: *a fent jó, a lent rossz* (Kövecses 2002: 51–60).

Két szemben álló csoport ellentéte két narratívát alkot, és a kettő között mindig lesz értékbeli különbség. Jelen esetben másképpen nyilatkozik János az egyik és a másik csoportról.

„...ne szóval szeressünk, hanem cselekedettel és valósággal! És erről ismerjük meg, hogy **mi** az igazságból vagyunk...” Tehát **ők** nem igazságból vannak (1Jn 3,18-19).

Egy kiemeléssel él, a sokak között **mi** tudjuk, hogyan kell szeretni, **minket**, kiválasztottakat Isten és Jézus beavatott ebbe. Őket nevezem a „szent” csoportnak, akik valamilyen módon közelebb állnak Istenhez, Jézushoz, az éghez, nekik megnyilvánul a keresztényi szeretet. Felruházzák többletjelentéssel, és ez az egész csoportnak erkölcsi fölényt biztosít a másik, a „profán” csoporttal szemben, akik ilyen szeretettel nem rendelkeznek (Mircea 2014). Ők alacsonyabbrendűek a keresztényeknél. A „profán” narratívát azonban csak a hiányából ismerjük, mivel nyilvánvalóan nem szól sem hozzájuk, sem róluk egy dialógus sem, utalás szintjén esik csak említés róluk, mindig negatív aspektusban. Ezt a kommunikációs gyakorlatot napjainkban is sokszor látjuk megvalósulni, több elemzés és tudományos cikk is született ennek a metódusairól (Dóra 2017, Alexander/Jaworsky 2015).

„Ne csodálkozzatok, atyámfiai, ha gyűlöl titeket a világ!” (1Jn 3,13) ⁶

A narratíva által kirajzolt oppozíció, a „szent” és a „profán” csoportok, illetve a szeretetnek ilyesfajta megkülönböztetése korántsem egyedi. Platónnál is találkozunk vele, *A Lakoma* című művében Phaidrosz,

⁶Az alábbi helyeken több példát is találunk az említett megkülönböztetésre: 1Kor 5,1-13; 1Kor 16,22, Róm 8,28, 1Jn 3,1-24; 1Jn 4,1-21, 1Jn 4,7-8

Pauszaniasz és Erüximakhosz is differenciálja a szeretet. A „mi” a „szent” narratíva magasabbrendű érzelmekkel rendelkezik másokénál, lealacsonyítják a szerintük nem megfelelően szeretők körét (Molnár 2018: 170–177, Platón 2005: 181a–188b).

Ahogy említettem, a megkülönböztetés kirajzol számunkra egy orientációt tartalmazó metaforát: A mi szeretetünk jobb/istenhez közelebb álló, mint a ti szeretetetek (vö. felfelé irányultság jó/lefelé irányultság rossz metafora), miközben egy konvencionálisat is erősít. A szeretet egy fizikai helyen van, vagy éppen a **szeretet → fizikai hely**. Ez az egyik legelterjedtebb, legtöbb nyelvben és kultúrában megtalálható szeretet-forrástartomány. Azonban érezzük, hogy hatást fejt ki az érzés, megkülönböztet, magasabbrendűvé, éghez közelebbivé teszi az embereket, azaz: a **szeretet → fizikai erő** prekonceptuális képi séma is megjelenik (Johnshon 1987: 41–53).

4. A mettá fogalmához kapcsolódó fogalmi metaforák a Páli Kánonban

4.1. A Mettá szutta változatai, a szeretet forrástartományai a szövegekben

A metaforák elemzéséhez megvizsgálom a szövegek legfontosabb magyar és angol fordításait, illetve az eredeti szövegeket a Páli Kánonból. Az *Itivuttaka* a buddha-i bölcsmondások gyűjteménye.⁷ Ebben található Ermesz Csaba fordításában *A szívjószág fejlesztése* című, eredetiben és angol fordításban sokszor cím nélküli beszéd. A megszokott „Így hallottam” felütéssel kezdődik, tartalmaz egy prózai és egy verses szakaszt is. A hivatkozások az Iti 1.27. mellett az SNP 1.8. és az AN 11.16. szöveget is említik, azonban azok két másik szuttát jelölnek.

Az SNP 1.8. a *Mettasuttam* címet viseli és ugyanaz a szöveg, mint a KP. IX., csak ott néhány forrásban *Karaniya Metta Sutta* címmel tüntetik fel. Ez egy tíz versszakból álló, irányelveket megfogalmazó szöveg, mely a mettá kiterjesztéséről fogalmaz meg állításokat. A harmadik szöveg az AN

⁷A továbbiakban „Iti” rövidítéssel jelölöm az Itivuttakát, „AN” az Anguttara Nikáját, „SNP” a Szutta-nipátát, „SN” a Szamjutta Nikáját, „KP” a Khuddakapátát jelöli. Az ezt követő két szám a pontos lelőhelyre mutat, az első szám a fejezetet (könyvet, csoportot) jelöli, a második a szutta számát.

11.16. (Bhikkhu Bodhi fordításában az AN 11.15-re hivatkozik) a *mettá* kiterjesztésének előnyeit írja le. Több helyen is *Advantages* címmel jelölik, magyar fordítást a szöveghez nem találtam. A szövegek címei különböző fordításokban és kiadványokban felcserélődnek. Találkozunk a *Mettasutam*, *Metta sutta*, *Mettanisamsa sutta* és a *Karaniya Metta sutta* megfogalmazásokkal is, látszólag ezek a címek rendszertelenül cserélődnek és illeszkednek a szövegekhez.

A *Khuddakapatha* IX. fejezete, a *Mettasuttam* 10 rövid versszakból áll, szintén megtaláljuk a *Szutta-nipátában* (Snp. I. 8.). Tíz pontba gyűjtve beszámol arról, hogyan cselekedjen, aki a *mettát* beteljesítené. Leginkább etikai irányelvekkel találkozunk; legyen becsületes, szelíd, nyugodt, meggondolt, nem öntelt, nem kicsinyes, a hazugságot, dühöt, ellenszenvet mellőzze, szenvedést ne kívánjon senkinek.

A vizsgált két magyar és az öt⁸ különböző angol fordítás ugyanazokat a tulajdonságokat hangsúlyozza, egy minden lény felé kedves, segítőkész, nyugodt embert írnak le, aki minden lény boldogságára törekszik. A központi hasonlat is megegyezik; *a mettát megvalósító ember egy gyermekét védelmező anya*. Igyekszem azonban a legmélyebben gyökerező kognitív tudattartamokat megtalálni minden esetben, így a kézenfekvőnek tűnő *VÉDELMEZŐ ANYA* vagy *a mettá egy pajzs* és *a mettá gyógyszer* hasonlatok mögött a fizikai erő képi séma jelenik meg, és ez a valódi struktúrát átítató és a tudatalatti konceptualizációnkat meghatározó egység. Az imént említett leképezéseket a *one-shot* metaforák kategóriában tüntetem fel. Ezek mellett az érzés a következő módokon konceptualizálódik: ^{9 10}

mettá → fizikai hely

nyugalom *helyét* kívánja *elérni*

át akar hatolni a béke állapotába¹¹

⁸Az Acces to Insight weboldal szerint öt angol fordítás létezik: Thannisaro, Piyadassi, Amaravati, Bhikkhu Nanamoli, Buddharakkhita

⁹A továbbiakban minden példánál, ahol az lehetséges, dőlt betűvel jelölöm a metaforát kifejező szót, szavakat.

¹⁰Az átláthatóság végett lábjegyzetben jelölöm a fordító vezetéknevét.

¹¹Porosz

the *State* of Peace¹²

path of peace¹³

attain that *state*¹⁴

break *through* to the *state*¹⁵

cultivate a *limitless* heart¹⁶

boundless heart¹⁷

boundless love¹⁸

határtalan szeretet

*itt és most*¹⁹

mettá → fizikai erő

egész világ iránti szerető jóság gondolatát *terjessze* határtalanul

minden lény felé gondolatát *terjessze* ki határtalanul²⁰

be able to²¹

radiating kindness over²²

radiate boundless love²³

Nanamoli fordításában a *terjesztés* (release, radiate) szó helyett a *maintain* ige jelenik meg, ami inkább materializálódott tárgyra utal. Ebben az egy esetben a **mettá → fizikai tárgy** leképezés a helyénvaló.

A magyar és angol fordításokban a szöveg egészét tekintve mágikus erőként konceptualizálódik a mettá, mint egy olyan érzés, amely minden etikai norma betartására és minden érző lény boldoggá tételére képessé tesz

¹²Nanamoli

¹³Amaravati

¹⁴Piyadassi

¹⁵Thanissaro

¹⁶Thanissaro

¹⁷Amaravati

¹⁸Piyadassi

¹⁹Porosz

²⁰Porosz

²¹Buddharakhita

²²Amaravati

²³Piyadassi

minket, minden pillanatban: állva, ülve, fekve, fölfelé, lefelé, vízszintesen, azaz minden irányba terjedő fizikai erő, amely nem utolsósorban meggátol minket az újjászületésben. („nem megy többet anyaméhbe”; „surely come no more to any womb”; „not born again into this world”) Ezt a fizikai erőként való megnyilvánulást erősíti Piyadassi kommentárja,²⁴ miszerint egyszer a Szávatti melletti erdőben a fa istenségek megpróbálták elijeszteni a szerzeteseket, hogy ne ott töltsék az esős évszakot, a Buddha pedig ezzel a szuttával vértette fel őket a támadások ellen, ha gyakorolják a *mettá* gyakorlatokat, az istenségek békében hagyják őket.

Az imént bemutatottak mellett orientációs metaforákat is tartalmaz a szöveg, ha nem is ezek a legegységesebbek. A *haladás és a határtalan, minden irányú terjedés* jó, mivel ezek a *mettá* érzés attribútumai, vagyis feltételezhetjük, hogy a *nem terjedés és a behatároltság* rossz, mivel nem a *mettá* tulajdonsága.

A második szöveg az *Anguttara-nikája* XI. könyv 16. fejezete a *mettá* megvalósításának előnyeit mutatja be 11 pontban.

mettá → térbeli funkcióval, kiterjedéssel rendelkező fizikai erő

*awaranness-release*²⁵

*release of the heart*²⁶

*devas guard him*²⁷

*fire, poison or sword affect him not*²⁸

*making amity to grow*²⁹

mettá → fizikai hely

*by making amity a vehicle and basis*³⁰

*regarding as a vehicle*³¹

²⁴<https://www.accesstoinsight.org/tipitaka/kn/khp/khp.1-9x.piya.html#khp-9>

²⁵Thanissaro

²⁶Thanissaro

²⁷Piyadassi

²⁸Piyadassi

²⁹Piyadassi

³⁰Thanissaro és Piyadassi

³¹Piyadassi

good-will is *cultivated*³²

reaches the Brahma-world³³

taken as a *basis*³⁴

given a *grounding*³⁵

Emellett itt is találunk orientációs metaforákat. Az eddigiek kiegészülnek *a felfelé irányultság* jó metaforával. (*reaches* the Brahma-world)

A harmadik szöveg az *Itivuttaka* 1. 27. fejezete.

mettá → épület

az ember *építi* figyelmesen a ... jóakaratot

mettá → fizikai erő

a Jóakarot *ragyog, lángol* és elkápráztat

surpasses them and *shines* forth³⁶

*mind-release*³⁷

Orientációs metaforák:

mettá → felfelé irányultság

surpassing them

loving-kindness *surpasses* them and shines forth

mettá → térbeli kiterjedés

not equal the sixteenth part of the moon *radiance*

sixteenth part of the mind-release

boundless loving-kindness

³²Piyadassi

³³Piyadassi

³⁴Thanissaro

³⁵Thanissaro

³⁶Thanissaro

³⁷Thanissaro

good-will without limit³⁸

E három szöveg értelmezése után úgy tűnik, hogy a *mettá egy térben terjedő fizikai erő* valamiféle mágikus hatalommal ruházta fel azt, aki felszabadította, de amikor az érzés tulajdonságairól beszélünk, materiális entitásként referálunk rá, tárgyként, esetleg fizikai helyként, épületként tudjuk a tulajdonságait kifejezni, vagy épp a magunk tulajdonságait, ha azon helyen vagyunk, ahol a mettá. Ebben az értelemben némileg hasonlít *a düh egy tartályban forró folyadék kongruens metaforához*. Egy felszabadítható terjedő erő, azonban amint felszabadul, már nem tudjuk egyértelműen leképezni a nyelvben. Egyre változatosabbá válnak a forrástartományok.

Érdekes azonban, hogy a *fizikai hely* metafora úgy tűnik kultúra- és nyelvfüggetlenül él tovább, megtalálható a keresztény kultúrkörben, angol és magyar nyelven egyaránt. A *fizikai tárgy* metafora szintén, ám ez a kategória nagyon tág, és a nyelvek tárgyragjainak és határozóinak egyenes ágú következménye. Mindig más és más tárgyként konceptualizálódik, nyilvánvalóan ez a különböző kultúrák terméke, de mindig értékes, a világi életben és a köznapi gyakorlat szerinti értékes tárgyak tulajdonságai jelennek meg a pozitív érzelmeknél. Mint fényes, szép, értékes stb. Természetesen ez igen egyértelmű, tekintve, hogy sem a szeretet, sem a mettá nem egy kerülendő érzés a maga rendszerében.

4.2. Az eredeti páli szövegek metaforái

Az eredeti szövegekben a *mettá* szövegkörnyezetében rendkívül gyakran fordul elő a *sabbaloke/sabbalokasmin*, *bhāvaye* és a *ceto-vimutti* kifejezés. Ezek mind a mettára utaló fogalmak, annak tulajdonságaira mutatnak rá, így kulcsfontosságúak a metaforaelemzés szempontjából.

A *sabbaloke/sabbalokasmin* a **sabba-loka** összetett főnév helyhatározós esete (locativus). Jelentése 'az egész világ', illetve helyhatározós esetben 'az egészén világon', 'az egész világ felé/iránt'.

A *bhāvaye* feltételes módú ige, a vizsgált esetekben általános alanyú hortativus: 'az ember művelje ki / fejlessze ki, / gyakoroljon'. Az ige a képzése szerint azt jelenti, hogy 'léteztet'.

³⁸A szóhasználat megegyezik mind Ireland, mind Thanissaro fordításában.

A *ceto-vimutti* összetett szó 'a tudat megszabadulása'. Az említett szövegekben a *mettā* révén (*mettāya*) megy végbe a tudat megszabadulása. Más szövegekben a tudat megszabadulását más tényezők révén lehet elérni.³⁹

A három kifejezés világosan kirajzolja és megerősíti azt a képet, melyet a magyar és angol fordítások metaforavizsgálata után kaptunk. A helyhatározó eset egyértelműen a *mettā egy fizikai hely* metaforát erősíti. Látjuk, hogy a *mettā* egy hely, melyet el lehet érni, illetve egy olyan dolog, mely a térben terjed és az egész világ irányába kell terjeszteni, vagyis „léteztetni” úgy, hogy megszabadítjuk a tudatot. Tehát a *mettā egy fizikai erő* képi séma is jelen van, és ahogyan azt korábban bemutattam, ez a két leképezés a leggyakoribb és a leghangsúlyosabb. Fontos kiemelni, hogy az említett három fogalom valamelyike a *mettā* minden előfordulásánál jelen van az eredeti szövegekben, így jogosan feltételezhetjük, hogy az érzés legfontosabb aspektusát fejezik ki. Tehát a *mettā egy fizikai hely* és a *mettā egy fizikai erő* a konceptualizálási folyamat legrégebbi és legalapvetőbb megjelenései, melyek azóta is áthatják a fogalom kognitív struktúráját.

5. Összefoglalás

Kutatásomban rámutattam, hogy az Újszövetség szeretetfogalma korántsem egységes, a felebaráti-, ellenség- és istenszeretet felosztáson túl, a narratívaelemzésben bemutattam, hogy ezek a kategóriák is tovább oszthatók. Sok esetben a szeretetről szóló szövegrészek nem egységes, mindenkire kiterjedő érzésről beszélnek, megkülönböztetnek csoportokat hitük és szeretetük alapján. A nem-keresztények más szeretetet éreznek, mint a keresztények. Ezekben az esetekben szinte kivétel nélkül találkozhatunk orientációs metaforákkal is (*A felfelé irányultság jó, lefelé irányultság rossz*). Ez a diverzió Jézus tanításaiban feloldódik és eltűnik.

Az Újszövetségben angolul és magyarul is az *ember, fizikai erő* és *fizikai tárgy* forrástartományok körül konceptualizálódik legtöbbször a szeretet fogalma, így zömében ontológiai metaforákat láttunk.

Az ember forrástartományt Szent Pál használja leginkább a Korintusiakhoz írt levélben. Ebben a metaforában általában széleskörű

³⁹Az eredeti páli szövegek fordítása és a nyelvtani magyarázatok Körtvélyesi Tibortól származnak.

tudásunk van az emberi természetről, így ez jóval több, mint egy szimpla megszemélyesítés; az emberek kiszámíthatatlanok, változékonyak, ám ez az aspektus az *agapé* esetében nem jelenik meg. Feltételezhetjük, ahogy a narratívaelemzés is megmutatta, hogy a *szereetet egy ember* leképezés helyesebb lenne úgy, mint *a szereetet egy feljebb való, istenhez közelebb álló, keresztény ember*, ugyanis ezek az emberek a bináris oppozíció szent, emelkedett oldalán állnak, nem olyanok, mint a hétköznapi emberek. Az *agapé* sem egy hétköznapi szeretet, az ezt érző emberek sem hétköznapiak.

Ezt a különbözőséget a **szereetet → fizikai hely** metafora nem tartalmazza. Ahogy erre már egy korábbi munkámban is rámutattam, *A lakoma* című műben Szókratész használja ezt a leképezést, a többi dialógushoz képest nála a szereetet egységes érzés, nincs „jobb vagy rosszabb” szereetet. Ez az **állapotok → helyek** metaforába csatlakozó leképezés úgy tűnik, nem tud minőségi megkülönböztetést hordozni, azt más metaforákkal fejezzük ki (Molnár 2018: 170–178).

A vizsgált buddhista szövegekben hasonló kognitív metaforák jelennek meg a *mettá* fogalom reprezentációjaként, mint az újszövetségi *agapé* leképezéseként. A legegyszerűbben értelmezhető metafora a *mettá felfelé irányultság*, ez az orientációs metafora a fizikai erő képi sémát is magában hordozza, hiszen egy térben terjedő erőként konceptualizálódik a *mettá*, amely túlragyog valamit, és felfelé terjed. Ez egy igen univerzális kategória, a legtöbb nyelvben a felfelé irányultság valamilyen jobb vagy több dolgot fejez ki, más tudatalatti tartalmat nem hordoz.

Az érzés főbb aspektusaként jelenik meg a térbeli terjedése és megtalálhatósága egy helyen a térben. A **mettá → fizikai hely** és **mettá → fizikai erő** leképezések fordultak elő a leghangsúlyosabban. Mondhatjuk, hogy ezek az érzés konvencionális metaforái. Úgy tűnik a fogalom kognitív konceptualizálásának folyamányaként a legfontosabb tulajdonsága, hogy a *mettá*-ézés felruházza valamilyen tulajdonságokkal az érzést sugározató alakot, ez a képesség pozitív, ha úgy tetszik emberfeletti és az érzés terjedhet a térben. Emellett, mivel egy fizikai helyen van, mi is elérhetjük, ám nem egyszerű odajutnunk, és amikor elérjük, akkor ruház fel minket az említett képességekkel (Johnson 1987: 41–53).

Véleményem szerint több oka is van, hogy a *mettá* fogalma köré nem alakult ki olyan kidolgozott metafora, mint például az angol és magyar

nyelvben használatos *a szerelem egy utazás*. Egyrészt a köznyelvben mindennap használatos szeretet, szerelem fogalomhoz képest egy absztrakt vallási, filozófiai tartalommal bíró terminussal van dolgunk. A szövegek, tanítások kevésbé az érzés természetével, mint inkább az oda vezető úttal, gyakorlatokkal foglalkoznak, így a nyelvben ritkábban referálunk erre az érzésre. Másrészt nem egy interperszonális aktusról van szó, így természeténél fogva minden élmény, tapasztalat egyéni. Harmadrészt igen kevés a témával foglalkozó emberek száma. Összességében tehát úgy gondolom, hogy a téma írott és szóbeli alulreprezentáltsága az egyik fő oka a kiforrott forrástartományi megfeleltetések hiányának és a metaforikus következmények kiaknázatlanságának. Tulajdonképpen a *tartály* metaforán kívül egyáltalán nem aknázzuk ki a forrástartományokról való hétköznapi tudásunkat sem a mettá, sem az agapé esetében, sejtésem szerint ott is csak azért, mert viszonylagosan kevés a tudásunk és a tudnivaló is egy tartályról, így hiába tűnik teljeskörűnek a tudás a forrástartományhoz képest, mint minden ontológiai metafora esetében, ez csak relatívan igaz, a metaforák egyeneságú következménye a mozgás, a kauzalitás vagy a térbeli kiterjedés (Kövecses 2002: 105–108).

A fentiek mellett, sejtésem szerint *az erő terjedés* képi séma és a nem túl konkrét, széleskörű tudást nem biztosító forrástartományok összessége egy igen misztikus, megfoghatatlan képet festenek az érzésről. Ez pedig a buddhista (vagy annak vélt) tanítások XXI. századi felgyorsult nyugati terjedésével, és a hiányos vallási, filozófiai háttértudás alkalmazásával kiegészülve hozzájárul az „ezoterikus” (a szó köznyelvi értelmében), sokszor pontatlan képzetekhez és fogalmi referáláshoz nemcsak a *mettá* fogalmával, hanem a buddhizmus egészével kapcsolatban is.⁴⁰

Nem buddhista források:

Újszövetség

Buddhista források:

Anguttara-nikája

⁴⁰Gondolok itt teaházakra, pszichedelikus zenei fesztiválokra, önjelölt gurukra, mentáltrénerekre, piaci alapon szerveződő meditációs és jóga stúdiókra és hasonló intézményekre.

Itivuttaka

Madzshimma-nikája

Szutta-nipáta

Irodalomjegyzék

1. *Alexander, J. C.:The meanings of social life.* Oxford University Press Oxford 2003.
2. *Alexander, J. C.: Iconic consciousness: the material feeling of meaning.* Sage Journals 2010.
3. *Alexander, J. C.: Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology.* Palgrave Macmillan. New York 2011.
4. *Bodhi, B.: In the Buddha's words.*
5. *Conze, E.: Buddhist Texts Through The Ages.* Harper & Row. London 1964.
6. *Deignan, A.: Collins COBUILD English guides 7. metaphor.* Harper Collins. London 1995.
7. *Derrida, J.: Grammatológia.* Typotex. Budapest 2014.
8. *Dobrovolskij, D./Pirainen, E.: Figurative Language: Cross-cultural and cross-linguistic perspective.* Elsevier. Amsterdam 2005.
9. *Dóra, D.: A narrative analysis of roma murders.* Master thesis. Masaryk University. Brno 2017.
10. *Duranti, A.: Linguistic Anthropology.* Cambridge University Press. Cambridge 1997.
11. *Dürkheim, E.: The Elementary forms of religious life.* Neeland Media LLC. Stilwell 2013.
12. *Hill, L.: The Cambridge Introduction to Jacques Derrida.* Cambridge University Press. Cambridge 2007.
13. *Johnson, M.: The Body in the Mind.* University of Chicago Press. Chicago 1987.
14. *Kövecses, Z.: A metafora.* Typotex kiadó. Budapest 2002.

15. *Kövecses, Z.*: A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. in: Világosság 2006/8-9-10.
16. *Kövecses, Z./Benczes, R.*: Kognitív nyelvészet. Akadémiai. Budapest 2010.
17. *Lakoff, G./Johnson, M.*: Metaphors We Live By. University of Chicago Press. Chicago 1980.
18. *Lakoff, G./Johnson, M.*: Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. Basic Books. 1999.
19. *Mircea, E.*: A szent és a profán. Helikon. Budapest 2014.
20. *Molnár, E.*: A szeretet metaforái. In: *Adsumus XVI.*. Eötvös József Collegium, Budapest 2018. 163-179.
21. *Porosz, T.*: A buddhista filozófia kialakulása és fejlődése a Théraváda irányzatban. Tan Kapuja Buddhista Főiskola. Budapest 2000.
22. *Putnam, H.*: Agyak a tartályban. Magyar Filozófiai Szemle 2001, 1-2. kötet. 1-22.
23. *Saussure, F. d.*: Course in General Linguistics. McGraw-Hill Book Company. h.n. 2006.
24. *Skilton, A.*: A Buddhizmus Rövid Története. Corvina. Budapest 1997.
25. *Stefanowitsch, A.*: Words and their metaphors: A corpus-based approach. 2006.
26. *Vekardi, J.*: Buddha beszédei. Helikon Kiadó. Budapest 2015.
27. *Zerubavel, E.*: The fine line: Making distinctions in everyday life. Free Press. USA 1991.

A PINOCHET-DIKTATÚRA GYÖKEREI ÉS UTÓÉLETE

Pintér Katalin Gyöngyi

SZTE Eötvös Loránd Kollégium

*SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai
Intézet*

Általános adatok

Chile mindig is a térség gazdagabb, fejlettebb országai közé tartozott, mivel gazdasága nem a monokultúrás ültetvényekre épül, mint a legtöbb dél-amerikai országnak. Az ország ugyanis ásványkincsekben gazdag, jelentős réz és vasérc található a területén, továbbá faanyagban is bővelkedik. Exportja több mint negyedét Kínával bonyolítja le (27,5%), de jelentős partnerei az USA, Japán, Dél-Korea és Brazília is. Importját tekintve legnagyobb partnere szintén Kína. Chile gazdasága exportorientált és piacra termelő. Etnikai összetételét tekintve 89%-ban fehérek lakják (gyarmatosítók leszármazottai és bevándorlók), a maradék 11%-ot az őslakosság teszi ki. A lakosság ezzel valószínűsíthető összefüggésben 80%-ban keresztény vallású (66,7% katolikus, 16,4% protestáns és evangélikus) (CIA: The World Factbook).

Történeti áttekintés

A demokratikus átmenetet Salvador Allende elnökségétől kezdve érdemes mélyebben vizsgálni, hiszen az ő kormányzása idején következett események követték ki az utat Pinochet tábornok hatalomra jutásának és ezzel együtt a térség egyik legvéresebb diktatúrájának.

Allende 1970-ben került az elnöki székbe. Gazdaságpolitikáját a fontos iparágak államosítása jellemezte. Ebbe a rézbányák is beletartoztak, aminek nagyjából 80% addig az USA kezében volt. Ez az intézkedés azt a célt szolgálta, hogy az ország függetlenedjen az Egyesült Államoktól és hogy a bányák Chilének hozzanak pénzt. Azonban ennek hatására a tőke kiáramlott az országból, a beruházások mértéke pedig csökkent. Ezzel egy időben nőtt az infláció, a szociális programok fedezésére a kormánynak nem volt kerete, külföldi kölcsönöket kellett felvenni, így nőtt az államadósság is. Emellett az USA is egyre növekvő gazdasági pressziót gyakorolt Chilére: többek között befagyasztotta a kölcsönök folyósítását és

kereskedelmi embargót vetett ki az országra. A gazdasági visszaesés miatt belső feszültségek bontakoztak ki, tüntetések, sztrájkok szerveződtek (Múltkor 2017). Ekkor már a Truman-doktrína is érvényben volt, amely geopolitikai stratégia a kommunizmus terjedésének megállítását tűzte ki célul. Később nyilvánosságra hozott dokumentumokból az is kiderült, hogy a CIA 8 000 000 USD-t áldozott az Allende-kormány megbuktatására (Stomfai 2011: 164). Ezen tényezők együttes hatására 1973-ban a Pinochet tábornok vezette katonai puccs sikeresen ment végbe és egy diktatúra tudott fennmaradni közel 20 évig.

A korábbi szocialista jegyeket mutató kormányt így egy kommunistaellenes rezsim váltotta fel 1973-ban, ami az Egyesült Államok számára is kedvezőbb volt a Truman-doktrína tükrében. Autokratikus uralom alakult ki, amelyben a hatalom próbálta a diktatórikus vonásokat elfedni úgy, hogy a parlamentarizmus néhány elemét látszólagosan meghagyta. Például voltak parlamenti választások, de az elnököt nem választották és a parlament is hatalom nélkül működött (Kornai 2004: 906).

„A győztes Pinochet vaskézrel kezdte irányítani Chilét.” A diktátor fontosnak tartotta a politikai ellenfeleivel való leszámolást, igyekezett úgymond „rendet tenni” az országban. Mindennaposak voltak a gyilkosságok, merényletek, bebörtönzések és az alapvető emberi jogok megsértése (Múltkor 2018). Először a juntán belül, majd a politikai életben is gyorsan megszilárdította hatalmát, ezután elkezdte Chile arcukat politikai, gazdasági és kulturális szempontból is átformálni. Mint általában a diktatúrákban, a médiában itt is erős befolyással bírt a politikai vezetés (Scott 2001). A Pinochet-rezsim a gazdaság fellendítésével akarta igazolni a rendszert, hiszen ahol a gazdaság jól működik, ott az emberek kevésbé hajlamosak a forrongásokra, megmozdulásokra. Ezért 1974-től kezdődően elkezdődött a neoliberais gazdasági modell kiépítése és a gazdaság rekonstruálása (Kollár 1999: 3-6). A látszólag jól működő reformok azonban nem tudtak hosszútávon fellendülést hozni.

Pinochet legfontosabb politikai reformja az 1981-es új alkotmányt elfogadása volt, amely a mai napig érvényben van, bár mára több reformot végrehajtottak, például enyhítették az abortusztörvényt. Az alkotmány olyan törvényeknek is alapja, amelyek korlátozzák a munkavállalók tárgyaláshoz való jogát (Latin-Amerika Társaság 2017). 1988-ban népszavazást tartottak, melynek tétje a katonai diktatúra fennmaradása volt

(Amnesty International). A rezsim megbukott, Pinochet 1990-ben hazai és nemzetközi nyomásra elhagyta az elnöki széket, de a hadsereg élén még nyolc évet töltött (Index 2013). Ebben jelentős szerepe volt a civil társadalom erőteljes fellépésének (Scott 2001). Megtartották 1989-ben az első ténylegesen demokratikus népszavazást, ahol a választók Patricio Aylwinnak szavaztak bizalmat.

A chilei „gazdasági csoda”

Pinochet elnökségének idejére tehető a gazdasági csodának nevezett jelenség. A diktátor az infláció kezelésének érdekében Milton Friedman Nobel-díjas közgazdásznál tanult chilei közgazdászokat bízott meg azzal, hogy a friedmani neoliberais gazdaságpolitikát alkalmazva támasszák fel az ország romba döntött gazdaságát. Ezzel a térség többi országát megelőzte, mivel a szomszédos országokban a Világbank és az IMF csak később kezdte ezt a fajta gazdaságpolitikát szorgalmazni. A chicagói fiúk (a Friedmannál tanult közgazdászokat illetik ezzel a névvel, mert a chicagói egyetemen tanultak) fontosnak tartották a szabadságot, tehát, hogy az állam ne avatkozzon bele a gazdaságba. Reformprogramjuk részet képezte az állami tulajdonban lévő vállalatok eladása, adó- és vámcsökkentés és az árak felszabadítása azáltal, hogy megszüntetik az állami támogatásokat és privatizálják a kormány szociális szolgáltatásait, például az egészségügyet, az oktatást és a társadalombiztosítást (Collins/Lear 1991).

A 80-as évekre a gazdaság helyreállt és fejlődésnek kezdett indulni, ezért hívhatjuk neoliberális gazdasági csodának ezt a jelenséget. Azonban ez a növekedés főleg külföldi hiteleknek volt köszönhető, így aztán 1982-ben, amikor ez a spekulációs buborék szétpukkant, Chile GNP-je 14 százalékkal esett vissza. A munkanélküliség 30% körülire növekedett, ennek következtében pedig három évig tartó ellenállás bontakozott ki a rendszer ellen (Rosenfeld 1996).

Azonban a neoliberális gazdaságpolitika tulajdonképpen érintetlen maradt az 1989-es rendszerváltozás után is. Egyes megítélések szerint az országban akkoriban megindult gazdasági fejlődésnek köszönhető a neoliberális gazdaságpolitika fennmaradása, más vélekedések szerint a neoliberálisok és az egykori diktatúra balközép erőinek akkortájt elkezdődő közeledése miatt maradhatott fenn. A Pinochetet követő új rendszer gazdaságpolitikája abban különbözik legjobban a korábbi

neoliberális gazdaságtól, hogy az állam több figyelmet fordít a szociálpolitikára és a szegénységre, valamint úgy véli, hogy az államnak be kell avatkoznia az üzleti világba és a piac működésébe. Az Aylwin-kormány idején az állami vállalatok privatizációja megszüntetésre került, a gazdasági növekedés tartósnak és stabilnak bizonyult. A hivatalos munkanélküliségi ráta 20 év után 1992-ben volt a legalacsonyabb: 4,5%; míg 1982-ben ugyanez 27%, 1990-ben pedig 5,7% volt (Rosenfeld 1996).

Az Aylwin-kormány egyik legnagyobb eredménye az, hogy a Pinochet idejében hozott munkaügyi törvényeket sikerült megreformálniuk. A reformoknak köszönhetően a szakszervezetek már konföderációkat alakíthattak ki, valamint felemelték sztrájk 60 napos legfelső határát is, azonban visszautasították a munkásság követelését az ágazati szintű kollektív szerződések megkötésével kapcsolatban. Az Aylwin-kormány idején nem voltak jellemzőek a sztrájkok vagy munkámegmozdulások, inkább a stabilitás jellemezte ezt az időszakot (Rosenfeld 1996).

Chile alkotmánya és a demokrácia

Az alkotmánynak nagyon fontos szerepe van egy-egy ország politikai berendezkedésének meghatározásában. Így kétséges, hogy Chile mennyire tud demokratikusan fejlődni, ugyanis az országban még mindig a Pinochet katonai diktatúrájának idején létrehozott alkotmány hatályos.

Az 1980-as Alkotmány egy „védett demokráciát” hozott létre (a tábornok nevezte így), kiterjesztve a hadsereg szerepét, és úgy torzítva a választási rendszert, hogy az a jobboldal és a hadsereg képviselőinek legyen előnyös (Rosenfeld 1996). Az alkotmányt olyan jogászok szövegezték meg, akiket maga Pinochet választott ki erre a feladatra. A hatalmi ágak szétválasztása (ami a demokrácia egyik legfontosabb feltétele) nem történt meg, ugyanis az alkotmány a törvényhozás feladatai közül sokat átruházott az elnökre, aki hagyományosan a végrehajtó hatalom vezetője, az igazságszolgáltatást pedig gyengítette. A választási kerületek is úgy voltak kialakítva, hogy biztosítva legyen a jobboldali többség a választásokon. Így a szabad választások látszólag megmaradtak, de a gyakorlatban más végeredmény nem születhetett (Scott 2001). Tehát egy olyan „binominális” választási rendszert hozott létre, melynek célja, hogy lehetetlenné tegye más politikai csoportok többségre jutását a Kongresszusban. Tele volt nem demokratikus elemekkel, például a

szenátorok nem választás, hanem kinevezés alapján kerültek pozíciójukba, illetve a végrehajtó hatalom feloszlathatta a kongresszus alsó házát. A rendszerváltást követően többször módosításra került az alkotmány, próbálták a nem demokratikus elemeket megváltoztatni úgy, hogy azok megfeleljenek a demokrácia alapelveinek. A demokráciára való áttérést követően például létrejött az Alkotmánybíróság és a Nemzeti Biztonsági Tanács, és megszűnt a halálbüntetés is (Couso 2012: 398–414).

2005-ben Richardo Lagos elnökségének ideje alatt következtek be a legfőbb változások. Az elnök négy évre csökkentette a korábban hat évig tartó elnöki mandátumot, valamint a szenátorok innentől kezdve újra választás útján kerültek pozícióba. A 2005-ös alkotmánymódosítások valóban sok antidemokratikus elemet kiszűrték és jóval demokratikusabbá tették az alkotmányt, de valódi demokráciáról nem beszélhetünk Chile esetében addig, amíg egy katonai rezsím alkotmánya adja az alapot az ország irányításában. Mégis, Richardo Lagos elnök hitt abban, hogy a 2005-ben végrehajtott alkotmánymódosítással elérte azt a célját, hogy véget vessen a diktatórikus formának, annak ellenére, hogy például a binominális választási rendszer még mindig érvényben van (Couso 2012: 413–414).

Michelle Bachelet, az előző chilei elnök (aki az ország első női elnöke) egyik legfontosabb kampányígérete legutóbbi elnökválasztási kampányában, hogy új alkotmányt léptet életbe (ezt az ígéretét nem sikerült teljesítenie). Bachelet azt mondta, hogy a jelenlegi alkotmány „a diktatúrában gyökerezik, és nem tükrözi a ma szükségleteit és nem segíti a demokráciát”. Az elnök azt is nyilatkozta, hogy a jelenlegi alkotmány illegitim, hiszen nem a társadalom egészének érdekeit képviseli, csak bizonyos csoportokét (BBC 2015).

Elmondható, hogy Chile politikai életében az alkotmány politikai viták tárgyát képezi a vezető jelöltek között az elnökségben. Így tulajdonképpen ahelyett, hogy egységesítené a nemzetet, az alkotmány inkább megosztja Chile lakosságát (Couso 2012: 414).

Úgy gondolom, hogy amíg az országnak nem lesz új alkotmánya, addig nem fejlődhet ki igazi demokrácia, mivel az 1980-as alkotmány még a módosítások ellenére is több demokráciával nem összeegyeztethető elemet tartalmaz. Továbbá napjainkban is sok tüntetés zajlik az alkotmány egy-egy részlete ellen.

A diktatúra bukásának politológiai magyarázatai

A demokratikus átmenet szempontjából korábbra kell nyúlni a történelemben az Allende-kormány elemzésénél. Egyes szerzők szerint az átmenet két történelmi okra vezethető vissza, egyrészt az ország korábbi politikai hagyományaira, másrészt a korábbi autoriter rezsimek természetére, sőt a civil társadalom jelenlegi tevékenységére is hatással vannak ezek a történelmi okok. A tradíciók magyarázatul szolgálnak mind a rendszerre, mind az azzal szembeni társadalmi ellenállásra. A korábbi rezsimek pedig a Pinochet-féle diktatúra és a civil társadalom attitűdjeire ad választ. Még a gyarmati időszakban kialakult a demokratikus értékek melletti elköteleződés és a konszenzusos döntéshozás, amely a függetlenség kivívása után is fennmaradt. Chile politikatörténetét alapvetően a politikai pluralizmus és az alkotmányos kormányzás határozta meg, ennek hatására a társadalmi mobilizáció is jelentős politikai hagyománnyá vált az országban (Scott 2001).

Nagyon erős civil társadalom tudott ilyen feltételek mellett kialakulni, amely, mint már írtam, hozzájárult a diktátor bukásához. Ennek alapjai a 19. században keresendőek, az első újság már 1812-ben megjelent, 1830-ban már több mint 100 volt jelen és folyamatosan nőtt ez a szám. Ez egyfajta műveltséget és politika iránti elkötelezettséget jelent véleményem szerint. Ezen felül szakszervezetek, magánklubok és titkos társaságok is jelen voltak az országban, ahol szintén kifejhették véleményüket az állampolgárok. Azok a demonstrációk, tömeges tiltakozások és magánkezdeményezések a civil társadalom részéről, amelyek hozzájárultak Pinochet bukásához, mind ezekben a hagyományokban gyökereznek (Scott 2001).

A demokratikus átmenetet befolyásoló fontos tényező továbbá a rezsimek milyensége, ugyanis egy fegyelmezett és jól irányított diktatórikus rendszerben később kerül sor az átmenetre, mint egy korrupt és nem hatékony rendszerben. Azonban azt látjuk, a diktatúra mégis sokáig képes volt fennmaradni, amely visszavezethető arra, hogy Chilében a 19. századtól kezdve nagyon erős volt a végrehajtó hatalom (Scott 2001).

Pinochet további öröksége

Az alkotmányon felül több korábbi politikai intézkedés még a mai

napig érvényben van Chilében, ezzel rányomva bélyegét az országban kialakult demokráciára.

Az 1981-ben Pinochet által bevezetett magánnyugdíjpénztári rendszer az egyik jelentős intézmény, amely mindmáig fennáll az országban. Különböző vélemények alakultak ki erről a rendszerről világszerte; piacpárti politikusok és közgazdászok dicsérik a rendszert, a kritikusok szerint viszont, sokan kapnak olyan kevés nyugdíjat, amiből nem lehet megélni (Frontoldal 2016).

2017-ig a Pinochet-rezsim idején elfogadott abortusztörvény hatályban volt, ami semmilyen esetben nem engedélyezte a művi terhességmegszakítást. 2016-ban emiatt emberek tízezrei vonultak utcára, céljuk a törvény enyhítése volt (Index 2016). Végül 2017 augusztusában az alkotmánybíróság engedélyezte az enyhítést és a törvényhozás megszavazta az új törvényt, melynek értelmében három esetben megengedhető az abortusz: ha az anya élete veszélyben van, ha magzat nemi erőszak következtében fogant, vagy ha a magzat életképtelen (Euronews 2017).

Az 1980-as években akárcsak a gazdaság, az oktatás is a neoliberalista szemlélet mentén lett átszervezve. 1989. március 10-én új oktatási törvényt hirdettek ki, amely az felsőoktatási képzések jelentős részét önköltségessé tette, valamint az oktatási intézmények önkormányzati irányítás alá kerültek (Zolcsák 2013). Több diákmegmozdulás történt ez ügyben az évek során, de a probléma megoldása még várat magára. Levonhatjuk ezen példák alapján azt a következtetést, hogy addig folyamatos megmozdulások fogják az ország történetét kísérni, amíg az alkotmányt teljesen újra nem cserélik.

A kegyetlenség számokban

Több országhoz hasonlóan Chilében is felállítottak olyan szervezetet, amelyek célja a diktatúra bűneinek feltárása, a bűnösök felelősségre vonása és jóvátétel nyújtása, valamint valamiféle bocsánatkérés az áldozatok és családjuk részére. A demokratikus átmenet után olyan bizottságok jöttek létre, amelyek célja a diktatúra alatt elkövetett bűnökért felelős személyek felelősségre vonása volt, hiszen a diktatúra rengeteg áldozatot követelt, több ezer embernek veszett nyoma, ezeket tartottak fogva és kínoztak meg. A leghírhedtebb fogolytáborok közé tartozik a Santiagóban található

Nemzeti Stadion, a santiagoi Londers utca 38 (2000 fogvatartott) és a Dawson sziget (400 fogvatartott) (Amnesty International).

A kegyetlenségekért felelős személyeket nehéz volt felelősségre vonni, mivel 1978-ban született egy amnesztiatörvény, - az 1291-es számú határozat – amely az 1973 és 1978 között elkövetett bűncselekmények elvégzőinek általános amnesztiát biztosított. Az ENSZ erőszakos és akaraton kívüli eltűnésekkel foglalkozó munkacsoportjának egyik jelentése szerint 34 esetben nem indult kivizsgálás az eltűnés ügyében, mivel a bíróság ezt a törvényt alkalmazta. A hivatalos adatok szerint 2000 és 2013 között nagyjából 800 ember ellen indítottak eljárást, de 2010-ig több tárgyalás is katonai bíróság előtt történt, amelynek tárgya a Pinochet idején elkövetett emberi jogok megsértése volt. Azóta a katonai igazságszolgáltatás rendszerét megreformálták, de még mindig nincs garancia a bíróságok független és pártatlan eljárására (Amnesty International).

Rettig Bizottság

Chilében 1990-ben ennek okán létrehozták az Igazság és Megbékélés Nemzeti Bizottságát. A bizottság 8 tagból állt, elnöke a korábbi szenátor Raúl Rettig volt, ezért a köznyelv Rettig Bizottságnak is nevezi azt. 1991 februárjában jelent meg a bizottság jelentése, amit Rettig-jelentésként szoktak említeni. A bizottság a jelentésben 3428 esetben állapított meg eltűnést, gyilkosságot, kínzást és emberrablást. A legtöbb eltűnés 1974 és 1977 között történt, a kormány tervezett stratégiája alapján. A bizottság jelentése alapján ezen időszakban a politikai elnyomásért a Nemzeti Hírszerző Igazgatóság (DINA) volt a felelős jelentős részben. A jelentést az akkori elnök, Aylwin egészében jóváhagyta, kihirdetésekor bocsánatot kért az áldozatoktól és családjaiktól az állam nevében. Az akkor még életben lévő Pinochet és a diktatúra katonai vezetői ellenben elutasították a jelentésben foglaltakat. 2005-ben, hosszú reformfolyamat eredményeként sikerült elfogadni azt a változtatást, ami engedélyezi az elnököknek azt, hogy a hadsereg parancsnokát eltávolítsa pozíciójából. Az Aylwin-kormány létrehozta a Nemzeti Korporáció a Jótételért és a Megbékélésért elnevezésű intézményt, a Rettig Bizottság javaslatára, ami pénzügyi támogatást nyújt azon áldozatok családjának, akiknek neve szerepel a bizottság jelentésében. Ez a támogatás megközelítőleg évi szinten 16 millió

dollárt jelent. Ezen felül a Korporáció folytatja a nyomozást az áldozatok ügyében (USIP, Chile 90).

Valech Bizottság

2003-ban Ricardo Lagos elnök létrehozta a Politikai Üldözöttek és Megkínzottak Nemzeti Bizottságát, közismert nevén Valech Bizottságot, ami Sergio Valech bizottsági elnök után kapta ezt a nevet. A bizottság megállapította, hogy 27255 ember tartottak bebörtönözve és kínoztak ebben az időszakban, továbbá egy kiegészítő jelentés további 1204 esetet rögzít. A kínzás és fogva tartás törvényekkel és rendeletekkel szabályozott legális eszköz volt az állami hatóságok kezében, végrehajtói a fegyveres erők tagjai és az úgynevezett Carabinero-k (félkatonai rendőrség) voltak. Az erre vonatkozóan kiadott dokumentumok kétharmada 1973-ban készült el a bizottság vizsgálata szerint. 2003 augusztus 12-én Richardo Lagos elnök elismerte a kínzásokat és az állam nevében bocsánatot kért az áldozatoktól és hozzátartozóitól. 2005-ben a kormány úgy döntött, hogy jóvátételként 28459 bejegyzett áldozatnak és azok rokonainak élethosszig tartó állami kártérítést fizet, ami havi szinten megközelítőleg 200 dollárt jelent, valamint ingyenes oktatást, lakhatást és egészségügyi ellátást biztosít számukra. 2009 novemberében a Kongresszus elfogadta azt a törvényt, amely létrehozta az Emberi Jogok Intézményét, valamint Bachelet elnökasszony felállított egy tanácsadó bizottságot, amely még 4000 új ügyet tárt fel. 2010 januárjában az áldozatok emlékére megnyitották az Emlékezés és Emberi Jogok Múzeumát Santiago de Chilében (USIP, Chile 03).

Felelősségre vonás

Pinochetet 1998 októberében letartóztatták, mikor éppen gyógykezelése miatt volt Londonban. A letartóztatást egy spanyol bíró, Baltazar Garzón indítványozta, 94 rendbeli kínzással lefolytatott vallatás vádjával. Az ekkor már 82 éves Pinochet házi őrizet alá került, közben folytak a tárgyalások a Spanyolországnak való kiadatásáról, azonban a chilei kormány tiltakozott mindezek ellen, így Nagy-Britannia végül feloldotta a házi őrizetet, a volt diktátor hazatérhetett. Ezután Chilében egy kormányzati bizottság felállítására került sor, amely megkezdte az ügy kivizsgálását, valamint megfosztotta a tábornokot mentelmi jogától. A

Legfelsőbb Bíróság felmentette őt a vádpontok alól egészségügyi okokra hivatkozva, ezután Pinochet visszavonultan élt. Azonban 2004 májusában a Chilei Legfelsőbb Bíróság visszavonta a „dementia” státuszt és a büntetés alóli immunitását, mert egy korábbi interjúban teljesen egészségesnek találták a tábornokot, de végül soha nem ítélték el (Múltkor 2005). 2006-ban vesztette életét, de elnöklése mindmáig rányomja bélyegét az országra és megosztja azt. Brutális kegyetlenséggel bánt ellenségeivel, de az ország gazdasága szinte virágzott ebben az időben.

2012-ben több tisztet is szabadságvesztésre ítélt a Legfelsőbb Bíróság, akik a Pinochet-rendszer idején tevékenykedtek. Jorge Zepeda bíró Manuel Contrerast, a DINA egykori vezetőjét, aki az emberi jogok körülbelül negyvenszeri megsértése miatt már kétszáz éves büntetését tölti, további tíz év szabadságvesztésre ítélte. Carlo Lópezre szintén tíz évnyi börtönbüntetést szabott ki a bíróság, továbbá bűnrészesség miatt öt évet kapott Eugenio Fieldhouse, a rendőrség egykori vezetője, és Gerhard Mückét és Karl van den Berget, a Colonia Dignidad (Santiago de Chilétől kb. 350 kilométerre fekvő német kommuna) két volt vezetőségi tagja. Korábban a kolónia alapítójára, Paul Schaefer is szabadságvesztés büntetését szabták ki, ő 2010-ben, 88 éves korában vesztette életét egy chilei börtönben. A vádlottak között volt a német orvos, Harmutt Hopp is, de ellene az eljárást felfüggesztették, mert időközben megszökött Chiléből. A bíróság a szabadságvesztés mellett elrendelte, hogy az elkövetők fizessenek 183 ezer dollár értékű kártérítést az áldozatoknak és azok családjának (Múltkor 2012).

Irodalomjegyzék

1. Amnesty International:
<http://www.amnesty.hu/blog/1279/augusto-pinochet-chileje>
(2019.04.03.)
2. Chile new constitution: Bachelet launches process. BBC.
2015.10.14. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-34527165>
(2016.05.10.)
3. CIA: The World Factbook:
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ci.html> (2019.04.06.)
4. Collins, Joseph and Lear, John: Pinochet's Giveaway: Chile's

- Privatization Experience. The Multinational Monitor, 1991. May. Vol. 12., No. 5.
<http://www.multinationalmonitor.org/hyper/issues/1991/05/collins.html> (2016.05.12.)
5. Couso, Javier: Trying Democracy in the Shadow of an Authoritarian Legality: Chile's Transition to Democracy and Pinochet's Constitution of 1980. Wisconsin International Law Journal. 2012, Vol. 29., No. 2., pp. 393-415.
<https://hosted.law.wisc.edu/wordpress/wilj/files/2013/01/Couso.pdf> (2016.05.10.)
6. Vége az abortusztilalomnak Chilében. Euronews. 2017.08.22.
<https://hu.euronews.com/2017/08/22/vege-az-abortusztilalomnak-chileben> (2019.04.07.)
7. Chilében lázonganak a piacpárti nyugdíj ellen. Frontoldal. 2016.08.24.
<http://frontoldal.hu/chileben-lazonganak-a-piacparti-nyugdij-ellen/> (2017.04.18.)
8. Chile véreskezű diktátora. Index. 2013.09.11.
http://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/09/11/40_eve_kerult_hatalomra_a_vereskezu_diktator/ (2019.04.05.)
9. Tízezrek tüntetnek Chilében az abortusz tiltásáért, mindenáron. Index. 2016.09.04.
https://index.hu/kulfold/2016/09/04/tizezrek_tuntettek_chileben_az_abortusz_tiltasaert_mindenaron/ (2019.04.03.)
10. Kollár Zoltán: Legenda a Chilei gazdasági csodáról. História, 1999. 4. sz. 3-6. o. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-04/ch01.html> (2016.05.10.)
11. Kornai János: Mit tanulhatnak a posztoszocialista átalakulás útjára lépő országok az átmenet eddigi tapasztalataiból? Közgazdasági Szemle, 51. évf., 2004. október. 899-923. o. <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2004%20Mit%20tanulhatnak%20posztoszoc%20orszagok%20-%20KSz.pdf> (2016.05.05.)
12. A Pinochet diktatúra törvényei még 30 év elteltével is kísértének. Latin-Amerika Társaság. 2017.09.11. <http://latin-amerika.hu/index.php/elemzesek-uj/4303-2017-09-11-18-24-21> (2019.04.06.)
13. Elrendelték Pinochet őrizetbe vételét. Múltkor. 2005. 11. 28.

- <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=11652&pIdx=4> (2016.05.10.)
14. Börtön a Pinochet-diktatúra tisztviselőinek. Múltkor. 2012.01.25. http://mult-kor.hu/20120125_borton_a_pinochetdiktatura_tisztviseloinek (2016.05.10.)
15. A CIA éveken keresztül tervezte Salvador Allende megbuktatását. Múltkor. 2017. szeptember 11. <https://mult-kor.hu/a-cia-eveken-keresztul-tervezte-salvador-allende-megbuktatását-20170911>(2019.04.06.)
16. Pinochet és Allende: áruló és áldozat. Múltkor. 2018.09.11. http://mult-kor.hu/20130911_pinochet_es_allende_arulo_es_aldozat?pIdx=2 (2019.04.07.)
17. Rosenfeld, Stephanie: A chilei gazdasági csoda mítosza. Eszmélet, 1996. április.1. 8. évf. 29. sz. 142-153. o. http://eszmelet.hu/stephanie_rosenfeld-a-chilei-gazdasagi-csoda-mitosza/ (2016.05.12.)
18. Scott, Sam D., "Transition to democracy in Chile | two factors" (2001). Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers.3938. <https://scholarworks.umt.edu/etd/3938>
19. Stomfai Márk: 20. századi latin-amerikai forradalmi modellek. Múltunk 2011/1, 150-168. o. <http://docplayer.hu/13524746-Tanulmányok-20-szazadi-latin-amerikai-forradalmi-modellek-stomfai-mark.html>(2019.04.06.)
20. USIP, Chile 03: <https://www.usip.org/publications/2003/09/commission-inquiry-chile-03>(2019.04.03.)
21. USIP, Chile 90: <https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90> (2019.04.03.)
22. Zolcsák Attila: A chilei diákmozgalom. Eszmélet. 2013. január 1. 25. évf. 100. sz. 186-195. o. http://eszmelet.hu/zolcsak_attila-a-chilei-diakmozgalom/(2017.04.20.)

A KORAI ISKOLAEELHAGYÁS A KÁRPÁT-MEDENCE ORSZÁGAIBAN

PREVENCIÓS, KÖZOKTATÁSI STRATÉGIÁK

Szverle Szandra

Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

Bevezetés

Jelen munka a végzettség nélküli korai iskolaelhagyást mutatja be a Kárpát-medence országaiban. A korai iskolaelhagyás világszerte egy nagy figyelmet kiváltó probléma, éppen emiatt az Európai Unió egyik fő célja, hogy 2020-ra a tagországok 10% alá mérsékeljék a végzettség nélküli korai iskolaelhagyó diákok arányát (ESL, 2016).

Az iskolaelhagyásról általában

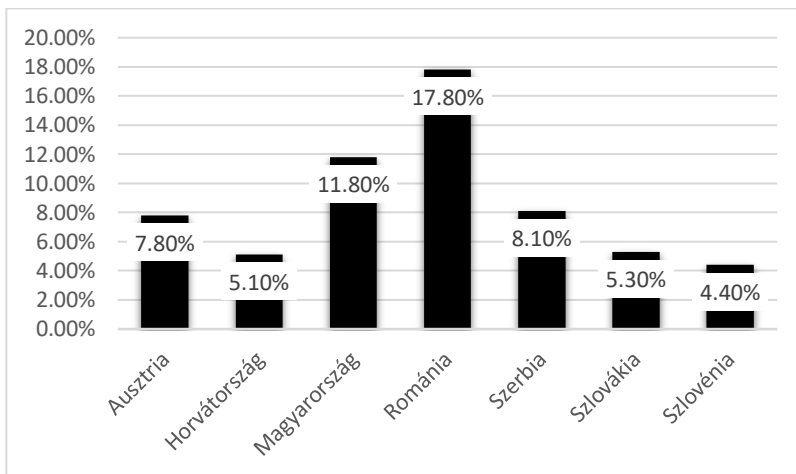
Az Európai Oktatási és Képzési Figyelő jelentése szerint több, mint 5 millió a korai iskolaelhagyó diákok száma Európában (European Commission, 2014). Ezeknek az iskolaelhagyó fiataloknak mintegy 41%-a munkanélküli, ami súlyos szociális hátrányokkal jár. (Gitschthaler/Nairz–Wirth 2015: 56) A munkanélküliség annak is köszönhető, hogy a végzettség nélküli embereket az ipari és tudásalapú társadalom nem fogadja be, helyettük magasan képzett munkavállalókat alkalmaznak. A munkanélküli, illetve alacsonyán képzett munkavállalók negatív hatással vannak a gazdaságra és a szociális ellátórendszerre egyaránt.

Elsősorban szükséges tisztázni, hogy kit tekintünk korai iskolaelhagyónak? Az Európai Unió erre egy hivatalos definíciót használ, miszerint azokat a 18-24 év közötti fiatalokat tekintjük annak, akiknek nincsen még befejezett középiskolai végzettsége és nem is vesznek részt oktatásban, illetve képzésben (Eurostat).

Azokat is korai iskolaelhagyónak tekintjük, akik az általános iskolát nem fejezték be, vagy befejezték, és 2 évnél kevesebb ideig részesültek középfokú oktatásban (European Commission 2011). A korai iskolaelhagyás Európa-szerte különböző arányokat mutat. A tanulmány a Kárpát-medence országaiban a korai iskolaelhagyók arányát és az országoknak a jelenséggel kapcsolatos prevenciós stratégiáit szeretné bemutatni.

A korábbi kutatások már rámutattak arra, hogy a korai iskolaelhagyás komplex és hosszú folyamat, amiben szükséges figyelembe venni az egyéni és intézményi tényezőket egyaránt (Szverle 2018). Az iskolai előmenetelen túl a tanuló hátrányos helyzete, a szülők iskolai végzettsége, az iskolában és otthon használt nyelv (ez főleg olyan országokban kimutatható, ahol sok a bevándorló) közötti különbségek mindegyike hozzájárul a tanuló végzettség nélküli iskolaelhagyásához.

Az arányok tekintetében már a Kárpát-medence országaiban is nagy különbséget láthatunk. Az ábrán látható, hogy a fent felsorolt országokban milyen arányban voltak a korai iskolaelhagyók 2012-ben.

1. ábra: A korai iskolaelhagyók aránya a Kárpát-medence országaiban 2012-ben

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

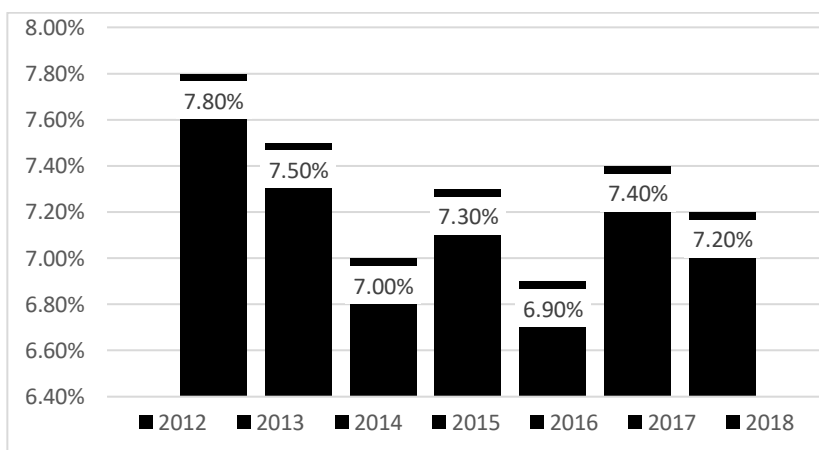
A legalacsonyabb arányokkal Horvátországban és Szlovéniában találkozhatunk. Ezzel ellentétben Magyarországon és Romániában már 2012-ben jóval 10% felett volt a korai iskolaelhagyó diákok aránya. A különböző megoszlás számos okra enged következtetni. Az arányok változását és az azok közötti különbséget a következő alfejezetekben, országokra lebontva mutatja be a tanulmány.

1) Ausztria

Definíció: Ausztria is az európai országokban használatos megfogalmazást alkalmazza a korai iskolaelhagyó diákokra nézve. Ezenfelül, az oktatási rendszerük sajátosságait figyelembe véve két részre

osztották az iskolaelhagyó diákokat. Az első részben azokat tekintik végzettség nélküli korai iskolaelhagyónak, akik az alsó-középfokú végzettséget sem szerzik meg, tehát nem fejezik be a 9.osztályt. (Ausztriában 9 osztályos a kötelező alapkörű oktatás). A második részben azokat is ide sorolják, akik a kötelező 9 éves iskolai képzés után nem tanulnak tovább.

Adatok: Európa 28 országának átlaga a korai iskolaelhagyó diákok tekintetében 10,6 % volt 2018-ban (Eurostat). Ausztriában 2012 és 2018 között ez a megoszlás jóval az EU országainak átlaga alatt volt. A jelzett időszakban inkább közelített a 7% felé. Az alábbi ábrán látható az iskolaelhagyók megoszlása Ausztriában 2012 és 2018 között.

2. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Ausztriában 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t20_40)

Ausztria az egyik olyan európai ország, mely a legmagasabb oktatási kiadásokkal rendelkezik. A GDP 4,9%-át az oktatásra fordították 2017-ben, még az EU átlaga 4,7% volt (European Commission 2018). A megnövekedett bevándorló lakosság miatt új oktatáspolitikai stratégiát kellett Ausztriának bevezetnie, hiszen a külföldön született, bevándorló háttérű tanulók a korai iskolaelhagyás tekintetében 18,4%-ot mutatnak, ezzel ellentétben az országban született tanulók mindössze 5,3%-a hagyja el végzettség nélkül az iskolát. (European Commission 2018)

Stratégiák:

Az osztrák kormány nemzeti stratégiát hozott létre, hogy tovább csökkentsék a korai iskolaelhagyó diákok arányát, bár a 2. ábrán jól kivehető, hogy ez az arány messze alulmarad a már említett 10,6%-os európai átlagtól. A probléma újratermelődésének megfékezése érdekében az osztrák kormány 2009 óta kötelez minden 5 és 6 év közötti gyermeket, hogy részt vegyen az óvodai nevelésben. Az osztrák iskolarendszerben a gyermek 6 éves korban már tanköteles. Az intézkedés következtében az óvodába járás az ötévesek körében már meghaladta az EU-s átlagot is (mely ebben az időszakban 94,9% volt), hiszen 2017-ben az ötéves osztrák gyermekek 97%-a már részt vett a kötelező óvodai nevelésben (European Commission 2018). Az óvodai nevelés nagyon fontos, főleg az olyan gyermekek körében, akik valamilyen hátrányból indulnak. Épp ezért Ausztriában az óvoda mint az oktatás első szintje nagy szerepet kapott, főleg azoknál a gyermekeknél, akik bevándorló háttérrel rendelkeznek. A német nyelvtanulás központi szerepe szintén hangsúlyt kapott, ez főleg a bevándorló háttérű tanulók miatt vált szükségessé. Az osztrák kormány minden négyévesre vonatkozóan bevezette, hogy akik részesülnek az óvodai nevelésben, egy kötelező felmérésen vesznek részt, amelyet kétéves német nyelvtudás, és szükség esetén további támogatás is követ. Az iskolában bevezetésre került egy ifjúsági coachprogram (*Jugendcoaching*), amely arra hivatott, hogy egyfajta jelzőrendszerként működve a tanárokat kéri, hogy azonosítsák azokat a diákokat, akik az iskolaelhagyással veszélyeztetettek. Az osztrák oktatási rendszer a szülők és egy iskolai szociális munkás bevonásával segíti az ilyen gyermekeket. Egy cselekvési tervet hoznak létre, amelyben szerepet játszik az iskolapszichológus, az iskolai szociális munkás és a szülő is. A cselekvési terv végrehajtását akkor kezdik el, ha a tanulónak 30 óránál több igazolatlan/indokolatlan távolléte van (European Commission 2014).

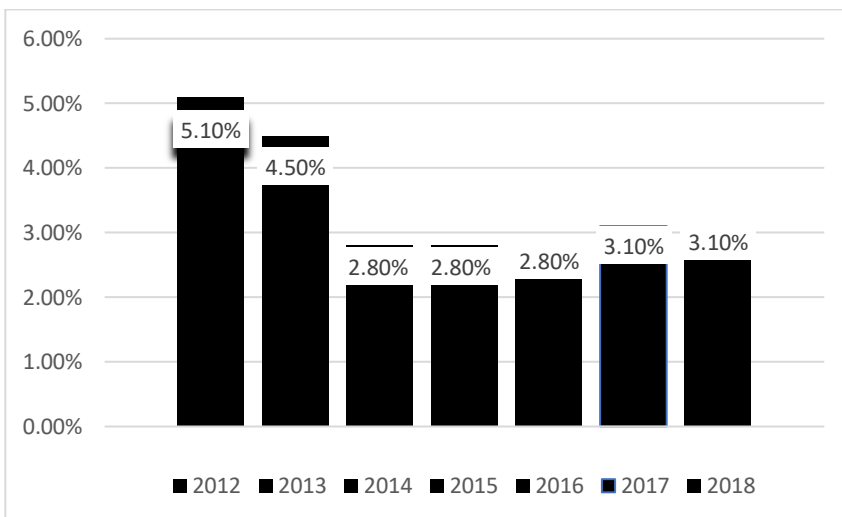
Rövid összegzés: Ausztriában, bár láthatóan nagyon alacsony a korai iskolaelhagyók aránya, a növekvő migráció miatt mégis stratégiai tervet dolgoztak ki annak érdekében, hogy a későbbiekben a problémát időben fel tudják térképezni, illetve, hogy minden nem anyanyelvi háttérű gyermeket megfelelően integrálhassanak az oktatásba. Az osztrák kormány számos intézkedésből cselekvési tervet hozott létre, álló a probléma komplex mi voltára utalva. A nemzeti céljukat, miszerint 2020-ra 9,5% alá szeretnék

csökkenteni a végzettség nélküli korai iskolaelhagyók arányát, már sikeresen teljesítették.

2) Horvátország

Definíció: Hivatalos meghatározást nem használnak, azokat tekintik korai iskolaelhagyónak, akik a felső középfokú oktatást nem fejezik be, illetve nem is kezdik el (European Commission 2014).

Adatok: Horvátországban a GDP 4,8%-át fordítják oktatásra. Ez az arány szinte megegyezik az EU átlagával. Azonban Horvátországban az iskolaelhagyás aránya már hosszú évek óta sokkal alacsonyabb az EU-s átlagnál.

3. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Horvátországban 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégiaiák: Horvátországban nincs nemzeti stratégia, sem semmilyen más olyan intézkedés, amely a korai iskolaelhagyással foglalkozna. A horvát kormány a szociálisan hátrányos helyzetű, migrációs hátterű, illetve roma tanulókra összepontosítanak az iskolaelhagyással kapcsolatban, mivel úgy vélik, hogy ezek a csoportok a leginkább veszélyeztetettek. Érdeemes megemlíteni, hogy Horvátország nagy hangsúlyt fektet az alapfokú oktatásra. Már az óvodai nevelésben is részt vesz a 4. életévet betöltött gyermekek 75,1%-a. Ez az arány ugyan messze elmarad az

európai átlagtól, mégis egyfajta változást mutat Horvátországban. M. Császár Zsuzsa (2006) munkája említést tesz arról, hogy a 3. életévüket betöltött gyermekek 32%-a részesült óvodai nevelésben. Az óvodai nevelésben való részvétel csak az általános iskola megkezdése előtt egy évvel kötelező, tehát ötéves korban (European Literacy Policy Network 2016). Valószínűsíthetjük, hogy az óvodai nevelésben részt vevők számának növekedése is egyfajta okozója lehet a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkenésének.

A tankötelezettség 6-15 éves korig tart. Kivételt képeznek azok a tanulók, akik fogyatékossgal rendelkeznek, az ő tankötelezettségi koruk 21 év (European Literacy Policy Network 2016). Az alapfokú oktatás mindenki számára elérhető és ingyenes. Az általános iskolai mutatókat nézve az Európai Oktatási és Képzési Figyelő 2018-as jelentése nem tartalmaz olyan adatokat, amelyekből láthatóvá válna, vannak-e olyan iskolaelhagyó diákok, akik nem Horvátországban születtek. A horvát iskolarendszer egyik sajátossága, hogy állampolgárságtól függetlenül, minden horvátországi állandó lakóhellyel rendelkező gyermek részt vehet az oktatásban (M. Császár 2006).

Az általános iskolák nagy része állami fenntartású, nagyon kevés az olyan iskola, amely nem az állam és az önkormányzati egységek fenntartásában működik (M. Császár 2006). Nehezen hódítanak teret a magán-, illetve egyházi fenntartású iskolák. Az oktatási rendszer másik sajátossága, hogy minden gyermeknek a horvát nyelv mellett kötelező első osztálytól idegen nyelvet tanulnia, ez általában az angol nyelv, míg a vallási oktatás önkéntes alapon működik (European Literacy Policy Network 2016). 5. osztálytól kezdve, éppúgy, mint a magyar oktatási rendszerben is, bővül a tantárgyak listája. A fő tantárgyak és az első idegen nyelv mellett gyakran a második idegen nyelv (ez általában az olasz, francia vagy a német nyelv) is bevezetésre kerül. (European Literacy Policy Network 2016).

A 2009-es pénzügyi válsághoz alkalmazkodva, Horvátországban az oktatási költségvetés csökkentése elsősorban az infrastruktúrára, beruházásokra irányult (European Commission 2018). Létezik egy adatbázis, amely a tanulókat az oktatási és szakmai pályán keresztül követi, de ezt az adatbázist egyáltalán nem használják arra, hogy az

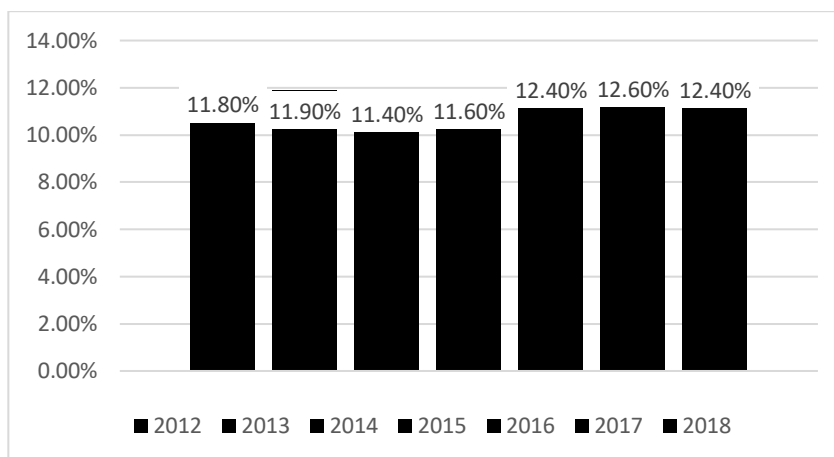
iskolaelhagyással kapcsolatban összefüggéseket állapítsanak meg. Az European Commission 2014-es jelentése szerint tervben volt, hogy Horvátországban létrehoznak egy nyomon követési rendszert, melybe belefoglalják azokat a fiatalokat, akik sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt, de erre vonatkozó adatok szintén nem állnak rendelkezésre.

Rövid összegzés: Megállapítható, hogy Horvátországban a központi irányításnak köszönhetően nagyon alacsony a végzettség nélküli korai iskolaelhagyók aránya. A 2009-es PISA vizsgálat bebizonyította, hogy a tanulók szocioökonómiai státusza alacsonyabb volt, mint az európai átlag (European Literacy Policy Network 2016). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az iskolaelhagyás egyik rizikófaktora, az alacsony társadalmi-gazdasági státusz a horvát tanulók esetében nem releváns. Jó gyakorlatnak tűnik, hogy az anyanyelven kívül már első osztályban idegen nyelvet tanulnak a diákok, ezzel is segítve későbbi boldogulásukat.

3) Magyarország

Definíció: Magyarország általánosan az Eurostat fogalommeghatározását alkalmazza, amikor a korai iskolaelhagyást definiálja.

Adatok: Hazánkban 2012 és 2018 között emelkedett azok száma, akik végzettség nélkül hagyják el az iskolát. Magyarország azt a nemzeti célt tűzte ki, hogy 2020-ra 10% alá csökkenti az iskolaelhagyók arányát (European Commission 2014). Az ország a GDP 4,9%-át fordította oktatásra 2017-ben. Ez megegyezik az európai átlaggal. Az alábbi táblázatból mégis azt látszik, hogy az iskolaelhagyók aránya növekedést mutat.

4. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Magyarországon 2012-2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégia: Bár az iskolaelhagyó diákok száma emelkedést mutat, az óvodai nevelésben részt vevők aránya 2017-ben 95,7% volt, ami meghaladta az európai 95,5%-os átlagot. 2015 szeptemberétől minden 3. életévét betöltött gyermeknek kötelező részt vennie az óvodai nevelésben, ha ez nem történik meg, a gyermek után járó családtámogatás nem kerül folyósításra. Ez kiemelkedően fontos a magyar családok egy részénél.

Mégis, az adatok összehasonlítása közben egyfajta ellentmondásba ütközhetünk. A fent említett két ország esetében, főleg Ausztriánál magas volt az óvodai nevelésben részt vevők aránya, és alacsony a végzettség nélküli iskolaelhagyók aránya. Magyarországon mindkét arány magas. Az ok, hogy a társadalmi különbségek a tanuláshoz való hozzáférés különbségeivé is válnak (Fejes 2006).

A 2016-os PIRLS (*Progress in International Reading Literacy Study*) felmérés javulást mutatott az olvasás és a szövegértés területén a 4. osztályos tanulók körében. Míg a nemzetközi átlag 29% volt, a magyar diákok 37%-os teljesítménye erőteljes javulásnak tudható be (European Commission 2018). A felmérés széles szakadékot tárt fel az egyes iskolák között. A PIRLS tanulmánya szerint a magyar diákok 37%-a jár olyan oktatási intézménybe, ahol többségben hátrányos helyzetű diákok tanulnak.

A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók száma 2019 januári adatok alapján 48046 fő és 50226 fő volt (Oktatási Hivatal 2018). Ez azt jelenti, hogy erőteljesebb az elkülönülés a többi diáktól. Bár jogszabály tiltja a szegregációt, mégis a leszakadó régiókban számos olyan iskola működik, ahol roma osztályok vannak, vagy épp az iskola tanulói nagy százalékban roma származásúak. Sajnos Magyarországnak nincs olyan oktatási stratégiája, amely a roma diákok integrációját és teljes felzárkózását segítené.

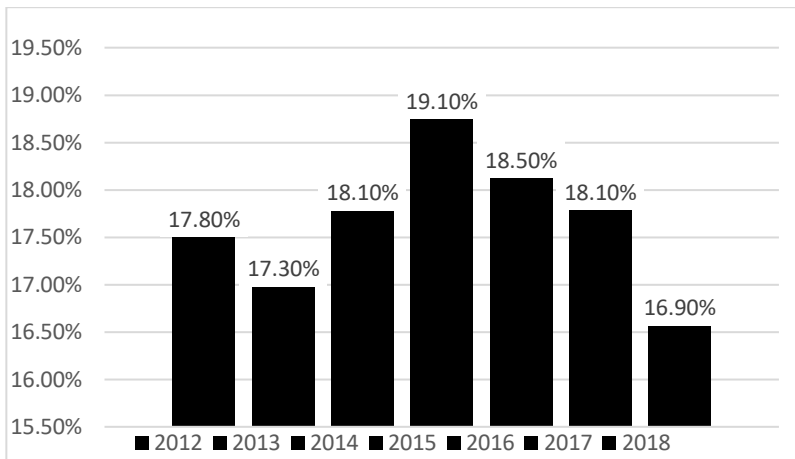
Európa országaiban a tankötelezettség 18 év, még Magyarországon 16 (Közoktatásról szóló törvény, 2011 45. §3. bekezdés). Ez a kormányzati intézkedés még inkább arra sarkalja mind az iskolákat, mind a diákokat, hogy a problémásabb tanulók tankötelezettségi koruk elérése után ne legyen jelen az oktatásban.

Rövid összegzés: Magyarországon a 2020-ra kitűzött cél a 10% alá csökkentés volt a végzettség nélkül korai iskolaelhagyók tekintetében. Az adatok alapján ez nem fog 2020-ig megvalósulni, hiszen jelenleg hazánkban nincs egy olyan egységes oktatáspolitikai intézkedési terv, amely segítené abban, hogy a korai iskolaelhagyással veszélyeztetett, legtöbb esetben hátrányos helyzetű és roma gyermeket felzárkóztassa.

4) Románia

Definíció: Románia ugyanazt, az Eurostat által meghatározott definíciót alkalmazza.

Adatok: Románia a GDP 3,7%-át fordította oktatásra 2017-ben (European Commission 2018). Az ország nemzeti célként megfogalmazta, hogy 2020-ra 11,3%-ra csökkenti a korai iskolaelhagyók arányát (European Commission 2014). Az adatok hűen tükrözik, hogy Románia nagyon messze áll attól, hogy ezt az arányt 2020-ra elérje.

5. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Romániában 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégiaiák: Romániában az egyik legmagasabb a korai iskolaelhagyók aránya Spanyolország és Málta után (European Commission 2014). A vidéki területeken nagy arányban vannak azok, akik 8. vagy 10. osztály után nem tanulnak tovább. A hátrányos helyzetű térségek oktatását próbálják vonzóvá tenni, motivált tanárokat alkalmazni ezekben az iskolákban, de éppúgy, mint Magyarországon, Romániában is a roma diákok oktatása az, amelyre nem született még cselekvési terv. Egy 2011-es felmérés megállapította, melyek azok a rizikófaktorok, amelyek miatt a román diákok végzettség nélkül hagyják el az iskolát. A rossz családi körülményeket példaként említették meg, hogy a tanuló segít az otthoni jövedelmet kiegészíteni, munkát vállal iskola helyett. Gyakori az is, hogy betegségek nem megfelelően vannak kezelve, ezért a tanuló nem tud részt venni az iskolai oktatásban. A fiatalabb testvérek gondozása, a szülők alacsony iskolai végzettsége, illetve negatív tapasztalatai az oktatásban is kiváltó ok lehet, illetve a korai házasság, főleg a roma közösségekben (Ivan/Rostas 2013).

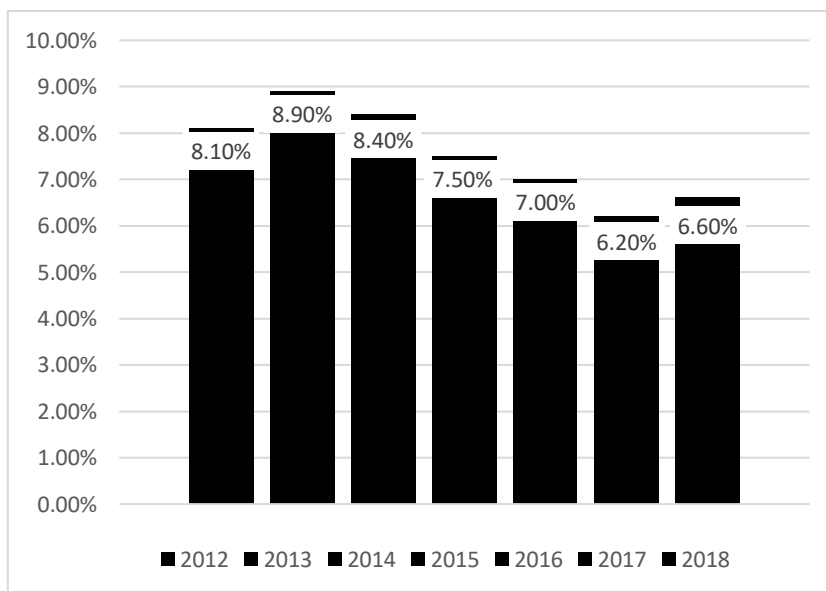
Rövid összegzés: Románia jelenleg egy jelzőrendszer kiépítésén dolgozik, amely nyomon követi és ellenőrzi azokat a diákokat, akik a korai iskolaelhagyással veszélyeztetettek. Pénzügyi segítséget nyújtanak a hátrányos helyzetű területek iskoláinak, ezzel is segítve a felzárkózást. Bár

ameddig a szegregált oktatás és a roma felzárkóztatás ügyét nem tudja megoldani a román iskolarendszer, az iskolaelhagyás aránya nemigen fog változásokat mutatni.

5) Szerbia

Definíció: Szerbia az iskolaelhagyásra az EU hivatalos fogalommeghatározását használja. A korai iskolaelhagyó minősítést azokra a diákokra használja, akik nem jelentkeztek az általános iskolába, nem sikerült az 5. osztályt elkezdniük, illetve nem fejezték be az általános iskolát (Vojinović/Stojanović 2014).

Adatok: Az Eurostat adatbázisában 2010-től találhatunk adatokat Szerbiáról. Mivel nem az Európai Unió tagja, emiatt nehéz bármilyen statisztikai adatot találni, csak az országban élő és a témában releváns kutatókra támaszkodhatunk. Szerbia nemzeti célja, hogy 2020-ra 5% alá csökkenjen az iskolát elhagyók aránya. Az alábbi ábrán látható, hogyan alakult az arányuk az utóbbi években.

6. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Szerbiában 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégiák: Szerbia az egyik olyan ország, ahol a középfokú oktatás nem kötelező, de 2020-ra ezt is szeretnék bevezetni. A SIPRU (*Social Inclusion and Poverty Reduction Unit*), a társadalmi befogadás és a szegénység csökkentésére szolgáló egység 2011-es jelentése javaslatokat tett a korai iskolaelhagyás megelőzésére. Eszerint nemzeti szinten kell elkezdni az intézkedéseket, majd helyi szintig fejleszteni a veszélyeztetett fiatalok és családjaik igényeinek megfelelően. Szerbiában is jelentős a roma társadalom, illetve a roma tanulók iskolaelhagyása. Számos kezdeményezés indult, hogy csökkentsék a felnőtt roma lakosság analfabetizmusának arányát, de a programok csak rövid ideig és kevés sikerrel futottak (PEŠIKAN 2015).

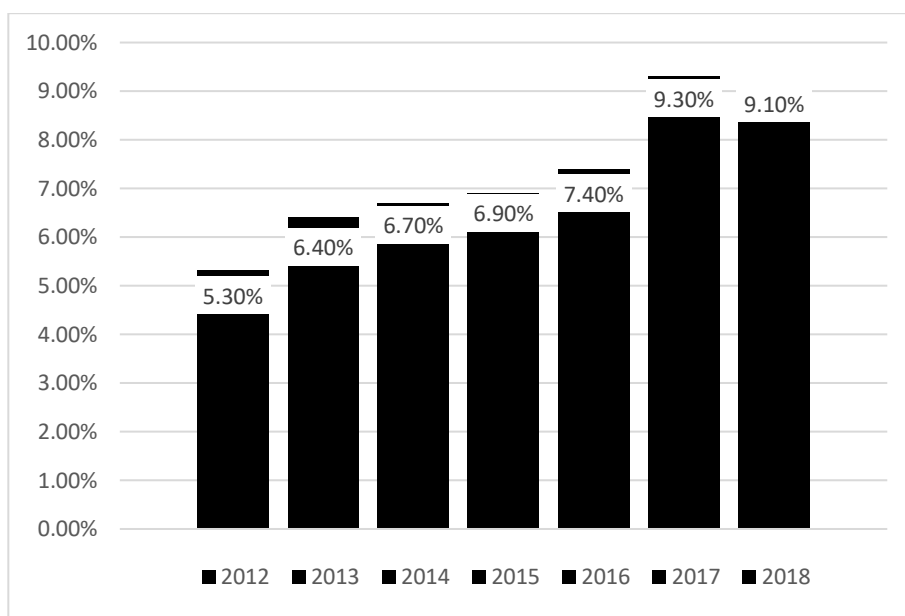
Rövid összegzés: Szerbia nem az Európai Unió tagországa, ennek ellenére észlelte a korai iskolaelhagyás problémáját, és megpróbál tenni is ellene. Az eszközeik nem túl hatékonyak, nemzeti szinten kellene elkezdni egy cselekvési terv kidolgozását, amely tovább csökkenti az iskolaelhagyók arányát, illetve megállítja az újratermelődést.

6) Szlovákia

Definíció: Az EU hivatalos fogalommeghatározását használja.

Adatok: Az iskolaelhagyás mértéke Szlovákiában évről évre növekedést mutat. Oktatásra a GDP 3,8%- át fordította a szlovák kormány 2017-ben, ami kevesebb, mint az európai átlag. Az ábrán látható, hogy a nemzeti célként kitűzött 6% 2020-ig egyáltalán nem fog megvalósulni, mert az arány sokkal magasabb (European Commission 2014).

A korai iskolaelhagyás...

7. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Szlovákiában 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégia: Az országnak jelenleg nincs nemzeti stratégiája az iskolaelhagyás megelőzésére. Romaszpecifikus adatok nem állnak rendelkezésre, de Kelet- és Nyugat-Szlovákia között éles elkülönülés mutatkozik a korai iskolaelhagyók számában. 2016-ban Kelet-Szlovákiában 14,7%, még Nyugat-Szlovákiában 4,7% volt az iskolaelhagyók aránya (European Commission 2018). Ez azt sugallja, hogy a keleti országrészben, ahol a roma népesség nagy számban él, magasabb az iskolaelhagyás is. Célzott nemzeti fellépés szükséges, hogy a romák oktatási felzárkóztatása megtörténjen.

Az óvodai nevelésben részt vevők aránya is kevesebb, mint az EU átlaga. 2017-ben Szlovákiában a 4. életévüket betöltött gyermekeknek mindössze 76,5%-a járt óvodába, míg az EU-ban 95,3% volt ez az arány. A kormány 2020-ig azt a célt tűzte ki, hogy az óvodai nevelésben részt vevők arányát 95%-ra növeli (European Commission 2018). A romák lakta területeken még a szlovák átlagnál is alacsonyabb az arány, a gyerekek 72,8%-a jár óvodába Kassán (European Commission 2018). A roma szülők

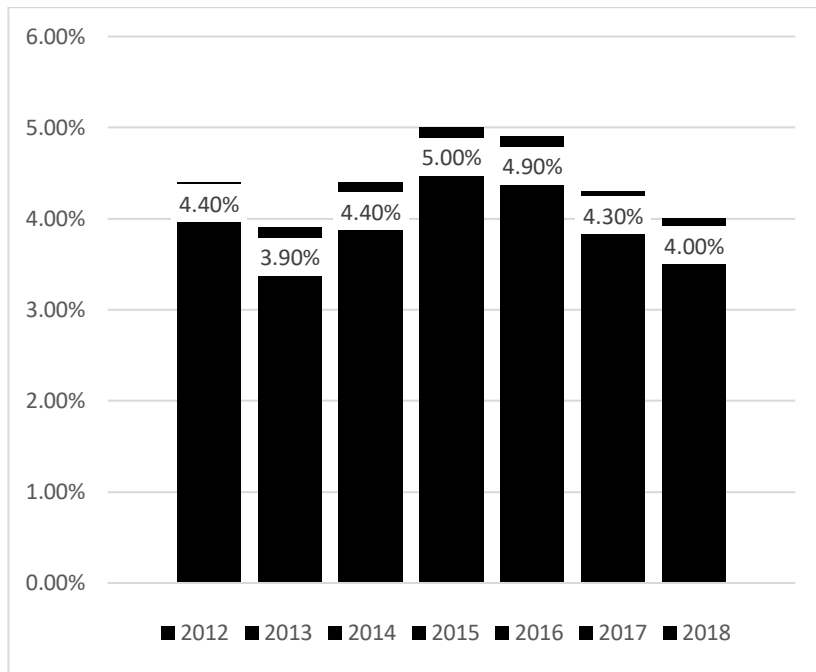
nagy része vagy alkalmi foglalkozásból él vagy munkanélküli, ezáltal gyermekét otthon gondozza, és nem veszi igénybe az intézmény adta lehetőségeket. A másik probléma, hogy Szlovákiában nincs elég óvodai férőhely. Az ország már fejlesztette az óvodai hálózatot, de erre vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre.

Rövid összegzés: Szlovákiában élesen elkülönül a többségi és a roma társadalom egymástól. A kormány már észlelte a korai iskolaelhagyás problémáját, és a növekvő arányok is mind azt mutatják, hogy a nemzeti célként kitűzött 6% nem fog megvalósulni 2020-ig. Az óvodai férőhelyek bővítésével és roma integrációs programmal segíteni lehetne. A szlovák kormány jelenleg ezen dolgozik.

7) Szlovénia

Definíció: Szlovénia az EU által használt általános definíciót alkalmazza az iskolaelhagyás meghatározására. Emellett két másik fogalom meghatározást is használ. Az egyik, hogy azokat a fiatalokat is iskolaelhagyónak tekinti, akik nem fejezték be az általános iskolai képzést. A másik csoport azok a 15-25 éves fiatalok, akik munkanélküliek, és nem rendelkeznek szakképesítéssel. (European Commission 2014)

Adatok: 2018-ban Szlovéniában az iskolaelhagyók aránya a második legalacsonyabb a Kárpát-medence, illetve az Európai Unió országai között. (Eurostat, 2018) A GDP 5,6%-át fordították az oktatásra 2017-ben, többet, mint az uniós átlag. Az alábbi ábra jól szemlélteti, hogy a 2020-ra nemzeti célként kitűzött 5% alatti arányt már elérte az ország.

8. ábra: A korai iskolaelhagyó diákok aránya Szlovéniában 2012 és 2018 között (százalékban)

(forrás:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40)

Stratégiák: Több, fejlett európai ország szakembereket alkalmaz, hogy támogassa a tanulókat az oktatás, az egészség, a személyes és a társadalmi élet különböző aspektusaiban. Szlovéniában iskolai vagy óvodai tanácsadó szakemberek segítik a diákokat, a tanárokat és a szülőket a gyermekek oktatási, pszichológiai és társadalmi nehézségeiben (European Commission 2014). Éppen emiatt lehetséges, hogy Szlovéniában nagyon alacsony az iskolaelhagyók aránya.

Az óvodai nevelésben is fejlődést tapasztalhatunk. Bár a nemzeti célként kitűzött 100%-os részvételi arány nem valósul meg 2020-ig, de a 4. életévüket betöltött gyerekek 90,9%-a már rendszeresen jár óvodába (European Commission 2018). Az iskolaelhagyás szempontjából nézve mindenképpen pozitív hatást mutat a szlovén kormány erőfeszítése az óvodai nevelésben. Szlovéniában minden 18 év alatti gyermek egészségügyi ellátása ingyenes és rendszeres. A szisztematikus orvosi vizsgálat felderítheti az esetleges fejlődési hiányosságokat, amelyek befolyásolják a korai gyermekkori készségeket, képességeket. A rendszer

tájékoztatja a szülőket és az iskolát a gyermek egészségéről. Ha egy gyermeknél problémát észlelnek, a különböző életkorokban fejlesztéssel próbálják megoldani. Ha a gyermekkel bármilyen probléma merül fel, a pedagógus köteles a szülőket, a tanácsadót, az iskolai szociális munkást is bevonni (Country Report–Slovenia 2015).

Rövid összegzés: Szlovéniában a probléma komplex mivoltára utalva, a gyermek érdekeit figyelembe véve iskolai szakemberek segítik a gyermek fejlődését és előmenetelét, szüleiket is bevonva. Az egyik legjobb európai gyakorlat, amellyel megelőzhető az iskolaelhagyás.

Összegzés

A korai iskolaelhagyás nem újkeletű probléma, mégis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egyes Kárpát-medencei országok a problémát nem ismerték fel időben, vagy éppen az országukban élő kisebbségek oktatási helyzetére nincs semmiféle stratégiájuk. Jóllehet több ország nemzeti célja nem fog megvalósulni 2020-ig, de szerencsére találkozhatunk olyan prevenciók stratégiákkal, amelyek a gyermeket helyezik előtérbe, és a probléma komplexitása miatt szakemberek és a szülők bevonását is megcélozzák. Fontos megemlíteni, hogy mindaddig, míg az egyes országokban a kisebbségek oktatási kérdése nem rendeződik, addig az iskolaelhagyás aránya sem fog nagy változásokat mutatni pozitív irányba.

Irodalomjegyzék

1. Country report on early warning system for the prevention of early school leaving–Slovenia 2015.
2. Early School Leaving monitoring and prevention solutions. Prevention and reintegration methods. 2016. 10–16.
3. *European Commission: Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe Strategies, Policies and Measures.* Luxembourg. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency 2014.
4. *European Commission: Education and Training monitor 2018: Country analysis.* Luxembourg. European Union 2018.
5. *European Literacy Policy Network: Literacy in Croatia: country report–short version* 2016.

6. Eurostat. Definíció. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Early leaver from education and training](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Early_leaver_from_education_and_training)
7. Eurostat: Early leavers from education and training–Statistics Explained 2018.
8. Gitschthaler, M./Nairz-Wirth, E.: Education policies concerning early school leaving in Austria. *Educação, Sociedade&Culturas*, 2015 (45), 55–74.
9. Ivan, C./Rostas, I.: Early School Leaving: causes and consequences - Survey conducted in lower secondary schools from Centre, North-East and South-Muntenia Regions of Romania: data collected over two research waves in 2011 (Wave 1) and 2013 (Wave 2).
10. M. Császár Zs.: Horvátország oktatási rendszerének sajátosságai. *Balkán Füzetek* 2006, 4, 99–112.
11. *Network of Experts in Social Sciences of Education And Training/Dale, R.*: Early school leaving- Lessons from research for policy makers. European Commission 2010.
12. OECD: Education Policy Outlook Slovenia 2016. 1–28.
13. Šolić Vojinović, M./Nastić-Stojanović, J.: Introducing Tutoring Serbia: Early School Leaving Prevention and Intervention Model. Western Balkans Institute. Belgrade 2014.
14. Pešikan, A.: Country report on early warning system for the prevention of early school leaving. Republic of Serbia 2015.
15. Szverle Sz.: A korai iskolaelhagyás rizikófaktorai. In XVI. *Pedagógiai Értékelési Konferencia* 2018. 94. [http://www.edu.u-szeged.hu/pek2018/download/2018 PROGRAMME ABSTRACTS.pdf](http://www.edu.u-szeged.hu/pek2018/download/2018_PROGRAMME_ABSTRACTS.pdf)

DAVY CROCKETT JELENTŐSÉGE AZ AMERIKAI IDENTITÁSTUDATBAN

Tóth Judit

*SZTE BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok
Tanszék*

Texas függetlenségi harcának története több szempontból is hasonlóságot mutat az Egyesült Államok függetlenedési folyamatával, hiszen mindkettő esetében szerepet játszott gazdasági és politikai függés, valamint központosítási törekvés. Ezen okok vezettek el 1776-ban a tizenhárom gyarmat szövetségéből álló Amerikai Egyesült Államok, 1836-ban pedig a Texasi Köztársaság megszületéséhez. Utóbbiban Davy Crockett is szerepet vállalt. Az Alamo védelmekor életét vesztő Crockettet az ostrom alatt játszott szerepe és halálának körülményei miatt legendák övezték, melyek mind a mai napig meghatározzák az amerikai nemzeti tudatot.

Texas korai történelme

Texas területén a 17. században jelentek meg az első európaiak a spanyolok személyében, akik a 18. századra uralmuk alá vonták a vidéket. A 19. század elejére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy sem a Spanyol Birodalom, sem az 1821-ben függetlenedő Mexikó nem tudja kiterjeszteni teljes befolyását a területre, mivel az túl messze esett a központtól. Mexikó megengedő bevándorlás politikája és a határ őrizetlensége miatt a század során fokozatosan érkeztek a zömében angol-amerikai telepesek, akik egy jobb élet reményében költöztek a területre. Texasban könnyű volt olcsó földhöz jutni, így a század elején eladósodó vagy elszegényedő családok ide költöztek az Egyesült Államok akkori területéről. Mind a telepesek mind az ültetvényesek együttműködtek a mexikói kormánnyal egészen addig, amíg az nem korlátozta őket a szabadságukban és a gazdasági vállalkozásaikban. Ez az együttműködés 1834-ig tartott, amikor Antonio López de Santa Anna elnök hatalomra kerülése után központosító politikát vezetett be, ezzel szorosabb ellenőrzése alá vonva a tartományt. Ennek

következtében 1835-ben összeült egy Santa Anna-ellenes gyűlés, amely határozatot fogadott egy feltételes függetlenségi nyilatkozat kiadásáról és egy önálló hadsereg létrehozásáról Sam Houston főparancsnok vezetésével. Az ülés résztvevői ekkor még nem gondoltak a függetlenedésre, csupán az 1824-es föderalista alkotmány¹ visszaállítását követelték (Kökény 2007: 39-71).

A texasi függetlenségi háború

A texasi függetlenségi háború (1835–1836) ütközetei 1836 februárjában kezdődtek el, amikor Santa Anna megindította 6000 fős seregét San Antonio felé. A város lakói és védői a település missziós épületegyüttesében, Alamóban vártak a seregre annak ellenére, hogy Houston korábban elrendelte számukra az épület felrobbantását. Ennek az volt az oka, hogy védhetetlennek tartották, és így feleslegesnek vélték embert és időt áldozni az épületre (Hahner 2012: 95). William Travis alezredes nagyjából 200 emberrel védte az erődítményt, köztük harcolt James Bowie ezredes és a nagy múltú David Crockett tábornok is. Miközben Alamóban folytak a harcok, 1836. március 2-án a texasi küldöttgyűlés kinyilvánította Texas függetlenségét. A közel két hétig zajló ütközet alatt Travis többször is segélykérő üzenetet küldött Houstonnak, erősítés azonban nem érkezett, mert a küldöttek figyelmét lekötötte a függetlenségi nyilatkozat, majd az alkotmány elkészítése és a kormány megalakítása (Kökény 2007: 73-74). Március 5-én a védők megadták magukat, de ezt a mexikóiak nem vették figyelembe (Harrigan 2000: 61). Március 6-án Santa Anna seregével bevette az erődöt, csupán néhány túlélőt hagyva maga után. Az ütközetet az 1836. március 27-i goliadi mészárlás mellett – amely során Santa Anna emberei közel 400 embert öltek meg annak ellenére, hogy azok megadták magukat – a texasi függetlenségi háború legvéresebb csatájaként tartják számon. Mialatt a texasiak két nagy vereséget is elszenvedtek, Houston megnövelte haderejét nagyjából 800 főre, és a San Jacinto folyónál 1836. április 21-én legyőzte Santa Anna 1500 fős, de megosztott seregét. A fogságba esett mexikói

¹ Az 1824-es alkotmányban létrehozott föderalista államberendezkedés a texasiak számára bizonyos mértékű önállóságot tett lehetővé. Igaz, Texas Coahulia tartománnyal egy közigazgatási egységet alkotott, de volt saját törvényhozásuk, kormányzatuk. Santa Anna centralista rendszerében azonban ezek elvesztették önállóságukat, és a mexikói kormánynak lettek alárendelve.

elnököt sikerült rávenni csapatai Texasból történő kivonására és Texas függetlenségének elismerésére. Ezzel a Texasi Köztársaság független állammá vált, aminek kivívásában David Crockettnek is meghatározó szerepe volt (Kökény 2007: 74-79).

Davy Crockett személye

David Crockett 1786-ban született Tennessee államban, többgyermekes családban. A katonai karrier nem állt messze sem tőle, sem családjától: apja szolgált az amerikai függetlenségi háborúban, nagyapját pedig az indiánok elleni harcban vesztette el. Kétszer is besorozták katonának, ahol őrmesteri rangja és rátermettsége miatt nagy tiszteletnek örvendett. Két felesége közül a második (Elizabeth Patton) tehetős volt, így vált az addig apja adósságaival küszködő Davy földbirtokossá. Már az 1810-es években ismert embernek számított tréfálkozó, nagyotmondó, gyakorlatiasan gondolkodó személyisége miatt, aki politikai sikereit nem annyira tehetségének, inkább hírnevének köszönhette. Crockett egyik pillanatban a mosómedveszörme sapkát hordó, nagyszájú, de becsületes csodavadászt, máskor az elegáns úriembert alakította hihetetlen tehetséggel (Hahner 2012: 88-89). Egy közeli barátja így jellemezte:

„[...] mindig barátságos, illemtudó és érdekes ember, bár nem olvasott, de kiváló ösztönei és esze volt, aki minden erejével azon volt, hogy nyomot hagyjon a világban. Nagy köztiszteletnek örvendő személy volt, erényekkel, aki sem iszákos, sem szerencsejátékos nem volt. Soha nem láttam olyan ruhában, mely ne lett volna úriemberhez méltó. Soha egy mosómedveprém kalapban vagy vadászmellényben.” (Arpad 1972: 19)

A jellemzésből jól látható, hogy Crockettnek sokféle arca volt, élethelyzettől függően váltogatta őket, mindig az a „maszk” volt rajta, amit a helyzet megkívánt. Nem véletlen, hogy Amerika-szerte ismerték. Családja többször nyugatabbra költözött a szűkös anyagi körülményeik miatt vagy Davy politikai karrierjének elősegítésére. Crockett 1821-ben elindult Tennessee állam képviselőtestületi választásán, ahol a „szegény farmerek szószólója” szerepet vette fel, és egymás után kétszer is nyert (1822–1823) (Hahner 2012: 90). 1825-ben indult az Egyesült Államok szövetségi kongresszusának képviselői választásán, ahol beszéde közben ráfogták, hogy hazudik, amit beismert, de hozzátette: azért tette, mert az ellenjelölt ugyanígy tett. Őszintesége miatt elnyerte a pozíciót, melyet két

éven át töltött be. Hivatali ideje alatt a telepések támogatását tartotta szem előtt. Második képviselői időszakában azonban nem szavazta meg a krík indiánok kitelepítésének programját.² Emiatt a politikustársai ellene fordultak, az 1831-es választásokat el is veszítette, de 1833-ban újabb két évre megválasztották (Hahner 2012: 88-94).

Az 1830-as évekre annyira eladósodott, hogy hiteleit rabszolgái eladásával és önéletrajzi művének megjelentetésével tudta csak fedezni (Arpad 1972: 11, 26). Az 1835-ös Tennessee-i kongresszusi választáson ismét jelöltette magát, de alulmaradt. Beszédében így fogalmazott: „*Megmondtam a választóközözetem embereinek, hogy ugyanolyan hűségesen szolgálom majd őket, mint eddig; de ha nem kell [...] Hát menjenek mind a pokolba, én pedig Texasba megyek.*” (Harrigan 2011: 31). Mivel alulmaradt, úgy döntött, valóban Texasban próbál szerencsét. Veszténivalója nem volt, hiszen feleségétől eltávolodott, és vagyona sem maradt. Texasban a hadsereg minden önkéntesnek földet ígért. Davy minden biztonnyal új életet akart kezdeni, és abban bízott, hogy a harcok után tagja lehet Texas kongresszusának. Ezért társaival 1836 januárjában belépett a texasi hadseregbe, majd útjuk San Antoniába és az Alamóba vezetett, ahol érkezését örömmel fogadták, mivel lelkesítő beszédet tartott és anekdotákat mesélt az erődben tartózkodóknak (Harrigan 2011: 32). A néhány száz védő többsége – közöttük Crockett – a harcban odaveszett a túlerővel szemben, azonban Crockett ütközetben vállalt szerepét és halálának körülményeit a mai napig legendák és éles viták övezik (Hahner 2012: 94-97). Ennek legfőbb oka, hogy Alamo elestekor nem volt lehetőség az erőd tüzetes átvizsgálására, évtizedekkel később pedig már csak a bizonyítékok töredéke állt a történészek rendelkezésére a Davy Crockettel történtek rekonstruálására (Harrigan 2000: 60).

A Crockett-mítosz kérdései

A Crockett-kultusz kialakulása 1834-es önéletrajzi munkájához köthető (*A Narrative of the life of David Crockett*), melyben valós, de felnagyított események olvashatók, ezek összessége azonban torz képet ad Davyról. Ebből következően érthető, hogy a Crockett-életrajz

² Életének egyik legnagyobb ellentmondása az indiánokhoz való barátságos hozzáállása. A modern médiában Crockett inkább az „indiánölő” vadnyugati hős képe maradt fent, melyet számos 20. századi képregény bizonyít (Therrian 1955, 1956).

bevezetőjében ez olvasható Joseph J. Arpad szerkesztő tollából: „*Annak ellenére, hogy az életrajz kötődik a valósághoz, valójában ez félrevezetés, Davy Crockett kitalált története, amely az amerikaiak romantikus frontier hős utáni vágyát elégíti ki*” (Arpad 1972: 7). Crockettnek sajátos érzéke volt ahhoz, hogy észrevegye az igényt egy romantizált nemzeti hősré, és a hírnév és a másokkal szembeni elvárások miatt magára vállalja ezt a szerepet (Hahner 2012: 92). Életútja is azt árulja el: Crockett volt az a személy, akinek – részben a könyvvel létrehozott – hírnevéből tőkét lehetett kovácsolni.

A felmagasztalt Davy Crockett művét hamar elkapkodták, részben olyan legendás elbeszélései miatt, mint a vadászatok, melyekkel kapcsolatban Crockett hangsúlyozta, hogy ő volt a legtehetségesebb a környéken. A valóságban nem volt jobb az átlagnál, barátja (John Bradshaw) viszont igen, így lőttek le rekordmennyiségű vadat. (Bár Crockett így is túlzott, mert az általa említett 105 elejtett állat a valóságban „csak” 80 volt.) Az ehhez hasonló epizódok miatt Crockett hamar népszerűvé vált, így amikor az emberek megtudták, hogy Alamo ostromakor meghalt, mítoszok sora kezdett róla terjedni (Arpad 1972: 14).

Általánosan elfogadottá vált, hogy Crockett hősi halált halt a csatában, annak ellenére, hogy ennek ellenkezőjére is volt bizonyíték. Santa Anna egyik katonája, José Enrique de la Peña naplójában leírta, hogy miután az alamói harc véget ért, Manuel Fernández Castrillón hét túlélőt talált az épületben, s egyikőjük Crockett volt.³ A tábornok Santa Annához vitte a túszoikat azt remélve, hogy korábbi utasítása ellenére megkegyelmez nekik. Ő azonban elrendelte a túsok kivégzését, melyet néhány percen belül végre is hajtottak (Kilgore/Crisp 2010: 9-16). Paul Hutton nézete szerint valószínűsíthető, hogy Crockett megadhatta magát, mivel ez bevett szokás volt a XIX. században. Valójában azonban kiderült, Hutton verziója nem valós (Kilgore/Crisp 2010: 88-89). Az efféle vélekedéssel az emberek azonban nehezen tudtak, vagy nem is akartak azonosulni. Sokan hamar érzékelték a Davy halálában rejlő lehetőségeket, így megesett, hogy fiktív

³ A napló forrásértékét csökkenti, hogy de la Peña Travis halálát is leírta, azonban Stephen Harrigan szerint igen valószínűtlen, hogy a csata utolsó pillanataiban, amikor mindent füst és puskapor borított, a mexikói katona felismerte volna azt a William Travist, akit soha életében nem látott (Harrigan 2000: 63). Ebből következőleg a Crockettre vonatkozó részeket is kritikával kell kezelni.

történetek is elterjedtek. Ilyen volt Dr. George M. Patrick levele, amelyben Crockett halálát drámai elemekkel dúsítva írta le. Beszámolója szerint a fogságba ejtett Crockett törrel rontott rá a neki hátat fordító Santa Annának, erre azonban a mexikói katonák szíven szúrták. 1857-ben egy állítólagos mexikói katona, Francisco Becerra beszámolója szerint Travist és Crockettet együtt végezték ki Santa Anna parancsára (Kilgore/Crisp 2010: 25-26, 32-34). A valóság kiderítését tovább nehezítette, hogy a történészek sem tudtak egyértelmű álláspontra jutni a kérdést illetően: Reuben M. Potter (1802–1890), az alamói csata első kutatója az 1860-as években úgy gondolta, Crockett túszként halt meg, míg húsz évvel később már azt hangoztatta, hogy Crockett harc közben esett el. A harc túlélői közül Mrs. Susana Dickinson és Travis rabszolgája, Joe beszámolóit 1875 körül láttak napvilágot, és bár a két személy története eltért egymástól, mégis mindketten arról adtak számot, hogy Crockett közelharcban esett el (Harrigan 2011 33-35). Mrs. Dickinson elmondása alapján Crockett megcsonkított holttestét a templom és a kolostor között találták meg, jellegzetes sapkájával az oldalán. Joe beszámolója alapján azonban Crockett holttestét huszonnégy elesett mexikói katona körül találták meg (Kilgore/Crisp 2010: 39-41). A közvélemény Dickinson, de la Peña és Joe beszámolóit kívánta hitelesnek tekinteni, ezzel táplálva a nemzeti hős képét, mely szerint Crockett a spártaiakat meghazudtoló módon küzdött a túlerővel szemben, de elbukott.

Ettől függetlenül különböző mítoszok terjengtek Crockettéről. William C. White 1840-es levele szerint Crockettet nem végezték ki a csata után, hanem Mexikóba hurcolták. A levélben írottak szerint Crockett írt a családjának, és White-ot kérte meg az üzenet továbbítására. Bár a történet a képzelet szüleménye volt, mégis elég gyorsan elterjedt, még Crockett fiához, Johnhoz is eljutott, aki remélte, apja még él, ezért nyomozásba kezdett, de nem járt sikerrel apja hollétének felkutatását illetően (Kilgore/Crisp 2010: 9-51).

A beszámolók sokfélesége miatt azonban 1978-ban kiadásra került a *How Did Davy Die? (Hogy halt meg Davy?)* című munka, amelynek szerzője, Dan Kilgore életszerűen, heroizálás nélkül mutatta be Davyt. Emiatt súlyos vádak érték, többek között kommunizmussal vádolták meg olyanok, akik a könyvét el sem olvasták. Emellett ráfogták, hogy hazudik, a tényeket elferdíti, és félretájékoztatja az embereket. Ebből is látható, hogy

Davyvel, a hőssel kapcsolatban elfogult volt a közvélemény. A 20. században a „Davy-rejtélyt” két újonnan előkerült beszámoló látszott megoldani. Rafael Soldana százados és Félix Nuñez őrmester –akik annak idején szintén részt vettek a harcban – leírásai egyaránt beszámoltak egy katonáról, akinek „Crockett-szerű” neve volt. Nuñez továbbá megemlítette, hogy Crockett érdekes kalapot hordott, és szarvasbőr mellény volt rajta. A beszámoló hasonlított Mrs. Dickinsonéra, hiszen nemcsak, hogy említést tett Crockett jellegzetes kalapjáról, hanem megerősítette, hogy Crockett közelharcban esett el. Ez mindenképp előrelépést jelentett a mítosz tisztázásban. Azonban George M. Dolson őrmester levele, melyet 1955-ben találtak meg, újabb fordulatot hozott. Dolson valószínűleg Santa Anna hírnökének, Almonténak a beszámolóját fordította le és írta meg testvérének 1836 nyarán. A levél meglepő azonosságokat mutatott de la Peña (és Ramon Caro, Santa Anna személyi titkára) beszámolójával, miszerint Crockett túszként vesztette életét. Ezt azonban nem tudjuk biztosan, bár Dan Kilgore szerint bizonyos, hogy nem csata közben halt meg (Kilgore/Crisp 2010: 51-79).

Crockett megítélése az amerikai köztudatban

Davy Crockett már élete folyamán részévé vált az amerikai köztudatnak. Halála után pedig nemzeti hősként kezdtek tekinteni rá, híres mondásait saját magukénak kezdték tekinteni, főleg a texasiak (Arpad 1972: 35-37). A 20. század során több mint harminc film, megannyi képregény, ajándéktárgy és színdarab készült róla. Az 1954-es Walt Disney-féle feldolgozás szintén Crockett hősiességét mutatta be, amely a mozi révén sokakhoz eljutott (Hahner 2012: 96-97). Képregények sora is készült Davyról. Különböző korokban különbözőképpen ábrázolták alakját. Az 1955-ös *New Adventures of Davy Crockett Frontier Fighter* című kéthavonta megjelenő képregénysorozat egy történelmileg messze nem hiteles Davy-t tár az olvasók elé: vadászatban nem volt párja, és az éhezőknek is enni adott: egyfajta szuperhős volt (Therrian 1955). Ezek hatására a „Crockett-legenda” újra feltámadt, mivel az embereket érdekelni kezdte, hogyan eshetett el Alamo hőse. Születésének kétszázadik (1986), halálának a százötvenedik évfordulója a történészeket újabb kutatásra ösztönözték. Mindezek eredményeként 1984-ben kiadtak egy újabb Crockett-életrajzt, amely inkább a közvélemény által kedvelt hőst mutatta be, mintsem hogy a tényekre összpontosított volna. James E. Crisp, a

Crockett-kultusz kutatója ebből arra következtetett, hogy bármennyire is egyértelműek a tények a nemzeti hősökkel kapcsolatban, az emberek meggyőződése felülírja ezeket. Crockett kultusza pont ezt támasztja alá, annak ellenére, hogy a valóságban nem volt több egy kétarcú, nagyotmondó tréfamesternél. Egy megtört ember volt, aki szerencsét próbálva, az amerikai álmot keresve érkezett Texasba, melyet az akkori Amerikában nem szerzett meg, és kudarcok sora érte (Arpad 1972: 36-37). Mindezek ellenére a közvélemény mégis a nemzeti hős Crockett emlékét tartja fenn. Hutton szerint ez azzal áll összefüggésben, hogy a Crockett-mítosznak ugyanaz az üzenete, mint más nemzeti hőskről szóló legendáknak: a mítosz középpontjában egy olyan személy áll, akinek nincs esélye a túlerőben levő ellenféllel szemben. Ennek ellenére mégis küzd, hogy feltartóztassa a sereget, és időt nyerjen társainak. Ezt a nemzeti hős típust gyakran saját társai cserbenhagyják, nem menekítik ki őt. A vesztes csata és a nemzeti hős emlékét egy túlélő örökíti tovább a későbbi nemzedékeknek. A harc a nemzeti büszkeség, a patriotizmus és az önfeláldozás jelképévé, míg az elesettek vezetői (ahogy Alamónál Crockett) nemzeti hőökké válnak. Crisp szerint ezért nem meglepő, hogy a megteremtett legendákkal Crockett az amerikaiak számára a hazafiasság, a hősiesség jelképévé, személye pedig az amerikai identitás szerves részévé vált. Crockett nemcsak Texas függetlenségéért, hanem a nyugati civilizáció fennmaradásáért áldozta fel életét. Személye annyira szentté és sérthetlenné vált, hogy az amerikaiak nem engednek belőle, a harcias Crockettet ugyanis a harcoló, küzdő és törekvő Egyesült Államokkal azonosítják. Ennek okán a közvélemény David Crockettet mindmáig nemzeti hősként tartja számon, és tovább ápolja legendáit (Kilgore/Crisp: 80-105).

1836. április végén létrejött a független Texasi Köztársaság. Bár ezt Davy nem érthette meg, mégis beírta magát az amerikai történelembe, még ha talán nem is oly módon, ahogy azt ő szerette volna. 1845. március 1-jén végül egy olyan Texas csatlakozott az Egyesült Államokhoz, amely Crockett legendáját élte és élte a mai napig is. Hogy hogyan halt meg, s valóban hős volt-e, valószínűleg soha sem tudjuk majd teljes bizonyossággal tisztázni, de az amerikaiak számára mindig a tréfálkozó, nagyotmondó vadász, valamint az Alamo védőjeként tisztelt nemzeti hős marad.

Irodalomjegyzék

1. *Crockett, D. (szerk. Joseph J. Arpad): A Narrative of the Life of David Crockett of the State of Tennessee.* College and University Press, New Heaven. 1972.
2. *Hahner P.: A Vadnyugat: 20 hős 20 talány.* Animus Kiadó, 2012.
3. *Harrigan, S.: Davy Crockett and the Alamo: Thoughts on Truth, Fiction, and Smelling a Rat.* Montana Historical Society, *The Magazine of Western History*. March, 2000. 50.
4. *Harrigan, S.: The Last Days of David Crockett.* What really happened at the Alamo 175 years ago remains a hauntingly open question. *American History*, April 2011. 46.
5. *Kilgore, D./Crisp, J. E.: How Did Davy Die? and Why Do We Care So Much?.* Texas A&M University Press, 2010.
6. *Kökény A.: Angol–amerikaiak Texasban, 1821–1845.* Doktori értekezés, Szeged, 2007.
7. *Therrian A. K.: All New Adventures of Davy Crockett Frontier Fighter.* Charlton Comics Group, 1956.
8. *Therrian A. K.: New Adventures of Davy Crockett Frontier Fighter.* Charlton Comics Group, 1955.
9. <https://comicbookplus.com/?dlid=37214&fbclid=IwAR1vKwCHcUAjtChPS2F0NeoS7q7S0mFWzTOCABudTVnoHjXDIX1lcSub24>

HIVATALOS ÉS FÉLHIVATALOS E-MAILEK STILISZTIKAI ÉS SZÖVEGTIPOLÓGIAI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Varga Anikó

SZTE Eötvös Loránd Kollégium

SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék

1. Bevezetés

David Crystal így ír *A nyelv enciklopédiája* című munkájában: „Az új társadalmi jelenségekkel együtt létrejön a hozzájuk kapcsolódó nyelvhasználat is” (Crystal 1998: 470). Ilyen jelenségként értelmezhetjük például az internetes kommunikáció egyre növekvő szerepét úgy a magán-, mint a közéletben. Napjainkban az egyén és valamilyen hivatalos szerv kommunikációjában a levelezést egyre inkább felváltja az e-mailezés, a személyes ügyintézés az online csetelés vagy videóhívás. Ezt támasztja alá Veszelszki Ágnes kérdőíves felmérése is, mely szerint az e-mail leggyakrabban hivatalos kommunikációban használatos, a családi-baráti érintkezésben kisebb szerepe van (Veszelszki 2017: 194). Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan hat az internet mint túlnyomóan informális üzenetek továbbítására használt közvetítő közeg a papíralapú formális kommunikációban kialakult konvenciókra. Meglátásom szerint e munka hiánypótló lehet, hiszen még nem született a hivatalos e-mailek sajátos nyelvi jellemzőire koncentrált kutatás magyar nyelven.

Tanulmányomban először is ismertetem az eddigi netnyelvészeti kutatások eredményeit az elektronikus levelezéssel kapcsolatban, majd egy 50 db hivatalos és félhivatalos e-mailból álló korpuszt elemzek formai (pl. megszólítás, tagolás, terjedelem), illetve tartalmi (pl. szóhasználat, mondatszerkesztés) szempontok alapján. Mindezek segítségével igyekszem rámutatni azokra a – Tolcsvai Nagy Gábor szociokulturális változókra épülő stílustipológiai modellje (1996) szerint – stílusértéket meghatározó jegyekre, melyek a hivatalos e-mail szövegtípusát (és annak altípusait) jellemzik. Kitérek arra is, hogy milyen eltérő szerepe lehet ezeknek a szövegeknek a korábbi hivatalos levelekhez képest, valamint hogy mennyire tudnak alkalmazkodni az interneten jellemző újszerű olvasási és információfeldolgozási stratégiákhoz.

2. A digitális kommunikáció és az e-mailek nyelvi jellemzői

Egyes kutatók szerint létezik egy általános, a digitális kommunikáció szövegtípusaira (pl. e-mail, cset, blog, komment) jellemző sajátos nyelvhasználati mód. Ennek megnevezésére vezette be a netnyelvészet egyik első úttörője, David Crystal (2001: 20) a *netspeak* terminust. Más nézetek szerint nem létezik egységes *netspeak*, és nem tehetők az internet nyelvéről általános kijelentések, mivel az online diskurzus- és szövegtípusok között nagymértékű diverzitás tapasztalható (Dürscheid 2003: 2). A Veszelszki Ágnes által használt *digilektus* műszó megfelelő lehet arra, hogy arany középutat képezzen a két nézet között, mivel a *digilektus* alkalmas a CMC¹ új nyelvi létmódjának a megnevezésére, azonban Veszelszki közben hangsúlyozza azt is, hogy „ez a heterogenitás és a különféle mintákat magába olvasztó jelleg a digitális kommunikáció sajátossága” (Veszelszki 2013: 248).

A *digilektus* legfőbb jellemzője a dichotomikus jelleg, mivel az írott szövegekben is erősen megjelenik a beszéltnyelviség hatása (pl. fonetikus írás); ezért nevezhetjük a digitális kommunikáció korszakát második írásbeliségnek is. E nyelvi regiszter meghatározó jegyei még az angol nyelvi hatás, neologizmusok, grammatikalizációs módosulások, emotikonhasználat, vizualitás fontossága stb. (Istók–Szerdi 2016: 59; Veszelszki 2017: 59). A *digilektus* különböző szövegtípusait öt viszonyfogalom segítségével határolhatjuk el (szinkronitás, spontaneitás, a terjedelem korlátozottsága, nyilvánosság, anonimitás), melyek befolyásolják az üzenet tartalmi és formai jellemzőit is. A jelen tanulmányban vizsgált műfaj, az e-mail például a következőképpen helyezhető el a kontinuumszerű rendszerben: aszinkron, inkább tervezett, terjedelemben nem korlátozott, inkább magán, inkább nem anonim (Veszelszki 2017: 44).

„Az e-mailek formai és nyelvi sajátosságai függenek a közlő céljától, illetve a levél funkciójától, valamint a közlő és a befogadó viszonyától” (Érsok 2007: 36). Ezért fontos elkülöníteni két prototipikus szövegtípust: a magánjellegű és a hivatalos e-maileket. Mindkettő mediálisan és konceptuálisan írásbeli kommunikációs forma, de a magán e-mailek, melyeket olyan személyeknek küldünk, akiket az „offline” életben is jól

¹ CMC = computer-mediated communication (számítógép közvetítette kommunikáció)

ismerünk, konceptuálisan közelebb állnak a szóbeliséghez (Istók–Szerdi 2016: 4), mivel jellemző rájuk a bizalmas, társalgási stílus és familiáris, normától többé-kevésbé eltérő nyelvhasználat. Hivatalos (formális) e-maileknek tekinthetjük azokat az elektronikus leveleket, melyeket hivatalos szervek, intézmények, cégek alkalmazottainak küldünk, illetve tőlük kapunk valamilyen ügyintézés, szolgáltatás igénybevétele során. Nyelvhasználatukra jellemző a normakövetés, és minél hivatalosabbak, hangvételben, stílusban, felépítésben annál inkább hasonlítanak a hagyományos, postai levelekhez. A legfőbb különbséget az jelenti, hogy az e-mailekben utalások helyett linkek találhatóak, illetve a digilektus néhány sajátossága is jelentkezhet, mint például a rövidítések használata, ékezetek elhagyása (Érsok 2007: 30–38; Schirm 2002: 27). Azt is fontos megjegyezni azonban, hogy az írásbeli megformálási szabályok a többi internetes műfajhoz hasonlóan a hivatalos tematikájú levelekben is könnyen lazulnak, felborulnak (Bódi 2004: 27). Továbbá a formális távolságtartás és az informális közelség keveredésével számos átmeneti szövegtípus is létrejöhet (Dürscheid 2005: 90) – ezeket nevezem kutatásom során félhivatalos e-maileknek (pl. tanár-diák levelezés).

3. A hivatalos ügyintézés gyakorlata az interneten

Az előbbiekből látható, hogy nem lehet általános kijelentést tenni arról, hogy a formális e-mailek milyen mértékben hordozzák magukon a hivatalos stílus jellemzőit (pl. személytelenség, magázás, sallangos kifejezések, hosszú, bonyolult mondatok). (Grétsy–Kemény 2005: 293) Nem is kell, hogy ezek a tulajdonságok ugyanúgy érvényesüljenek bennük, mint a hagyományos hivatalos levelekben, hiszen az internetes szövegek létrehozása elektronikus írástudást követel (Veszelszki 2017: 21), és befogadásuk sem ugyanúgy történik, mint a nyomtatottaké. Ha az olvasást kognitív nyelvészeti keretben vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a legfőbb különbség az, hogy a digitális szövegek olvasása során az olvasó nemcsak befogadója, hanem alkotója is az adott szövegnek, hiszen folyamatosan kulcsszavakat hoz létre, keresőmotorokat és navigációs lehetőségeket használ. Az interneten való olvasás egy komplex kognitív tevékenység, „amelyben az olvasási készség és képesség kiegészül a digitális kompetenciával, és amely során az olvasó az információkeresés, információértékelés, -összefoglalás és -megosztás műveletét hajtja végre” (Gonda 2015: 24) Ezt nevezzük e-olvasásnak, mely során a befogadó

céljainak megfelelően különböző olvasástípusokat alkalmaz (pl. ismeretszerző, kereső, áttekintő, gyorsolvasás stb.) (Gonda 2015: 29).

Ezeket a felismeréseket a hivatali élet gyakorlatában is alkalmazzák, hiszen az általam vizsgált üzleti levelezéssel és e-mailezéssel kapcsolatos tanácsadó könyvek is rögzítik, hogy „írott üzenetünk mind formájában, mind tartalmában (de még terjedelmében is) igazodik ahhoz, hogy a rendelkezésünkre álló közvetítőknek melyik változatával kívánjuk üzenetünket célba juttatni” (F. Dornbach 2004: 3. rész). Dawn-Michelle Baude *The Executive Guide To E-mail Correspondance* c. kötetében részletesen kitér arra, hogyan kell alkalmazkodni egy hivatalos e-mail megírásánál az e-olvasás sajátos stratégiáihoz. Leírja, hogy a képernyő, illetve a böngészőablak kerete sokkal élesebb, határozottabb, mint egy papírlapé, ezért jobban megragadja az olvasó tekintetét, és a szavakra irányítja azt. Márpedig a koncentráció fárasztó, így a befogadó érdeke az, hogy minél gyorsabban hozzájusson az e-mailben kódolt információkhoz – ezért kell mindent megváltoztatni, az elrendezéstől kezdve a megszólításon át a szóhasználatig. Például célszerű rövidebb mondatokat és bekezdéseket használni, valamint az egyes bekezdések között nagyobb távolságot hagyni, esetleg alcímmel ellátni azokat. Ennek oka, hogy a digitális szövegek olvasására jellemző a „skim and scan”² stratégia, ami azt jelenti, hogy a címzettek vagy különböző mértékű figyelmet fordítanak a szöveg egyes részeinek (pl. a bekezdések első mondatát szinte mindenki elolvassa, de az utolsót szinte senki), így hoznak létre egy globális jelentésstruktúrát, vagy egyetlen információt keresnek, a többit pedig figyelmen kívül hagyják (Baude 2007: 9–16). Ez főleg a digitális bennszülöttek (az 1995 után születettek, másnéven Z generáció) számára fontos, hiszen ők a digilektust „anyanyelvként beszélik”, és ennek megfelelően az e-olvasás stratégiáit hatékonyabban tudják alkalmazni, mint a digitális bevándorlók (Prensky 2001: 1–2; Horovitz 2012).

Az USA-beli szemlélet tehát az, hogy egy hivatalos e-mailnél a formális nyelvhasználatnál fontosabb szempont az, hogy az olvasó gyors és világos tájékoztatást kapjon. Dolgozatom további részében azt mutatom be saját elemzésem alapján, hogy Magyarországon is hasonló képet mutat-e az ilyen elektronikus levelek nyelvhasználata, vagy a netnyelvészeti

² magyarul kulcsszókereső és kulcsszó-azonosító olvasás (Gonda 2014: 440–441)

szakirodalomban eddig leírtaknak megfelelően (vö. 2. pont) tényleg inkább a postai levelekhez hasonlítanak-e.

4. A korpusz bemutatása, módszerek

Vizsgálatom tárgyát 40 db hivatalos (banktól, mobilszolgáltatótól, valamilyen hivataltól, cégtől kapott, illetve magánszemély által ezeknek írt) és 10 db félhivatalos (oktató és hallgató közötti) e-mail képezte. Az elemzés során nem különböztettem meg, hogy az e-mail ügyfélszolgálatról érkezett, vagy pedig automatikus értesítő, vásárlást visszaigazoló (ún. „noreply”) üzenet volt. Saját magam által alkotott szövegeket természetesen nem használtam fel. Az elektronikus levelekben megfigyeltem formai (megszólítás, záróformula, tagolás) és tartalmi (lexikai, szintaktikai, pragmatikai) jellemzőket is. Ezenfelül, mivel a digitális szövegeknél a vizualitásnak kiemelkedő szerepe van, kitértem arra is, hogy milyen tipográfiai jellemzők (pl. színes vagy félkövér kiemelés, színes háttér) figyelhetők meg az e-mailekben, illetve hogy megjelenik-e a kép mint információhordozó. Az adatokat Excel-táblázatban rögzítettem, valamint a diagramok készítését és a százalékos megoszlások kiszámítását is e program segítségével végeztem el.

Ezen jellemzők vizsgálatával az volt a célom, hogy választ kapjak arra, hogy a szempontokat a magatartás, helyzet, érték, idő és nyelvváltozat változói mentén rendezve milyen stílusérték tulajdonítható a (fél)hivatalos e-mail szövegtípusának a digilektus nyelvi tartományán belül (Tolcsvai Nagy 1996: 135). E szociokulturális stílusváltozók szempontjából a következő minősítések lehetségesek:

- magatartás szerint: választékos, közömbös, bizalmas, durva
- helyzet szerint: formális, közömbös, informális
- érték szerint: értéktelítő, közömbös, értékmegvonó
- idő szerint: régies, közömbös, újszerű
- hagyományozott, intézményes nyelvváltozat: sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárás (népnyelv), városi népnyelv, diáknyelv, szaknyelv, szépirodalom (Tolcsvai Nagy 1996: 136–158)

Viszont az empirikus adatgyűjtés során felmerült az a kérdés is, hogy egyáltalán egységes szövegtípusnak tekinthetők-e a formális e-mailek. Arra jutottam, hogy a terjedelmi és tipográfiai különbségek miatt nem, ezért három altípust különítettem el, melyeket levélszerű (a klasszikus,

postai levelekhez hasonlító), weblapszerű és értesítésszerű e-maileknek neveztem el. Ezután mindhárom kategóriát a tendenciaszerű jellemzőiket kiemelve a fentiek alapján stílusminősítésekkel láttam el. Ezzel összefüggésben pedig azt is vizsgáltam, hogy a digitális szövegeknél megfigyelhető kulcsszókereső és -azonosító, vagy inkább a hagyományos, lineáris olvasási stratégiát támogatják-e.

5. Hipotézisek

A szakirodalomban leírt, a hivatalos e-mailekkel kapcsolatos „elvárások” alapján a következő három hipotézist állítottam fel a kutatással kapcsolatban:

1. A hivatalos e-mailek az egyéb hivatalos szövegekhez hasonlóan magatartás szempontjából választékos vagy közömbös, helyzet szerint formális, érték szerint közömbös, idő szerint közömbös, hagyományozott nyelvváltozatok szerint sztenderd vagy szakmai stílusértékűek (Tolcsvai Nagy 1996: 159–161).
2. Nemcsak a magánjellelű, hanem a formális elektronikus levelekben is megfigyelhető bizonyos mértékben a digilektusra jellemző normaszegő magatartás.
3. A magyar nyelvű hivatalos e-mailekben még nem fektetnek nagy hangsúlyt a kulcsszókereső és -azonosító olvasás elősegítésére.

6. Eredmények

6.1. Az egész korpuszra kiterjedő megfigyelések

Talán a legszembeűnőbb nyelvi elemek egy e-mail esetében a megszólítás és a záróformula. Ezeket elemezve a korpuszban azt állapíthatjuk meg, hogy a leggyakoribb a hivatalos kommunikációban jellemző *Tisztelt...* megszólítási forma (62%), mely teljes névvel vagy valamilyen funkciót jelölő (Domonkosi 2017: 292) megnevezéssel (pl. *Tisztelt Olvasónk! Tisztelt Hallgató!*) jelenik meg. Ugyanakkor – a normától eltérően – viszonylag nagyszámú előfordulást mutat a *Kedves...* formula is (pl. *Kedves Szavazó!*), mely a félhivatalos levelekben akár csak keresztnévvel is párosulhat. Érdeemes kiemelni azt is, hogy az e-mailek 6%-ánál teljesen hiányzott a megszólítás, illetve egyszer (egy online jegyvásárlás visszaigazolásánál) megjelent az abszolút informális *Hello + keresztnév* forma is. Ami a záróformulákat illeti, a konvencionális *Tisztelettel...* (16%) helyett sokkal gyakoribb az *Üdvözléssel + személy*

vagy *hivatal, cég neve* (46%), de még az „elköszönés” elmaradása is (24%). Egy-egy előfordulással felfedezhetők olyan, konkrét szituációhoz kapcsolódó záróformulák is, mint például a *Sikeres felvételit kívánva, üdvözlettel* vagy *Köszönettel és tisztelettel*. A nyelvi udvariasság másik fontos kifejezőeszköze a vizsgált szövegekben a tegezés-magázás. A vizsgált elektronikus levelekben egyértelműen a magázódás dominál (76%), de – elsősorban a kevésbé formális szituációkban, mint egy online vásárlás visszaigazolásánál³ vagy egyetemi tájékoztatónál – jellemző a tegező forma használata is (18%). Három szöveg feltűnően személytelen volt, nem derült ki, hogy a feladó tegezi vagy magázza a címzettet, ezt szemlélteti az alábbi példa:

Tisztelt Hallgató!

A mai napon este 18:00-kor az AudMaxban **Kenyeres Bálint: Tegnap** című Locarno-ban debütált filmjét vetítjük.

A filmvetítés előtt Forgách András a film forgatókönyv írója és Bene Zoltán író/főszerkesztő fog beszélgetni. A film forgatókönyve Cannes-ban nagydíjat nyert. A filmvetítés után pedig kerekasztal beszélgetést tartunk. Várunk szeretettel minden kedves hallgatót.

Előzetes: <https://www.youtube.com/watch?v=wnC3DkbwLK0>

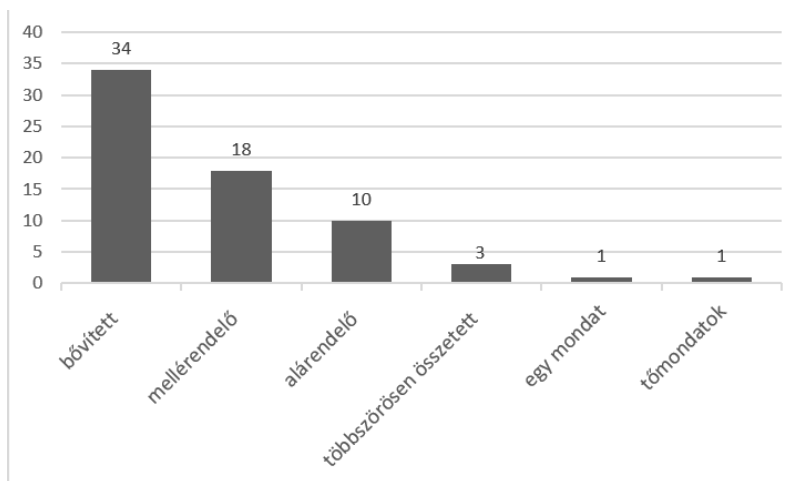
1. ábra: Személytelenség a hivatalos e-mailekben

A *Tisztelt Hallgató!* megszólítás természetesen utal a távolságtartás meglétére, de (feltételezhetően) az üzenet rövidegsége és tömör, tájékoztató jellege miatt a befogadóra való egyéb utalás teljesen elmarad.

Az egész korpuszra vonatkoztatható szempontok még az e-mailek terjedelme, jellemző szóhasználata és mondat szerkesztése. A vizsgált üzenetek átlagosan 3,86 bekezdés hosszúak, ha az egymondatos, de egymástól térközzel jól láthatóan elválasztott „bekezdéseket” is külön-külön számoljuk. A magánszemélyek által írt e-mailek általában kevésbé tagoltak, inkább egy-két hosszabb bekezdésből állnak. Ez talán betudható annak, hogy ezek az üzenetek nem tájékoztató jellegűek, hanem inkább valamilyen szituációt, problémát vázolnak fel (pl. szakváltás kérelmezése). A rövid bekezdéseknek megfelelően általánosságban elmondható, hogy ritkák a többszörösen összetett mondatok. Sokkal gyakoribbak az egyszerű bővített mondatok, és 2–3 tagmondatos mellé- vagy alárendelő összetett

³ Ez minden bizonnyal leginkább azon múlik, hogy egy cég marketingszakemberei a tegezés vagy a magázás használatát találják leghatékonyabbnak a tipikus vásárlóközönségük, célcsoportjuk megszólítására.

mondatok, ami a hivatalos nyelvhasználatra jellemző túlbonyolítottság jelentős csökkenését mutatja az e-mailek esetében.

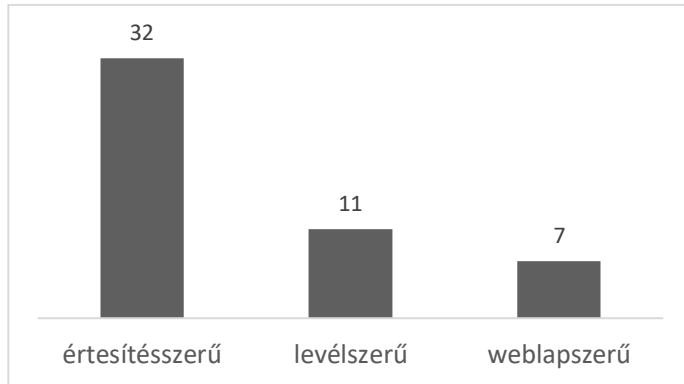
2. ábra: Mondatszerkesztés a hivatalos e-mailekben

Ugyanez a lazulás nyilvánul meg a szókincs tekintetében is. Az e-mailek 80,4%-ában nem találtam olyan szavakat, szókapcsolatokat, melyek ne képeznék egy átlagos felnőtt beszélő köznyelvi szókincsének részét (pl. az *előfizető*, *utastbiztosítás*, *internetbank* kifejezéseket nem a sztenderdhez tartozónak tekintettem). A többi szövegben felfedezhetők voltak a formális stílusra jellemző elidegenítő szerkezetek (pl. „*Értesítem, hogy ... Község Önkormányzata az Ön véglegesített **pályázatát beérkeztette.***” – saját kiemelés) és jogi, gazdasági, hivatali szakkifejezések (pl. *egyéni méltányosság*, *alternatív vitarendezési fórum*, *fizetési kötelezettség*, *besorolási határozat*). A tipikus formális nyelvhasználatot mutatja az alábbi szövegrészlet is, mely egy biztosítással kapcsolatos tájékoztató e-mailből származik.

„Az online felületen (társaságunk honlapján, illetve alkuaszcégen keresztül online módon) kötött szerződések kapcsán felmerülő panaszát a **fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU rendelet** értelmében a <http://ec.europa.eu/odr> weboldalon keresztül is továbbíthatja az **illetékes alternatív vitarendezési fórum** felé, vagy e-mailben fordulhat az európai online vitarendezési fórum magyarországi nemzeti kapcsolattartó pontjához az onlinevita@bkik.hu e-mail címen.” (saját kiemelés)

6.2. Szövegtípusok

A korpuszban elkülönített, a tanulmány további részében jellemzendő szövegtípusok megoszlását az alábbi diagram mutatja:

3. ábra: A hivatalos e-mailek szövegtípusai

Az ábrán látható, hogy a korpuszt alkotó 50 e-mail döntő többsége, 32 db az értesítésszerű csoportba volt sorolható. A levél- és weblapszerű típus jóval ritkább volt, 11, illetve 7 darabos előfordulással.

6.2.1. Értesítésszerű e-mailek

A maximum 4 rövid (egy-két mondatos) bekezdésből álló e-maileket soroltam ebbe a kategóriába. A bekezdések általában – a Baude üzleti e-mailezési tanácsadó könyvében (2007) leírtaknak megfelelően – nagy térközökkel vannak elválasztva egymástól. Mint az elnevezés is mutatja, ezeknek az üzeneteknek a célja, hogy gyors és lényegre törő tájékoztatással szolgáljanak a címzettnek (pl. egy csomag vagy okmány megérkezéséről, pályázat elfogadásáról), ebből a szempontból a telefonos értesítés helyettesítői lehetnek. Ennek megfelelően inkább a bővített mondatok és a köznyelvi kifejezésmód jellemző rájuk. Félkövér kiemelésekkel (a 32 e-mailból 7-ben), színes háttérrel igyekezhetnek a fontos információkra irányítani az olvasó figyelmét. Egy példa erre a típusra:

Tisztelt Ügyfelünk!

A KEKKH ezúton értesíti Önt, hogy a [REDACTED] számú kérelem alapján kiállított személyazonosító igazolvány a mai naptól a **SZEGEDI JÁRÁSI HIVATALBAN (SZEGED)** ügyfélfogadási időben átvehető.

Az okmányirodák elérhetőségéről [közzelentül](#) itt tájékozódhat.

Üdvözlettel:

KEKKH

E-mail: kapcsolat.tamogato@kekkh.gov.hu

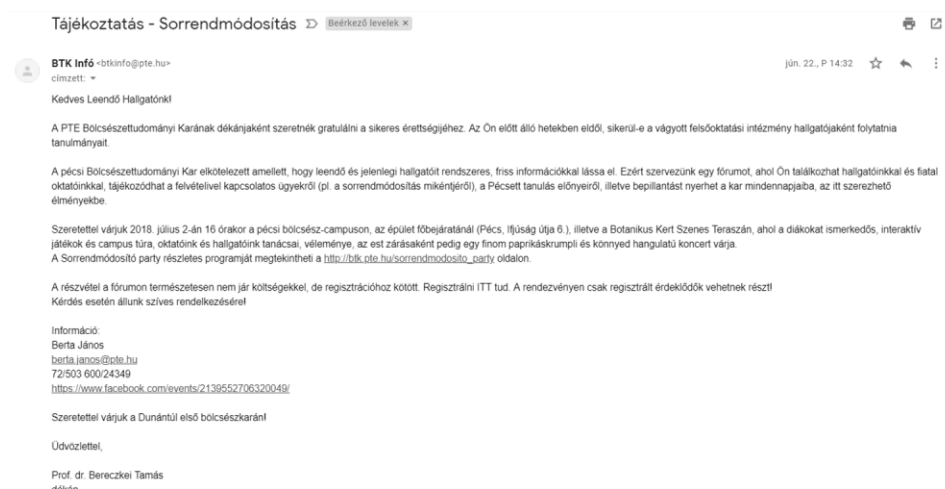
Web: www.kekkh.gov.hu

4. ábra: Értesítésszerű e-mail

Az előbbieket alapján megállapíthatjuk, hogy az értesítések a magatartás, helyzet, érték és idő stílusváltozója szerint is közömbösek, és a sztenderd nyelvváltozathoz tartoznak (bár egy-egy szakkifejezés felfedezhető bennük). Így az olvasó hivatalos nyelvhasználattal kapcsolatos elvárásnormájának valószínűleg megfelelnek (esetleg kissé alulmaradnak attól). A feladó hatásszándéka is jól érvényesül bennük, az üzenet legfőbb célja, a tájékoztatás teljesül, mivel az e-mail rövidegével és tömör megfogalmazásával, a kulcsszavak kiemelésével támogatja a digitális szövegeknél alkalmazott olvasási stratégiákat.

6.2.2. Levélszerű e-mailek

A második legnagyobb elemszámú csoportba azok az e-mailek tartoznak, melyek vagy minimum 5 bekezdésből állnak, vagy ha kevesebből, akkor azok hosszabbak, többsorosak. Ezért hasonlítanak külalakjukban a klasszikus, postai levelekre, valamint tartalmi szempontból is megfigyelhető hasonlóság, hiszen ezen e-mailek az értesítésektől eltérően nemcsak egy fontos információt közölnek, hanem részletesebb tájékoztatást adnak. Ebből kifolyólag jellemzően mellé- és alárendelő összetett mondatokat tartalmaznak, valamint előfordulhatnak bennük 4–5 tagmondatból álló összetett mondatok is. Itt is főleg a köznyelvi szókincs érvényesül, néhány szakkifejezéssel. Mindezen tulajdonságok megfigyelhetők az alábbi példán, mely inkább félhivatalosnak mondható témája és közvetlen hangvétele miatt.

5. ábra: Levélszerű e-mail

A postai levelekhez hasonló e-mailek között a korpuszban több olyan is volt, melyek valamilyen rendezvényre való meghívást tartalmaztak. Ezeket magatartás szerint minősíthetjük értéktelítőnek (pl. erre utalhat a *Dunántúl első bölcsészakara* nyelvi elem), mivel hatásszándékuk a pusztta tájékoztatásnál több, a címzett meggyőzése, hogy vegyen részt az adott eseményen, válassza azt az egyetemet stb. A többi stílusváltozó tekintetében ugyanaz mondható el, mint az értesítésszerű e-mailekről. Az ilyen típusú szövegek inkább a lineáris olvasást támogatják, bár a bekezdések közötti térköz itt is megfigyelhető (hiszen ez a szövegszerkesztők alapbeállítása is), és volt olyan példa is a vizsgált szövegekben, ahol a bekezdések első mondatainak félkövér kiemelésével támogatták az e-mail „átfutását”.

6.2.3. Weblapszerű e-mailek

Az ebbe a csoportba sorolható e-mailekből volt a korpuszban a legkevesebb (7 darab), de ezek mutatják legjobban a digitális kommunikációban tapasztalható szövegtípus-keveredést. Ami weblapszerűvé teszi ezeket az e-maileket, az egyrészt az, hogy megtalálható bennük a küldő szervezet fejléce, vagy egy kép, mely azonban inkább esztétikai elemnek tekinthető, mint információhordozónak (pl. egy online bankolásról tájékoztató e-mailnél egy okostelefon). Másrészt a szövegek külalakja is egy weboldal elrendezésére emlékeztet, mivel a jól kiemelt alcímek alatt, pontokba szedve vagy táblázatosan felsorolva található meg a számunkra fontos információkat, akárcsak egy honlap menüpontjainál, valamint ezekben az e-mailekben alkalmaznak különböző betűszíneket is. A megszólító vagy záróformula elmaradása (2–2 db szövegben) is ezt a besorolást támasztja alá. Az alábbi szövegrészlet egy banki e-mailből származik, és jól példázza azt is, hogy bonyolult szakkifejezések és sokszorosán összetett mondatok nélkül is lehet egy e-mail formálisan tárgyilagos. Így viszonylag hosszú terjedelmük ellenére (átlagosan 3,75 bekezdés, de volt köztük 12 bekezdéses is) összességében talán ezek képesek leginkább megragadni az olvasó figyelmét az internet szolgáltatotta információáradat közepette, illetve elősegíteni a „skim and scan”-technika alkalmazását.

Tisztelt

A SZÉP-kártya kormányrendeleti szabályozásának változása következtében **ahhoz, hogy a jövőben is zavartalanul használhassa meglévő OTP SZÉP kártyáját, szerződést kell kötnie a kártyáját kibocsátó OTP Pénztárszolgáltatóval.**

Kérjük, hogy az alábbi linkre kattintva – biztonsági okokból adóazonosító jele utolsó 4 számjegyének megadását követően – nyissa és tekintse meg OTP SZÉP kártya keretszerződését.

Kattintson ide a szerződés megtekintéséhez!

Mi a teendője?

- Kattintson a fenti linkre, és az azonosítást követően nyissa meg az ott található szerződését! Ezt követően Önnek nincs további teendője, **nem kell sem kinyomtatnia, sem aláírnia, sem visszaküldenie, és fizetési kötelezettsége sem keletkezik.**
- **A szerződés a megtekintésétől számított 15 naptól követően automatikusan elfogadottnak minősül.**
- A szerződés alapján díjmentesen nyitunk Önnek SZÉP-kártya zsebenként egy, tehát összesen három fizetési számlát, amin 2019. január 6-tól a SZÉP-kártya-juttatásait vezetjük.
- Kérjük, őrizze meg a letöltött dokumentumot, mert a benne szereplő számlaszámokra szüksége lesz munkáltatójának a SZÉP-kártya-juttatás utalásához.

Fontos!

Ha nem nyitja meg a szerződését az adóazonosító jelével, akkor 2019. január 6-tól munkáltatója nem tudja feltölteni juttatásait az OTP SZÉP kártyájára!

6. ábra: Weblapszerű e-mail

A szociokulturális változók vonatkozásában kiemelendő, hogy a korpusz ezen részében helyzet szerint nagy eltérések voltak tapasztalhatók. Ennek oka, hogy ide soroltam a vásárlást visszaigazoló e-maileket, melyek egy része a tegezés és egyes megszólítások (pl. *Hello*) miatt inkább informálisnak mondható. A magatartás, idő és érték stílusváltozója szerint ezek a szövegek közömbösek, nyelvváltozatuk köznyelvi. Viszont banki e-mailek is tartoznak ebbe a kategóriába, melyek kifejezetten formálisak, magatartás szerint inkább választékosak, idő és érték szerint a többihez hasonlóan közömbösek, köznyelvi (a fenti példa az egyetlen közlülük, amely súrolja a szakmai nyelvváltozat határát).

7. Következtetések

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált hivatalos és félhivatalos e-mailek azt példázzák, hogy az internetes kommunikációban át kell értékelnünk a formális nyelvhasználattal kapcsolatos eddigi elképzeléseinket, már csak abból a kézenfekvő okból is, hogy az internet újszerű kommunikációs szituációkat teremt (pl. regisztráció vagy online vásárlás visszaigazolása) az egyén és valamilyen szervezet közötti interakcióban.

A stílustipológiai elemzés azt mutatta, hogy a korpusz annyira heterogén, hogy ebből a szempontból nem lehet általános érvényű megállapításokat tenni az elektronikus levelekről. Legtöbbjük helyzet, magatartás, idő és érték szerint közömbös, nyelvváltozat szerint köznyelvi, azonban az időn kívül minden stílusváltozónál voltak eltérések a szövegek

között. Így az első hipotézis nem bizonyítható, de nem is cáfolható egyelőre; valószínűleg korpuszbővítéssel határozottabban kirajzolódnának ezek a tendenciák, melyek esetleg további szövegtípusok elkülönítését és jellemzését tennék lehetővé.

Az az előfeltételezés, mely szerint a hivatalos e-mailek normaszegők, beigazolódott, hiszen felfedezhető bennük a tegező forma használata ismeretlenek között, a szokásos nyitó- és záróformulák elmaradása, az egyszerű, lényegre törő megfogalmazás, melyek a digilektus újfajta nyelvi létmódjának befolyását mutatják. A harmadik hipotézissel ellentétben a médiumváltáshoz igazodik a szövegek felépítése is – az értesítés- és weblapszerű e-mailek mindenképp támogatják a gyorsolvasást, a kulcsszókereső és -azonosító módszert, egyedül a levélszerű e-mailekben nem mindig valósul ez meg. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a jogi vagy gazdasági szaknyelv normája teljes egészében átalakulóban van, csupán azt, hogy az ügyfelekkel való kommunikáció válik „befogadóközpontúbbá” egyrészt a laikus ember számára is érthetőbb megfogalmazás, másrészt az e-olvasás stratégiáinak nagyfokú támogatása miatt. A vizsgálat legfontosabb konklúziója tehát az, hogy az amerikai szemlélethez hasonlóan (vö. 3. pont) a magyar nyelvű (fél)hivatalos e-mailek nyelvhasználata egy rendkívül sajátos normafelfogáshoz igazodik, melyben a fő cél az információs társadalomnak az információ minél gyorsabb és minél hatékonyabb megszerzésére irányuló igényének a kielégítése.

Irodalomjegyzék

1. *Baude, D.*: The Executive Guide To E-mail Correspondance. Including model letters for every situation. The Carrier Press. Franklin Lakes 2007.
2. *Bódi Z.*: A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban. Gondolat Kiadó. Budapest 2004.
3. *Crystal, D.*: A nyelv enciklopédiája. Osiris Kiadó. Budapest 1998.
4. *Crystal, D.*: Language and The Internet. Cambridge University Press. Cambridge 2001.

5. *Domonkosi Á.*: A nyelvi kapcsolattartás alapformái. Megszólítások és köszönések. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): A magyar nyelv jelene és jövője. Gondolat Kiadó. Budapest 2017. 279–298.
6. *Dürscheid, Ch.*: Netzsprache – ein neuer Mythos. *Mediensprache*. 2003. <https://www.mediensprache.net/archiv/pubs/2409.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.03.26.)
7. *Dürscheid, Ch.*: E-Mail - verändert sie das Schreiben? In: Siever, Torsten–Schlobinski–Peter-Runkehl, Jens (szerk.): *Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet*. Walter de Gruyter. Berlin–New York 2005. 85–97.
8. *Érsök N. Á.*: Az internetes kommunikáció új műfajai (különös tekintettel az interaktív magánéleti műfajokra). Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE. Budapest 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/ersoknikoletta/diss.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.04.12.)
9. *F. Dornbach M.* et al.: *Üzleti levelezés a gyakorlatban*. Verlag Dashöfer Szakkiadó. Budapest 2004.
10. *Gonda Zs.*: Digitális szövegek olvasására jellemző stratégiák és mintázatok; *Magyar Nyelvőr* 138. évf. 4. szám, 2014, 439–450.
11. *Gonda Zs.*: Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Online kiadás. Budapest 2015. http://metodika.btk.elte.hu/file/TAMOP_BTK_BMK_7.pdf (utolsó megtekintés: 2019.03.28.)
12. *Horovitz, B.*: After Gen X, Millennials, what should next generation be? USA Today. 2012. <https://usatoday30.usatoday.com/money/advertising/story/2012-05-03/naming-the-next-generation/54737518/1> (utolsó megtekintés: 2019.03.25)
13. *Istók B./Szerdi I.*: Az internetes nyelvhasználat napjainkban: di(gi)glosszia, minimalektus, netsztenderd? In: Juhász György et al. (szerk.): A Selye János Egyetem 2016-os Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete. Komárom, Selye János Egyetem. Komárom 2016. 58–74.
14. *Nyelvművelő kézisztár* (szerk. *Grétsy László–Kemény Gábor*). Tinta Könyvkiadó. Budapest 2005.

15. *Prensky, M.*: Digital Natives, Digital Immigrants Part 1; On The Horizon 9. évf. 5. szám, 2001. (utolsó megtekintés: 2019.04.02.)
<https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
16. *Schirm A.*: Nyelvhasználatunk az informatika korában. In: Balázs Géza (szerk.): Informatikai technológia és nyelvhasználat. Trezor Kiadó. Budapest 2002. 7–44.
17. *Tolcsvai Nagy G.*: A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 1996.
18. *Veszelszki Á.*: A digilektus hatása az írásbeli és a szóbeli kommunikációra egy kérdőíves vizsgálat alapján; Magyar Nyelvőr 137. évf. 3. szám, 2013, 258–274.
19. *Veszelszki Á.*: Netnyelvészet–Bevezetés az internet nyelvhasználatába. L’Harmattan Kiadó. Budapest 2017.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A KUTATÁS AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-5-SZTE-7 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

NÁRCISSZUSZ TÜKRE

A SZÁZADFORDULÓ MŰVÉSZETI PARADIGMAVÁLTÁSA CSÁTH GÉZA PUBLICISZTIKÁJÁNAK OLVASATÁBAN

Varga Réka

SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék

Csáth Géza publicisztikai írásai éppúgy a szerves részét képezik az életműnek, mint a szépirodalmi alkotások. Értékes képét adják egyrészt mindannak, amit az író önnön korának művészeti változásaiból megsejt, másrészt kortársaira tett reflexióiban tulajdonképpen saját ars poeticáját definiálja. Célom, hogy megkeressem ezeket a jegyeket a korai Csáth életműre vonatkozóan, különös hangsúlyt fektetve eddig legkevésbé kutatott, de annál termékenyebb művészeti ágára, a képzőművészetre.

Bevezetés

Bár a századfordulón nem beszélhetünk egységes korstílusról, mégis emblematikusnak érzem a korszakra nézve a szecesszió és a szimbolizmus stílusjegyeit. Az ezek által megvalósított képi ábrázolásában erőteljes fordulat érzékelhető, mely párhuzamot mutat a korszak analóg irodalmi paradigmaváltásával. A valóságot reprezentáló ábrázolóművészet helyett mindkét területen a szubjektum tudatának plasztikus leképezése kerül előtérbe. Az önmagától és környezetétől egyaránt elidegenedett figura inkább vizuálisan festi meg belső valóságát, és gyakran gondolkodik képekben akkor is, amikor szöveget alkot. Az erőteljes képszerűség egyaránt reprezentálódik a képzőművészetben és az irodalomban, hiszen a kor prózájának irodalmi nyelvében megjelenő fokozott metaforikus jelleg is ezt, a vizuálisba forduló attitűdöt közelíti (Ajtay-Horváth Magda 2001: 48).

A művész ebben a belső képre hangolt alkotói folyamatban önmagába fordul, befelé figyel, belső álmvilágát rögzíti, miközben önnön tudatalatti tartományait kutatja. A „kint” és a „bent” mint összeegyeztethetetlen kettős mutatkozik alkotásmódjában, nem talál harmóniát a külső valóság és önnön fantáziavilága között. Mindez megidézi a Nárcisszusz-mítoszhoz kötődő

motívumhálót. Ebben a kontextusban a művész tudatának mélye vetül a tükröződő felületre. Az önreflexiónak ez a formája a tükröződő önképben jelenik meg. A kép a víz felületén rajzolódik ki, mely ősi jelkép, az ösztönvilág közege, a lélek mélyvilága kötődik hozzá. A Nárcisszuszmítosz jóslata kimondja, hogy az önszemlélet nem párosulhat önazonosítással. Amint ez bekövetkezik, Nárcisszusz belefulladás a tudat vízközegének mélyébe.

A publicista Csáth

Csáth Géza gyorsan megsejti a korát meghatározó művészeti tendenciákat, melyekre naplóiában és publicisztikai írásaiban egyaránt reflektál. Irodalmi kritikáiban – először Gárdonyi kapcsán 1906-ban (Csáth 1995: 98-101), később Mikszáthról szóló írásában 1910-ben (Csáth 1995: 123-134) – két csoportra bontja az írókat. Egyrészt azokra, akik intenzív történetvezetésben, cselekményben gondolkodnak, illetve úgynevezett *varázsfiókos írókról* beszél, akik az események fókusz helyett az emberi lélek rezonanciáira összpontosítanak. Bár a későbbiekben az előbbi csoport írói munkásságát is elismeri, de egyértelmű kijelentést tesz arra vonatkozóan, hogy hozzá mégis ezek a *fiókos írók* állnak közelebb (Szajbély, 2013: 524-526).

Szomory Dezső *Isteni kert* című novelláskötetéről szóló kritikájában kijelenti, hogy; „Az igazi művészek mindig lírikusok.” (Csáth 1995: 114) A lírikus attitűd alatt egy olyan nyelvet ért, mely csak a beavatottak számára nyílik meg és válik értelmezhetővé. Hasonló állításokat tesz a modern zenével és képzőművészettel kapcsolatban. A varázsfiókos és az ezzel nem rendelkező írók két csoportjához hasonlóan a kortárs zeneszerzők esetén *született zeneszerzőkről*, illetve *programzenészekről* beszél, akik inkább művészek, mint mesterek, lírikusok, kiknek törekvésük, hogy kifejezzék magukat, míg a született zeneszerzők szigorú határrendszereken belül gondolkodnak (Csáth 1977: 23). Ami pedig a képzőművészetet illeti, ahogy modern zene szakít a kottával, az irodalom a meséléssel, úgy a festészet is szakít a valóság plasztikus ábrázolásával, a perspektívával, az akadémista szabályrendszerrel és a belső érzélemvilágot zárja a műalkotásba. 1903. április 6-án naplójában a következőképpen vall a képzőművészet ilyen jellegű működéséről Kacziányi Ödön kapcsán:

„Kacziányi művészetét meg tudom érteni és érezni, nem az életet keresem benne, hanem a gondolatot. A festészet célja nem lehet az élet másolása, sem idealizálása, sem stilizálása, sem variálása; hanem célja, hogy a gondolatokat alakba és színekbe vigyük át.” (Csáth 2013: 435)

Csáth és a képzőművészet

Csáthot Kosztolányi *hármasművészek* nevezi, mely hármasság az irodalomra, a képzőművészetre és a zenére vonatkozik. Művészetének alapvető működésmódját pedig mindhárom ágban meghatározza az erőteljes természettudományos érdeklődés. A képzőművészethez a kezdetektől kötődik, már nagyon fiatal korában elkezd kiállításokat látogatni. Fest, illusztrálja naplóit, önéletrajza tanulsága szerint festő akar lenni (Szajbély 1989).

Pasztelljei és naplóiban rögzített rajzai erőteljes szecessziós vonásokat mutatnak, de a szecesszió és a szimbolizmus törekvései mellett teszi le a voksát több korai esszéjében is. Elsőként az 1904-es *Dekadencia* (Csáth 1995: 90-94) című írásában, ahol egyértelmű fejlődésként értékeli az adott irányzatokat a Zoláék képviselte naturalizmussal szemben. Ismételten felhossa a titkos nyelvről alkotott elképzelését, miszerint a *dekadens* bélyeget viselő szimbolisták egy olyan nyelvet használnak, mely nem a közérthetőségre törekszik, viszont ennek segítségével a legplasztikusabban ragadják meg az érzelmek síkját, és csak az arra érdemeseknél találnak értő fülekre. Ebben az esszéjében az irodalmi stílusváltozásokra koncentrál, azonban említést tesz Klinger és kortársai kapcsán a képzőművészet új törekvéseiről.

Ebből az időszakból származó naplófeljegyzései szintén a szecesszió és a szimbolizmus preferenciáit mutatják. 1903. április 7-én Budapestre látogat és megtekinti az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tavaszi, nemzetközi kiállítását. Itt találkozik a francia Pierre Puvis de Chavannes és Nagy Sándor képeivel. Utóbbinak *Marokszedők* című alkotása kapcsán írja: „Minden alakot szívemből értek. Eszmék, elvek, férfias gondolkodásmód, tehát ember nyilvánul a képben, mely különben nem akar színharmóniákban tomboló festmény lenni, hanem dekoratív részletekkel megfestett, naivul rajzolt, kitűnően elgondolt és jellemzett eszme, illusztráció.” (Csáth 2013: 446) A két művészre vonatkoztatva – közülük az egyik a szimbolizmus előfutára, a másik a magyarországi

szecesszió egyik legjelentősebb képviselője – kijelenti, hogy saját képzőművészetét kettejük között tudja elképzelni, azaz kettejük viszonylatában határozza meg önmagát (Csáth 2013: 455).

Jegyzetek egy rajzgyűjteményről

Néhány évvel később Sassy Attila Aiglon *Ópium-álmok* címet viselő grafikai kapcsán foglalja össze azokat a jegyeket, melyek a legintenzívebb hatást gyakorolják rá a szecesszió ábrázolásmódjában. A művészről először 1908. augusztus 20-án, olaszországi utazása előtt ír naplójában: „Délután Sassy műtermében”. Azonban levelezésük bizonyítja, hogy ismeretségük korábbra nyúlhat, sőt Csáth felkérhette, hogy ő rajzolja meg első kötetének – *A varázsló kertje* (1908) – a borítóját. Sassy levelében a közöttük fennálló hasonló gondolkodásmódot hangsúlyozza és ennek fényében feltételezi, hogy új grafikai Csáth számára is érdekesek lehetnek.

„Most pedig még valamit. Eddigi, általad is ismert rajzaim stílusa – amint már fejtörésemre keresztül látom – átmeneti volt. Legújabb rajzaim, tekintettel a köztünk lévő kongenialitásra – Téged egzaltálni fognak. Az egyik rajz egy intellektuelnek ópiumálma, másik a hét fátyoltánc. Ezeknek kifejezési eszközei oly nehezek és mélyek voltak, hogy tíz hasonló rajz után csak a megbolondulás következne. – Érdekelnek?!” (PIM, 2012.2.22)

A rajzokról Csáth később, 1910. január 16-án értekezést publikál a Nyugatban, *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről* (Csáth 1995: 106-114) címen. A grafikák úgynevezett rajzfűzet formátumban láttak napvilágot, melyek teljesen szövegmentesen, viszont egybekötve, könyv formátumban kerültek forgalmazásra. A korszakban népszerű művészi megnyilvánulás az illusztráció. Ebben a speciális rajzfűzet formátumban azonban, az illusztrációval ellentétben, a kép megszűnik a szöveg melletti vizuális summázat lenni, teljesen átveszi az uralmat afölött. Sassy rajzfűzete egy ex librist, egy belső címdalt és nyolc grafikát tartalmazott.

Csáth a grafikusokat azon alkotók táborába sorolja, akik nem a befogadónak alkotnak, nem vágynak megértésre, a vonalaikon keresztül egy új nyelvet teremtenek, mely minden apró tollvonásban önmagukról és létértelmezésükről beszél. Felvetésével, miszerint Sassy egy, önmaga megértéséhez szükséges szótárat is alkotásaiban hordoz, máris utal a grafikák narratív jellegére. Erre ráerősít az a rajzfűzet formátum, mely mint

hordozó médium, az olvashatóságra utal. A képek a vizuálisból verbálisba történő fordítását adja a kezünkbe esszéjében, habár ez a művészet a szimbolista törekvésekkel szemben már nem egységes eszmét, gondolatot közvetít, hanem valami lényegesen komplexebb érzést és tudatfolyamot.

Emiatt a grafikák a szó klasszikus értelmében mégsem fordíthatók nyelvi elemekre maradéktalanul. Hasonlóan a *varázsfüókös írókhoz*, céljuknak semmiképpen sem tekinthető egységes narratíva/történet megalkotása, sokkal inkább összpontosulnak valamiféle verbálisan elemezhetetlen vízió köré. Furcsa léttapasztalatot közvetítenek képről-képre, melynek gyakorlatilag csak a perspektívája változik, de a fókuszpont ugyanaz marad. A képeken szereplő figurák, elemek megnevezhetők; a finom nőalakok, az egzotikus madarak, a halálfejes pillangók. Ezek mind behívnak jelenlétükön keresztül egy erőteljes motívumhálót, szimbólumként érvényesülnek, többletjelentésük van. Ez az önmagukon túlmutató jelentés azonban esetleges, befogadónként változhat. Egyetlen közös narratív történeté alakulásuk nem lehetséges, hiszen túlmutatnak a szavak által kijelölt határokon, csak vizualitásban megragadható esszencialitásuk képes közelebb vinni a befogadót ahhoz az álom-vízióhoz, amely fókuszpontként érvényesül közöttük.

Csáth egy furcsa gondolat-komplexumot érzékel a rajzok mögött, mely nem adott célpont felé tereli a műalkotást, nem a sűrített végeredményre összpontosít, hanem azt a teljes tudatfolyamot próbálja reprezentálni, amely az álom-vízió során végigfut az alkotóban. Mindebben pontosan azt az egyetemes teljességet látja viszont, melyet önmaga létezésében is keres és saját művészetfilozófiájának központjába helyez. Ez a teljesség-igény következik egyrészt Csáth hármasművész voltából, másrészt a természettudományos érdeklődéséből. Mindezek mellett meggyőzően érvel Mészöly, Csáth *Egy elmebeteg nő naplója* (Csáth 2017) című szakorvosi tanulmányához írt előszavában, ahol az író tragédiájának okát abban látja, hogy a *teljesség keresése* közben nem talál játszótársat az értelem mellé.

Csáth szerint Sassy munkáiban a vágy, a kéj ábrázolásának olyan jellegű manifesztációival találkozunk, amelyek értelmezése szerint nem keresnek beteljesülést.

„Aiglonnak – akit különben, mint értesülők: a polgári életben Sassy Attilának neveznek és már többször kiállított – egyetlen témája a szerelem. Nem is a szerelem, hanem a kék, elvonatkozva minden egyébtől. Az ő fantáziáját ez foglalkoztatja és vonalai mindenkor ennek a titokzatos, minden érzésén és gondolatán uralkodó névtelen, hatalmas erőnek a jelenlétéről beszélnek. Nem holmi nagy szexualitású ember telhetetlensége, szomjassága ez, hanem a mágus bölcs belátása, aki reájött, hogy az élet titkát a szenvedélyek folyton égő piros lángocskáiban kell keresni, aki le tudta és le merte vonni a nagy tanulságot, hogy az élet egyetlen oka és célja az élet maga: a vágy, ami kielégítésre törekszik, ami mozgásra, küzdelemre kényszerít, ami kormányozza az élő s élettelen anyagot egyaránt. Ő azonban nem áll meg ennél az igazságnál. Az ő témája az a vágy, ami nem az életért küzd, hanem a kielégítés surrogatúmat, a kéjt tűzi ki egyedüli célként.” (Csáth 1995: 108)

Bori Imre szerint Csáth novellisztikájának legfőbb mozgatója ugyancsak az *kék* (Bori 1979). Hőseit a kék megszerzése mozgatja, az ettől való megfosztottságuk szüli azt a patológikus magatartást, amely például a Wittman fiúk esetében kirajzolódik. Ez a kékre vágyó emberi psziché Csáthnál mindig a természet plasztikus ábrázolásával vagy éppen az ábrázolás tárgyának hiányával párhuzamos. Míg *A varázsló kertjének* gazdag növényzete és titokzatos virágai gyönyörű nőkké változnak, addig az *Anyagyilkosság* kint és szexualitást egyaránt kereső gyerekszereplői életterében egyetlen fa ácsorog. A kertben burjánzó természet mindig szoros kapcsolatban áll a nőiséggel, és az így életre hívott nemiséggel, egyúttal az emberi psziché mélyrétegeit is szimbolikájába sűríti.

Sassy rajzfüzetének állandó szereplői a kék felkeltésére hivatott női aktok. Halszerű testekként jelennek meg, a térben úszó, lebegő alakjukkal automatikusan kiváltják a mélybe merülés érzetét. A víz közege ebben az esetben is úgy érvényesül, mint a tudat mélyrétege, a felülete pedig életre hívja a psziché a nárciszi tükröződését.

A századforduló művészetében megsokasodnak a femme fatale jellegű nőalakok. Ők azok, akiket Csáth újnak, izgalmasnak, erotikusnak titulál, akikre már Jókai regényeiben ráismer (Csáth 1996: 137), s akiket a mikszáthi világ egysíkú, idealizált női karaktereivel szemben preferál. A nőalakok nála is, Sassynál is a kéj közvetítői. A szecesszió arabeszkjeinek visszatérő eleme a hajzuhatagok hullámzó tengeréből kiemelkedő női figura, mely a kéj felkeltésére hivatott, és médiumként működik az ember pszichéjének világa és a felszíni valóság között.

Sassy figuráinak különös vonása, hogy tipizáltak, a reneszánsz trubadúrlíra nőalakjaihoz hasonlóan nem rendelkeznek egyéni vonásokkal. Ez természetesen nem véletlen. Nem ruházhatja fel őket lélekkel, személyiséggel, hiszen jelenlétük célja a kéj felkeltése, és nem a szubjektumra kivetülő szerelemé. Alakjukban az ópium végzetes kettőssége fogalmazódik meg, lágyan formált testeket látunk, a szecesszió szépségeszményét teljesen nélkülöző lárvaszerű arcokkal, a merev pillantással, hibrid, animális jegyekkel. Körülöttük koponyák, halálfejes lepkék és a kelet misztikumát hordozó japán cseresznyefák, egymásba fonódó organikus virágminták sorakoznak. A vonzást és az iszonyatot, a kéjt és az undort egyaránt alakjukba sűrítik. A hideg, strukturált külső valóság, és a természet buja szférája között léteznek, a lét elemi tapasztalatához tartoznak (Gellér 2014).

Ópium – Sassy Attilának

Csáth *Ópium* című írása már műfaja meghatározásában is kérdéseket vet fel. Az irodalomtörténeti hagyomány novellaként tekint rá, erre az a szerzői intenció is ráerősít, hogy a Csáth élete során három kiadást megelőző írást végül a *Délutáni álmok* című novelláskötetbe rendezi. Szegedy-Maszáék Mihály Kosztolányiról írt monográfiájában röviden kitér az *Ópium* novellaként történő értelmezésének esetlegességére, ehelyett inkább mint esszét/publicisztikát definiálja (Szegedy-Maszáék 2010: 93). Értelmezését igazolja Csáth egyik Brenner Dezsőnek címzett levele: „Sassyval nekifogunk a munkának a jövő héten. A grafikák három nyelven fognak megjelenni. Én két délután megírom a szöveget.” (PIM, V. 5944/61)

Feltételezhető tehát, hogy Csáth az *Ópiumot* nem önvallomásnak – ez már csak az első szerhasználatot igazoló naplófeljegyzés későbbi datálásából adódóan sem lehetséges – és nem is novellának szánta. Minden bizonnyal Sassy *Ópium-álmok* rajzalbumához tartozó esszéként született az írás, a közös kiadvány terve azonban nem vált valóra. Érthetővé válik viszont, hogy a *Délutáni álmok* című kötetében (1911) miért módosította Csáth a korábbi alcímet („Egy ideg orvos levelesládájából”) ajánlásra: *Sassy Attilának*. Az adott intertextualitással megidézi Sassy rajz-albumát, illetve autotextuális módon az ehhez fűzött kritikai értelmezését, a korábban már emlegetett *Jegyzetek egy rajzgyűjteményről* című publicisztikát. Gesztusával gyakorlatilag alárendeli a szöveget az *Ópium-álmok*ban megélt példázatnak, és újabb perspektívából vehető szemügyre Csáth művészetfilozófiája: Sassy képei intenzív vizuális sűrítmenyeként mutatkoznak mindannak, ami ebben az időszakban novellisztikáját és létfilozófiáját meghatározza.

Csáth novellájának kulcsfontosságú aspektusa a narkóziát átélt szubjektum kívülállása, a fentről letekintő látószöge a társadalom és az önnön pszichéjén túli külső valóság viszonylatában. Ez a szembenállás, madártávlati alátétekintés, ugyanakkor magában hordoz egy erőteljesen hangsúlyozott többlételemet, mely az ópiumos álmok tapasztalatán keresztül jut a narrátor birtokába. Kikerül az emberi idő rövidegének béklyóiból, és tízezer esztendőket egyetemes tapasztalatát szippantja magába a narkózis során. A pillanatba sűrítve éli át mindazt a bölcsességet és titkos tudást, amit mások csak generációkon keresztül tudnak egybegyűjteni

(Kereturszki 1997). Ez a sűrített élmény Sassy rajzain is kifejezést nyer. Az egymás mögé rendelt nyolc grafikának nincs egységes narratív jellege, hiába fedezhető fel figuráinak és állandósult motivikus világának következtében egyfajta szerialitás. Minden képében, minden vonalában a pillanat sűrített ábrázolása, a vízió elemi lényege, a belsőfilm kockáinak egymás mellé rendelt képi sűrítőmánya érzékeltelhető.

Az idő relatív természetének tapasztalata mellett a tér teljes kitágulását, és határainak megszűnését is megtapasztalja a Csáth novella szerhasználója. A vízió álomképei veszik át az uralmat a valóság korlátjain, melyek a külvilág fényeivel és zajaival térnek csak vissza mint a tudat szabadságát újra uralmuk alá helyező béklyók. Sassinál szintén megjelenik a tér korlátlansága a vízió részeként. Grafikái értelemszerűen nem hivatottak a valóságra reflektálni. Megszabadulnak a perspektíva osztotta lehetőségektől, figurái úsznak, lebegnek a felület síkjában, melynek egy-egy darabját apró, organikus vonalvezetés díszíti. Ezek a furcsa egymásba kapaszkodó, finom vonalak Csáth írásához hasonlóan képesek kifejezni a gondolatfolyamnak térben és időben sűrített voltát.

Az ember az időtől és tértől megfosztott vízió során a létezés elemi magját kebelezhetheti be, *a lét esszenciáját*, mely fogalom egyaránt utalhat magára a kiváltó szerre, és arra az egyetemes tudásra, melyet a szer okozni képes. Hozzájut ahhoz az ősi tapasztalathoz, melyhez csak nagyon kevesek. Ennek azonban ára van, a modern ember fausti szerződése, mellyel szükségszerűen együtt jár a mentális és fizikális gyötrelém. Csáth a következőképpen ír erről Sassy grafikái kapcsán:

„Tulajdonképpen nem más ez, mint az eredendő bűn problémájának egy új variánsa, a jó és gonosz tudás tiltott gyümölcseire való elpusztíthatatlan vágyakozás egy új alakja. Emberi, és ősemberi probléma a maga bűnösségében, tilalmas és csábító voltában. (...) Hiszen ezt a kéjvágyat nem az élet automatás ösztöne kormányozza, hanem a gondolat, fantázia, intenzív emlékezés (az elmúlt kéjekre), a telhetetlen visszakívánás. A szervezet épp ezért nem képes pótolni azt az óriási energiavesztést, ami a kielégülés érzésének létrehozásához felhasználtatik. Minél nagyobb a kielégülés, minél tökéletesebb, annál nagyobb az energiavesztés.” (Csáth 1995: 110)

Ugyanezt megfogalmazza Szomorý kapcsán is:

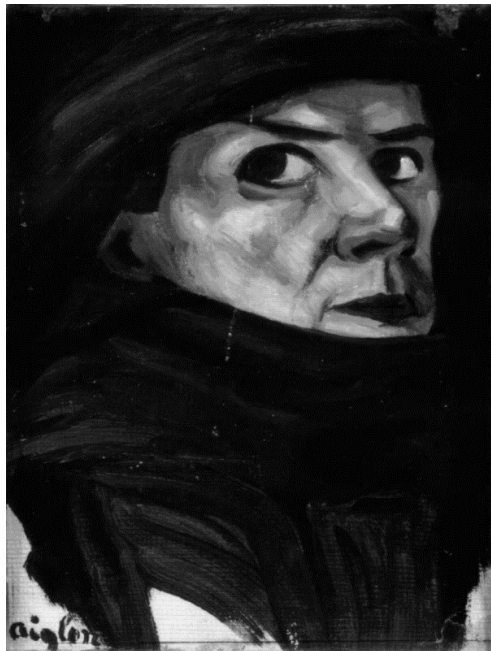
„Szomorýt gyötrik az élet szépségei, nagyszerűségei és gyönyörködik a szenvedéseiben, a rettegéseiben. (...) Imádja a szépet, mindent szépnek lát, helyesebben nála minden érzéklet kiváltja azt a kielégülést, amit más embernél a szépség érzékelése idéz elő. (...) Meg kell fizetni érte annyi bizonyos: a spleen a fizettség. Az idegrendszernek ez a finomsága a fáradtság, a kimerülés és a csömör érzését hozza magával, - De ilyen idegrendszer, ilyen fantázia képes efféle rendkívüli dolgokra (...)” (Csáth 1995: 115)

A szerhasználó tehát hasonló érzékenységgel reagál a külvilágra, mint a mindenkori művész. A novella elbeszélője patológikus érzékenységet tanúsít a külvilág fényhatásaival, zajaival szemben, a létezést mint mindent átható kint éli meg, ha nincs narkotikum hatása alatt. Csáth szerint a valódi művész hasonlóan fájó érzékenységet tanúsít, de az ebből fakadó szenvedés művészetének táptalaját biztosítja. A következőképpen beszél erről *Öngyilkos művészek* című esszéjében: „Valójában az igazi művész lelke érzékeny, mint a mikrofon. Föltranszformálja a külvilág behatásait idegrendszerében, s ebből az energiamennyiségből születik meg a műalkotás.” (Csáth 1995: 101) Ez az intenzív szenzibilitás ambivalens módon hat a szubjektumra, mégis olyan alapot ad az alkotómunkához, melynek fejében szinte bármelyik művész megkötné az ördögi egyezséget.

A fausti szerződés mindig a teljes elégedettség megélésére irányul, ez pedig abban a bizonyos sűrített pillanatban következik be. Azonban a modern kor emberéhez már nem Mefisztó érkezik személyesen és kezd alkudozásba, hiszen ennek a világnak a Sátán figurája Istenéhez hasonlóan determinált. Ehelyett megfontolt tudatossággal nyúl a szerekhez, melyek segítségével megtapasztalhatja a teljesség illúzióját, művészi kiteljesedést nyerhet. Fausti szerződésének pedig nem csupán a lélek túlvilági sorsa az

egyedüli feltétele. A tudatmódosítókon keresztül megkötött egyezés már a szerhasználó életében törlesztésre kerül, a tét az identitásvesztés állapota. Ez Csáth novellájában is kifejezést nyer; „Az arcunk a tükörben merev idomtalan színfoltokban jelenik meg, amelyeknek nyilvánvalóan semmi köze hozzánk.” A test előbb-utóbb elveszíti körvonalait, nem azonosítható többé a szubjektum számára. Itt ismét megidézhető a nárciszi mítosz, mely a teljes önazonosítás után ígér kárhozatot. A narkotikum használója megtapasztalja önnön teljességét, egy több perspektívából kiélesedő énkép jelenik meg számára.

Sassy életművében fontos helyet foglalnak el az önarcképek, melyeken ez a megtörő önazonosság szintén megjelenik. A bábszerű arc, a merev tekintet jellemezi ezeket az alkotásokat. Mintha a festő az önmaga számára idegenné torzult vonásait akarná újrastrukturálni, felismerhetővé rekonstruálni, de a célja kudarcba fullad. A víztükroön megjelenő azonosíthatatlan arcot képes csupán megfesteni, és hiába vágyik arra, hogy közelebb lépjen hozzá, hogy egyesülhessen, azonosulhasson vele. Az önarckép emellett úgy értelmezhető, mint egy vizuálisan megfogalmazott ars poetica. Míg a képzőművész a vásznon körvonalazza önmagát, addig Csáth művészetkritikáiban írja meg önnön művészi hitvallását.

Összegzés

Csáth Géza és a Sassy-grafikák egymásra olvasásában egy több perspektívából működő kicsinyítő tükröt fedeztem fel. A két művész akarva, vagy akaratlanul kölcsönösen lefordította annak a gondolati magvát, ami a másik alkotásában is jelen van. Csáth verbalizálta Sassyt, Sassy pedig vizuális sűrítményét adta mindannak, ami a csáthi művészetfilozófia fókuszában áll. A tükörfelület tehát erre is alkalmas: az alkotó nem pusztán önnön képmását és a képmásban megmerítkező tudatát láthatja viszont. Néha lehetősége nyílik arra is, hogy saját alkotása átdefiniált mását pillantsa meg a felületen, mely kiszakítja őt az önszemlélet magányosságából. Ezt a tükröződést, termékeny diskurzust fedeztem fel Sassy és Csáth alkotásai között.

Irodalomjegyzék:

1. *Ajtay-Horváth M.*: A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2001.
2. *Bori I.*: Varázslók és mákvirágok, szerk. Tomán László, Újvidék, Fórum, 1979.
3. *Csáth G.*: „Méla akkord: hínak lábat mosni” Naplófeljegyzések 1897–1907, szerk. Szajbély Csáth Géza, „Úr volt rajtam a vágy” Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906 – 1914, Mihály, Molnár Eszter Edina Bp., Magvető K.
4. *Csáth G.*: Ópium, Nyugat, 1909/4.
5. *Csáth G.*: Délutáni álom, Bp., Nyugat, 1911.
6. *Csáth G.*: Napló 1912–1913, Szekszárd, Babits, 1989.
7. *Csáth G.*: Rejtelmek labirintusában, szerk. Szajbély Mihály, Bp., Magvető, 1995.
8. *Csáth G.*: Egy elmebeteg nő naplója, Bp., Helikon, 2017 (Helikon zsebkönyvek 22).
9. *Gellér K./Sassy A.*: Ópium-álmok, Bp., Kieselbach Galéria, 2014.
10. *Kereszturszki I.*: Az örök áfium: Megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?, Palimpszeszt, 1997/5–6.

11. *Szajbély M.*: Csáth Géza, Gondolat, Budapest, 1989
12. *Szajbély M.*: A hármasművésszé válás nyoma Csáth Géza korai naplóiban. In: Csáth Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni” Naplófeljegyzések 1897–1907, szerk. Szajbély Mihály, Molnár Eszter Edina Bp., Magvető K., 523-532.
13. *Szajbély M.* (szerk.): Molnár Eszter Edina, Bp., Magvető K. 2016.
14. *Szegedy-Maszák M.*: Kosztolányi Dezső, Budapest, Kalligram, 2010.

A CONDORCET-PARADOXON EGY LEHETSÉGES MEGOLDÁSA ELMOSÓDOTT SZAVAZÁSELMÉLET ALKALMAZÁSÁVAL

Ferenczi Larisza^{1,2}, Ferenczi Tibor³

¹Pannon Egyetem Nemzetközi Gazdaságtan Intézeti Tanszék

²Nemzeti Közsolgálati Egyetem

³Pannon Egyetem Szervezési és Vezetési Intézeti Tanszék

0. Bevezetés

Tanulmányunkban a Condorcet-paradoxon egy, az általunk kidolgozott elmosódott szavazáselméletnek köszönhető lehetséges megoldását mutatjuk be. Eme paradoxon megoldásához mi egy olyan többfordulós módszert ajánlunk, melyben az első körben az általános Condorcet-módszert használjuk, majd a második körben az általunk kifejlesztett elmosódott Condorcet-módszert (persze csak abban az esetben, ha az első kör eredménye Condorcet-paradoxon volt). Ez az új módszer sok esetben olyan paradox helyzeteket is felold, melyeknél első ránézésre úgy tűnik, hogy nem lehetne győztest hirdetni, hiszen mindegyik jelölt ugyanabban a szimmetrikus helyzetben van.

Az elmosódott szavazáselmélet alapjai Ferenczi Tibor alapszakos szakdolgozatában kerültek kifejtésre (2016). Benne a választók „elmosódottan” szavaznak, azaz az összes jelöltnek pontosan akkora támogatást adnak, amennyire az tetszik nekik.

1. Az elmosódott szavazáselmélet főbb fogalmai és meghatározásai

1.1 Az elmosódott preferenciaprofil, a jelölt összesített támogatottsági szintje

Formálisan a szavazás szabályai egy olyan kollektív feladatmegoldást jelentenek, amelyben az egyének csoportja, akiket választóknak fogunk nevezni, együttesen kell, hogy kiválasszanak egy legjobb objectet néhány object közül, melyeket jelölteknek fogunk nevezni, amelyek viszonylatában az ő véleményük eltér.

A már meglévő szavazáselemeléssel ellentétben itt nincs kizárva az sem, hogy a választónak két jelölt között nincs favoritja, tehát ugyanannyira tetszik neki mindkettő.

Feltételezzük azt, hogy a választók X véges halmaza kell, hogy kiválasszon egy jelöltet a jelöltek véges halmazából, Y -ből.

Mint tudjuk, a választók preferenciáját az alábbi, úgynevezett preferenciaprofil mutatja¹:

1. táblázat: Preferenciaprofil

VÁLASZTÓK CSOPORTJA	I	II	...	K
A választók száma a csoportban	N_1	N_2	...	N_k
A csoport által kialakított rangsor	a	b	...	c
	b	a	...	a

	c	c	...	b

Bevezetjük az elmosódott preferenciaprofil fogalmát: ez abban tér el a szokásos preferenciaprofiltól, hogy minden egyes választó kiegészítésképpen megjelöli még a jelölt támogattságának a szintjét is.

¹Tanulmányunkhoz az alábbi forrást használtuk fel: Кичмаренко О.Д., Огуленко А.П., 2012, mely a következő szakirodalmakon alapult: Вагнер Г., 1973; Вольский В.И., 1987; Вольский В.И., Лезина З.М., 1991; Воробьев Н.Н., 1985; Ларичев О.Н., 1979; Маркин Б.Г., 1974; Моисеев Н.Н., 1970; Мулен Э., 1991; Arrow К. J., (1951) 1963, 2nd ed; Gibbard A., 1973.

2. táblázat: Elmosódott preferenciaprofil

Választók csoportja	<i>I</i>		<i>II</i>		...		<i>K</i>	
A választók száma a csoportban	N_1		N_2		...		N_k	
A csoport által kialakított rangsor	<i>a</i>	s_{m-11}	<i>b</i>	s_{m-12}	<i>c</i>	s_{m-1k}
	<i>b</i>	s_{m-21}	<i>a</i>	s_{m-22}	<i>a</i>	s_{m-2k}

	<i>c</i>	s_{01}	<i>c</i>	s_{02}	<i>b</i>	s_{0k}

Ahol s_{ij} , $i = \overline{0, m-1}$, $j = \overline{1, k}$, $0 \leq s_{0j} \leq \dots \leq s_{m-1j}$ a jelölt támogatottsági szintje más jelöltekhez viszonyítva, és

$$(1) \quad \sum_{i=0}^{m-1} s_{i1} = \sum_{i=0}^{m-1} s_{i2} = \dots = \sum_{i=0}^{m-1} s_{ik} = S$$

Ily módon minden választónak meg kell jelölnie a saját rangsorán túlmenően az adott jelölt támogatottságának a mértékét. A támogatottsági szintek összege az összes választó számára azonos összegű, és egyenlő S -sel.

Ha S értékét 1-nek vagy 100-nak vesszük, akkor első ránézésre is könnyen értelmezhetővé válik, milyen mértékben támogatja az adott választócsoport ezt vagy azt a jelöltet.

Megjegyzés

A különböző választócsoportoknak adhatunk lehetőséget arra, hogy különböző pontot osszanak szét a jelöltek között (S_1, S_2, \dots, S_k), de ebben az esetben az elmosódott preferenciaprofil a további számolgatások előtt normalizálni kell.

Meghatározás. Az a jelölt összesített támogatottsági szintjét (*the overall level of support – ToLS*), az alábbi képlet szerint számítjuk ki:

$$(2) \quad ToLS(a) = \sum_{j=1}^k N_j s_{ij} / S$$

ahol s_{ij} az a jelölt támogatottsági szintje a j -edik szavazási csoportban.

1.2 Alpreferenciaprofilok

A P_I preferenciaprofil akkor nevezzük a P preferenciaprofil alpreferenciaprofiljának, ha teljesülnek az alábbi feltételek:

- A P_I preferenciaprofil összes jelöltje beletartozik a P preferenciaprofil jelöltjeinek a halmazába.

- Az összes választócsoporthoz megmarad a jelöltek sorrendje, azaz, ha a feljebb van a P preferenciaprofilban, mint b , akkor feljebb kell lennie a P_I alpreferenciaprofilban is.

- **Az elmosódott alpreferenciaprofil**

- A VP_I elmosódott preferenciaprofil akkor nevezzük a VP preferenciaprofil alpreferenciaprofiljának, ha teljesülnek a következő feltételek:

- A VP_I preferenciaprofil összes jelöltje beletartozik a VP preferenciaprofil jelöltjeinek a halmazába.

- Az összes választócsoporthoz megmarad a jelöltek sorrendje, azaz ha a feljebb van a VP preferenciaprofilban, mint b , akkor feljebb kell lennie a VP_I alpreferenciaprofilban is.

- X jelölt támogatottsági szintje a j -edik csoportban:

$$(3) \quad \frac{s_{ij}}{\sum_{l \in L} s_{lj}} S$$

A (3) képletben L azon jelöltek helyeinek a halmaza, amelyek beletartoznak a VP_I alpreferenciaprofil jelöltjeinek a halmazába. Az s_{ij} a jelölt támogatottsági szintje a VP preferenciaprofilban a j -edik választócsoporthoz.

Megjegyzés

Abban az esetben, ha nem maga az alpreferenciaprofil a célja az alpreferenciaprofil felépítésének, akkor ezen a helyen az S -et nyugodtan fel lehet cserélni eggyessel és a továbbiakban az összes számítást $S=1$ értékkel lehet elvégezni.

1.3 Az elmosódott páros összehasonlítás algoritmus

Először megvizsgáljuk azt az esetet, amikor csak két jelölt között kell választani.

Meghatározás. Az a jelölt elmosódott preferenciát élvez b jelölt viszonylatában ($a(>)b$), ha $ToLS(a) > ToLS(b)$.

b jelölt elmosódott preferenciát élvez a jelölt viszonylatában ($b(>)a$), ha $ToLS(b) > ToLS(a)$.

Ha $ToLS(a) = ToLS(b)$, akkor a és b jelölt egyenértékű.

Bonyolultabb, ha a páros összehasonlítást olyan elmosódott preferenciaprofil számára kell elvégezni, melyben három vagy több jelölt szerepel. Ebben az esetben először fel kell, hogy építsük az alpreferenciaprofil ezen két jelölt számára, és csak ezután kezdhetjük el a jelöltek összehasonlítását az alpreferenciaprofil alapján a fentiekben leírtak szerint.

$ToLS(a(>)b)$ -val jelöljük $ToLS(a(>)b) = ToLS(a)$, ahol $ToLS(a)$ abból az elmosódott alpreferenciaprofilból való összesített elmosódott támogatottsági szint, amelyben csak a és b jelöltek szerepelnek.

Meghatározás. A maximálisan lehetséges általános támogatottsági szint értéke

$$(4) \quad \sum_{j=1}^k N_j$$

x jelölt szigorú preferenciát élvez az $(>)$ viszonylatában, ha a

$$ToLS(x) > \frac{1}{2} \sum_{j=1}^k N_j$$

Azt, hogy a támogatottsági szint mértéke lényeges hatást képes gyakorolni a szavazás eredményére, az alábbi példán mutatjuk be.

Példa №1. Két jelölt vesz részt a választásokon: a és b . Azon emberek száma, akik hajlandóak rájuk szavazni, gyakorlatilag szinte megegyező, esetünkben b jelölt olyan reformokat szeretne és ígér végrehajtani, amelyek nagyon sok embernek rendkívüli mértékben ellenszenvesek. Nézzük meg a választási profilt:

3. táblázat: Példa №1 elmosódott preferenciaprofilja

<i>I</i>		<i>II</i>	
49		51	
<i>a</i>	100	<i>b</i>	52
<i>b</i>	0	<i>a</i>	48

$b \succ a$ a többségi döntés szerint 51 49 ellenében. Habár a valóságban a jelölt összesített támogatottsága $ToLS(a)=(49*100+51*48)/100=73.48$, a b jelölt összesített támogatottsági szintje pedig $ToLS(b)=51*52/100=26.52$, azaz $a \succ b$, tehát fordított.

A fenti példa jól láthatóan érzékelteti, hogy az eredmények lényegesen eltérnek egymástól.

2. A Condorcet-módszer és a Condorcet-paradoxon

2.1 Condorcet-módszer

a jelöltet egy preferenciaprofil Condorcet-győztesének hívják, ha bármely másik x jelölt tekintetében igaz, hogy $a \succ x$.

2.2 Condorcet-paradoxon

A Condorcet-paradoxon (más néven szavazási paradoxon vagy választási paradoxon) a társadalmi választási elméletben az a Nicolas de Condorcet által a 18. század végén említett helyzet, amelyben a kollektív választási preferenciák ciklikusak (tehát nem tranzitívak), még akkor is, ha az egyes választók preferenciái nem ciklikusak.

Amikor a Condorcet-módszerrel határozzák meg egy választás győztesét, a Condorcet-paradoxon fellépése azt jelenti, hogy a választásnak nincs Condorcet-győztese: egyetlen jelölt sem nyerheti meg a választásokat.

Ez egy paradoxon, hiszen ez azt jelenti, hogy a többség akaratai egymásnak ellentmondanak: tegyük fel, hogy a többség az a jelöltet preferálja b -hez képest, b -t c -hez képest és c -t a -hoz képest. Ez azért történhet meg, mert az egymásnak ellentmondó többségi csoportok mind különbözőek egymástól, nem ugyanazon választók halmazai.

2.3 A megoldandó probléma

Példa №2. Tegyük fel, hogy három jelöltünk van: a , b és c , és három szavazónk az alábbi táblázatban ismertetett preferenciákkal (a jelöltek az egyes szavazók preferenciája szerinti csökkenő sorrendben szerepelnek fentről lefelé).

4. táblázat: Példa №2 preferenciaprofilja

	Szavazó No.1	Szavazó No.2	Szavazó No.3
Első hely	a	b	c
Második hely	b	c	a
Harmadik hely	c	a	b

Ha c -t választjuk ki a győztesnek, akkor azt mondhatnánk, hogy inkább b -nek kellett volna győznie, mivel két szavazó is (az 1-es és a 2-es) inkább b -re szavaz, mint c -re, és csak egy szavazó (3) támogatja c -t b -vel szemben. Ugyanakkor a -t ketten is jobbnak tartják, mint b -t. c -t meg ketten részesítik előnyben a -val szemben.

3 Az elmosódott Condorcet-módszer és az elmosódott Condorcet-paradoxon

3.1 Elmosódott Condorcet-módszer

a jelöltet egy preferenciaprofil elmosódott Condorcet-győztesének hívják, ha bármely másik x jelölt tekintetében igaz, hogy $a(>)x$

3.2 Elmosódott Condorcet-paradoxon

Amikor az elmosódott Condorcet-módszerrel határozzák meg egy választás győztesét, az elmosódott Condorcet-paradoxon fellépése azt jelenti, hogy a választásnak nincs elmosódott Condorcet-győztese: ez akkor történik, ha az elmosódott páros összehasonlítások egy ciklust alkotnak.

4. Győztes meghatározása a Condorcet-paradoxon fellépésekor

A Condorcet-módszernek több alternatívája létezik attól függően, hogy hogyan oldják meg az ilyen cirkuláris paradox helyzeteket a győztes meghatározására.

A továbbiakban bemutatunk néhány példát eme paradoxon megoldására.

4.1 Copeland-módszer

A Copeland-módszerben minden alternatíva kap egy indexszámot, amely azt jelzi, hogy hány alternatívánál bizonyult jobbnak csökkentve azzal a számmal, amely azt jelzi, hogy hány alternatívánál bizonyult rosszabbnak. Az így kapott Copeland-indexek közül a legnagyobb értékhez tartozó alternatíva a győztes.

4.2 Dodgson-módszer

A Dodgson-módszer is egy indexet rendel minden egyes alternatívához, még hozzá a következőképpen: megvizsgáljuk, hogy egy alternatívára mennyi páros cserét kellene végrehajtani a preferenciasorrendekben ahhoz, hogy Condorcet-győztes lehessen a szóban forgó alternatíva. Ezen indexértékek alapján nyilvánítjuk azt az alternatívát győztesnek, amelyiknél ez a szám a legkisebb.

4.3 Simpson-módszer

Megvizsgáljuk a jelöltet és bármely más jelöltet, x -et. $S(a > x)$ azon választók száma, melyek szerint $a > x$. Az a jelölt Simpson-indexének hívjuk a legkisebbet ezek közül a számok közül, ahol x végigfut az összes jelöltön. A maximális Simpson-indexszel rendelkező jelölt kerül megválasztásra.

$$\max(S(x))$$

4.4 Alternatív megoldási módszerek

A fent megemlített módszerek igaz, hogy a Condorcet-győztest mindig kihozzák győztesként, és van, hogy győztest hirdetnek, amikor a Condorcet-módszer nem, azonban a Példa №2-ben bemutatott szituációban nem tudnak győztest meghatározni, hiszen mindegyik jelölt ugyanabban a szimmetrikus helyzetben van.

A példa megoldásaként feltételezhetjük például, hogy az ábécé szerint előbb jövő jelölt a jobb.

Mi ezen paradoxon megoldására az elmosódott Condorcet-módszer alkalmazását javasoljuk.

4.5 C+FC módszer

Az első forduló a Condorcet-módszer szerint kerül megrendezésre, majd, ha Condorcet-paradoxon áll fenn, akkor a második kör az elmosódott Condorcet-módszer szerint lesz megtartva.

4.6 Példa №2 megoldása C+FC módszerrel

Nézzük meg újra a Példa №2-t:

5. táblázat: Példa №2 preferenciaprofilja

	Szavazó No.1	Szavazó No.2	Szavazó No.3
Első hely	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
Második hely	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>a</i>
Harmadik hely	<i>c</i>	<i>a</i>	<i>b</i>

Az első forduló a Condorcet-módszer szerint kerül megrendezésre. Mivel eredményeként Condorcet-paradoxon áll fenn, ezért a második kör az elmosódott Condorcet-módszer szerint lesz megtartva.

Így aztán megkérjük a szavazókat, hogy jelezzék pluszban a jelöltek támogatásának szintjét is:

6. táblázat: Példa №2 elmosódott preferenciaprofilja

		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	100	b	51	c	40
Második hely	Támogatottsági szint	b	0	c	49	a	35
Harmadik hely	Támogatottsági szint	c	0	a	0	b	25

Mivel az elmosódott preferenciaprofilunkban három jelölt szerepel, így ahhoz, hogy elvégezzük a páros összehasonlításokat, fel kell, hogy építsük a hozzá tartozó alpreferenciaprofilokat, és azután hasonlítjuk össze a jelöltek támogatottsági szintjét az alpreferenciaprofilok alapján.

Felépítjük az elmosódott preferenciaprofilunk alprofiljait:

7. táblázat: Példa №2 elmosódott alpreferenciaprofilja a és b jelöltekkel

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	1	b	1	a	7/12
Második hely	Támogatottsági szint	b	0	a	0	b	5/12

$$\text{ToLS}(a)=1*1+0*1+7/12*1=19/12$$

$$\text{ToLS}(b)=0*1+1*1+5/12*1=17/12$$

A Condorcet-paradoxon...

19/12 > 17/12 Tehát $a(>)b$

8. táblázat: Példa №2 elmosódott alpreferenciaprofilja a és c jelöltekkel

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	1	c	1	c	8/15
Második hely	Támogatottsági szint	c	0	a	0	a	7/15

$$\text{ToLS}(a) = 1 \cdot 1 + 0 \cdot 1 + 7/15 \cdot 1 = 22/15$$

$$\text{ToLS}(c) = 0 \cdot 1 + 1 \cdot 1 + 8/15 \cdot 1 = 23/15$$

23/15 > 22/15 Tehát $c(>)a$

9. táblázat: Példa №2 elmosódott alpreferenciaprofilja b és c jelöltekkel

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	b	0.5	b	51/100	c	8/13
Második hely	Támogatottsági szint	c	0.5	c	49/100	b	5/13

$$\text{ToLS}(b) = 0.5 \cdot 1 + 51/100 \cdot 1 + 5/13 \cdot 1 = 1813/1300$$

$$\text{ToLS}(c) = 0.5 \cdot 1 + 49/100 \cdot 1 + 8/13 \cdot 1 = 2087/1300$$

2087/1300 > 1813/1300 Tehát $c(>)b$

Ahogy látjuk, c elmosódott preferenciát élvez b jelölt előtt és a jelölt előtt is, tehát ő az elmosódott Condorcet-győztes, és ez azt jelenti, hogy a C+FC módszerben c jelölt nyeri a választásokat.

4.7 Megjegyzés

Ha a C+FC módszer második fordulójában elmosódott Condorcet-paradoxon áll fenn, akkor a C+FC módszernek nincs győztese.

Példa №3. Tegyük fel, hogy előző példánkban a szavazók a jelölteknek a következő támogatási szinteket adták:

10. táblázat: Példa №3 elmosódott preferenciaprofilja

		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	3	b	3	c	3
Második hely	Támogatottsági szint	b	2	c	2	a	2
Harmadik hely	Támogatottsági szint	c	1	a	1	b	1

Mivel az elmosódott preferenciaprofilunkban három jelölt szerepel, így ahhoz, hogy elvégezzük a páros összehasonlításokat, fel kell, hogy építsük a hozzá tartozó alpreferenciaprofilokat, és ezután hasonlítjuk össze a jelöltek támogatottsági szintjét az alpreferenciaprofilok alapján.

Felépítjük az elmosódott preferenciaprofilunk alprofiljait:

11. táblázat: Példa №3 elmosódott alpreferenciaprofilja a és b jelöltekkel

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	$3/5$	b	$3/4$	a	$2/3$
Második hely	Támogatottsági szint	b	$2/5$	a	$1/4$	b	$1/3$

$$\text{ToLS}(a)=3/5*1+1/4*1+2/3*1=91/60$$

$$\text{ToLS}(b)=2/5*1+3/4*1+1/3*1=89/60$$

$$91/60 > 89/60 \text{ Tehát } a(>)b$$

12. táblázat: Példa №3 elmosódott alpreferenciaprofilja a és c jelöltekkel

A Condorcet-paradoxon...

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	a	$3/4$	c	$2/3$	c	$3/5$
Második hely	Támogatottsági szint	c	$1/4$	a	$1/3$	a	$2/5$

$$\text{ToLS}(a)=3/4*1+1/3*1+2/5*1=89/60$$

$$\text{ToLS}(c)=1/4*1+2/3*1+3/5*1=91/60$$

$$91/60 > 89/60 \text{ Tehát } c(>)a$$

13. táblázat: Példa №3 elmosódott alpreferenciaprofilja b és c jelöltekkel

Szavazó		Szavazó No.1		Szavazó No.2		Szavazó No.3	
Első hely	Támogatottsági szint	b	$2/3$	b	$3/5$	c	$3/4$
Második hely	Támogatottsági szint	c	$1/3$	c	$2/5$	b	$1/4$

$$\text{ToLS}(b)=2/3*1+3/5*1+1/4*1=91/60$$

$$\text{ToLS}(c)=1/3*1+2/5*1+3/4*1=89/60$$

$$91/60 > 89/60 \text{ Tehát } b(>)c$$

Mint látjuk, az elmosódott páros összehasonlítások ciklust alkotnak, tehát elmosódott Condorcet-paradoxon áll fenn, ami azt jelenti, hogy ebben az esetben a C+FC módszernek nincs győztese.

5. Konklúzió

Tanulmányunkban a Condorcet-paradoxon egy, az általunk kidolgozott elmosódott szavazáselméletnek köszönhető, lehetséges megoldását ismertettük. Eme paradoxon megoldásához mi egy olyan többfordulós módszert alkottunk, melyben a második körben az általunk

kifejlesztett elmosódott Condorcet-módszert alkalmazzuk. Sok esetben, amikor Condorcet-paradoxon esetén elmosódott Condorcet-módszert használunk a második fordulóban, elmosódott Condorcet-győztest kapunk. Így végül a választásokon jelentősen csökken annak a lehetősége, hogy nem lesz győztes. Sőt, a C+FC módszer még bizonyos szimmetrikus helyzetekben is megoldást nyújt, amikor a 4. fejezetben ismertetett egyéb módszerek zátonyra futnak. Ennek a problémának azon megoldásaival szemben, melyek a szerencse/sors kezébe adják a választás lehetőségét, az általunk kidolgozott módszer a választók preferenciáján alapul, így kiérdemelt győzelmet hoz.

Irodalomjegyzék

1. *Вагнер, Г.* (1973): Основы исследования операций. М.: Мир
2. *Вольский, В.И.* (1987): Турнирные функции в задачах коллективного и многокритериального выбора. Исследования по теории структур. М.: Наука
3. *Вольский, В.И., Лезина, З.М.* (1991): Голосование в малых группах. Процедуры и методы сравнительного анализа. М.: Наука
4. *Воробьев, Н.Н.* (1985): Теория игр для экономистов - кибернетиков. М.: Наука
5. *Кичмаренко, О.Д., Огуленко, А.П.* (2012): Теория принятия решений. ОНУ имени И.И.Мечникова
6. *Ларичев, О.Н.* (1979): Наука и искусство принятия решений. М.: Наука
7. *Маркин, Б.Г.* (1974): Проблема группового выбора. М.: Наука
8. *Муссеев, Н.Н.* (1970): Математика - управление - экономика. М.: Знание
9. *Мулен, Э.* (1991): Кооперативное принятие решений: Аксиомы и модели. М.: Мир
10. *Arrow, K. J.* (1951): Social Choice and Individual Values. New York: Wiley. In: 1963, 2nd ed.
11. *Brandt F., Conitzer V., Endriss U., Lang J., Procaccia A.* (2016): Handbook of Computational social choice. Cambridge University Press
12. *Gibbard, A.* (1973): Manipulation of voting schemes: A general result. *Econometrica*

KIS KAPACITÁSÚ VÍZERŐMŰVEK MAGYARORSZÁGON

Lovász Csaba Máté, Uhljár Péter

ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

1. Bevezetés

A természetvédelmi és fenntarthatósági szempontokra épülő energetikai hálózatok jellege a megújuló energiaforrások rendszerbe állítása. Magyarországon – az elmúlt évek fejlesztéseinek tekintetében – a naperőművek építése előtérbe került. Eközben a szélkerekek üzembe állítása a szigorú szabályozások miatt stagnál, illetve azok beépített összteljesítményének visszaszorulása várható az elavulás miatt. Ezenkívül a geotermiára és a biomasszára alapuló energiatermelést kell megemlítenünk a fenntartható jelleg alatt (utóbbi a legjelentősebb a megújulók között). Talán feltűnő, hogy a felsorolásból a vízerő-hasznosítás hiányzik. Ennek alapvetően két oka van: egyrészt Magyarország víztestei jellemzően alacsony esésmagasságúak, így a kisebb vízfolyásokon az erőművek építése általában nem éri meg sem gazdasági, sem természetvédelmi szempontból. A nagyobb vízhozamú folyókon – például a Dunán vagy a Dráván – jelentős potenciálok kiaknázatlanok. Ez a lehetőség azonban a Bős-Nagymaros Vízlépcsőrendszer körüli, évtizedek óta fennálló viták miatt „tiltott” kategóriába sorolandó. Másként kifejezve – vélhetően az igen nagy politikai és természeti kockázat miatt – a következő években nem várható társadalmi párbeszéd kezdeményezése sem.

Joggal merül fel a kérdés, hogy ezek után mi indokolja a dolgozat témaválasztását. Jelen kutatással nem egy, a vízenergiatermelésre alapuló energetikai forгатókönyv beharangozása a célunk, hanem – kerülve a dunai, a tiszai és a drávai vízlépcsők kérdését – a jelenleg marginálisan kezelt, összességében 15-20 MW összteljesítményt kitevő kis kapacitású vagy törpe vízerőművek mérnöki, gazdasági és nem utolsó sorban természetvédelmi szempontból indokolt bővítési lehetőségeinek számbavétele. Ezzel összhangban fogalmaztuk meg a tanulmány

hipotézisét, miszerint az adottságok lehetővé teszik a jelentős fejlesztést egyrészt fenntartható keretek, másrészt a 0-5 MW méretig terjedő erőműkategóriák intervallumai között.

2. Módszertan

A kutatás során két módszert alkalmaztunk: egyrészt a hazai és nemzetközi szakirodalmi kritikai megközelítésű forráselemzését hajtottuk végre. A tudományos publikációk mellett kiegészítésképp, sajtóelemzéssel igyekeztünk árnyalni a különböző véleményeket, valamint aktualizálni az egyes állításokat. Másrészt az interjúk adatfelvételeket alkalmaztunk. Mindkét esetben igyekeztünk több oldal képviselőinek álláspontját feltárni.

Az irodalomjegyzéket fellapozva feltűnhet, hogy több, – talán elavultnak vélt – a 20. század közepén íródott cikk is szerepel a listán; ennek egyszerű oka van, miszerint az SHP-technológia műszaki alapelvei lényegében évtizedek óta változatlanok (megfelelő turbina-típusok alkalmazása, műtárgyak elrendezése stb.).

Az interjúk kérdéssorát általában – értelemszerűen egyfajta kényszerből is – specifikusan állítottuk össze az adott alany részére, de ezzel együtt ügyeltünk arra, hogy bizonyos – például a szakmai együttműködés hiányát vagy az előnyöket és hátrányokat firtató – kérdéseket változatlan formában tegyük fel a vízerőmű műszaki vezetőjének, a nemzeti park és a környezetvédő civil szervezet képviselőjének, az érintett település polgármesterének vagy az energiaipar képviselőjének. Összeségében 14 interjút készítettünk személyesen, valamint telefonos vagy e-mail-formátumban; amely már egy szűkített sokaság, mivel az egyeztetési szakaszban több mint 100 érintettet kerestünk fel. A lehetséges interjúalanyok egy részétől sajnos nem kaptunk visszajelzést, valamint egy részük pedig valamilyen indokkal elzárkózott a válaszadástól; általában az illetékesség hiányára hivatkozva (például több esetben a települési önkormányzatoktól tudtuk meg, hogy vízerőmű már nem üzemel az adott folyószakaszon); azonban sokszor jutottunk hozzá rövid szóbeli vagy írásbeli közléshez (például a háztartási méretű vízerőművekkel kapcsolatban).

Saját méréseket nem alkalmaztunk a kérdés – a fentebb arra már utalt – műszaki jellege miatt. Mindamellettt felállítottunk egy adatbázist,

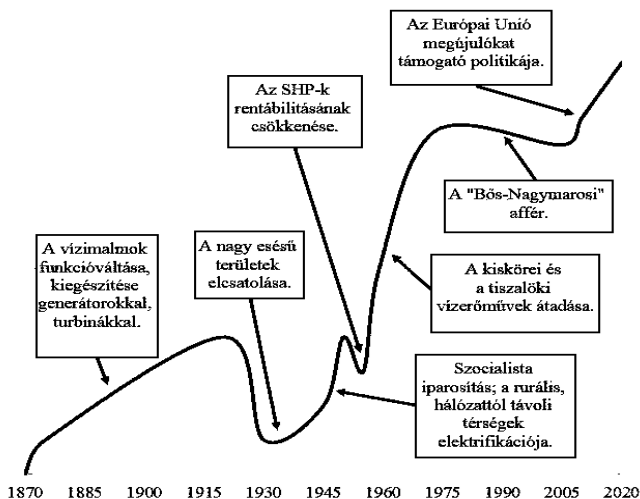
kísérletet téve egy aktualizált országos kataszter összeállítására (ebben a mezők tartalma a földrajzi koordináta, a teljesítmény stb.). Ez szintén egyfajta kényszer volt, mivel vannak elérhető adatbázisok (összesen hat adataiból dolgoztunk), de ezek több évvel ezelőtt kerültek összeállításra. Forrásaink közül legfrissebb az Országos Vízügyi Főigazgatóságtól kapott 2015-ös adattábla volt. Ezenkívül elemzés alá vettük a MAVIR nyilvános adattábláit (Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító Zártkörűen Működő Részvénytársaság). Bár a nyilvánosan elérhető – KÁT- és METÁR-rendszerhez kapcsolódó – termelési adatokhoz sikerült jelleget rendelniük (azaz, hogy milyen megújuló forrást hasznosít az adott erőmű), ellenben koordinátákat, kapacitást – azaz alapvető információkat – nem (hozzátennénk, hogy egyébként sem ad teljes képet az említett kivonat, mivel a háztartási méretű és a KÁT-támogatásokat már – vagy soha – nem élvező blokkok nincsenek a listán). Tehát az elkészített adatbázisunk hivatalos, szakmai forrásokra és az önkormányzatok közlésére alapul, de nem tekintendő teljeskörűnek – mindamelllett reprezentatív és a térbeli összefüggések, valamint helyszíntípusok vizsgálatára hasznosítható. A fentiek alapján összegezve az eredményeket egy több lépcsős szűrést követően kaptuk meg a középtávon megvalósuló SHP-k listáját, amelyre a becslést alapoztuk (bővebben a 7. fejezetben).

3. A kis kapacitású vízerőművek fejlődéstörténete a kezdetektől napjainkig

A Kárpát-medencében élő emberek már közel egy évezrede bírák munkára a vizekben lakozó erőket. A hasznosítási folyamat igazán az ipari forradalom beköszöntével, a 19. században gyorsult fel: az első turbinák 1870 körül jelentek meg. A mai ország területén az ikervári erőmű a legidősebb, melyet 1897-ben adtak át (Frisnyák S. 2011).

A magyarországi energiagazdálkodás lényegében az 1920-as években futott fel. Ekkoriban a vízerő-hasznosítás természetföldrajzi okok miatt alulértékelt volt (a hegyvidéki területeket elcsatolták) (1. ábra), azonban néhány évtizeddel később eljutottak Magyarországra is a pozitív külföldi példák a kis esésű hasznosításról. Komoly lendületet adott a vízennergetikával összefüggő vízlépcsők építésének, illetve a vízennergetika fejlődésének az 1937-es öntözési törvény, valamint a Vízerőügyi Hivatal

1941-es megalapítása (Bátai J. 2009). Bár a fosszilis energiahordozókra alapuló termelés behozhatatlan előnyre tett szert az energiapiacra (Gregor A. 1947), a második világháború előtt a Nyugat-Dunántúlon több száz áramot termelő vagy arra alkalmassá tehető vízimalom működött. Ezeket – 1945 után – először államosították és fejlesztés alá vonták az energiahiány ellensúlyozása és az elektrifikáció érdekében (Németh E. 1980), majd folyamatosan felszámolták az erodáció (ennek a leginkább kitett a műtárgyagát volt) (Gerse K. 2014), valamint a gazdaságosság hiánya miatt (olcsóbb volt a fosszilis alapú villanyáram). Az SHP-k jelentősége a szocialista rendszer kezdeti éveiben nem véletlen, mivel akkoriban a Szovjetunió volt az egyik úttörő fejlesztő (legfőbb okok: iparosítás és nagy földrajzi távolságok) (Juhász R. 1952). Többek között ez is ösztönözte az 1960-as években a falusi mikro-SHP-k elszaporodását, aminek a fő célja az „off-grid” villamosítás volt (ez például az ivóvízellátásban sokat segített, mivel az így megtermelt energiával a hidroglóbuszokra fel tudták szivattyúzni az ivóvizet) (Fejér L. 2014). Tehát az országos léptékű energiaellátásban már nem volt jelentőségük a vízerőműveknek (fontos, hogy SHP-kategóriában).

1. ábra: A magyarországi vízerő-hasznosítás – dimenzió nélküli, azaz önmagához mért – fejlődési trendje a kezdetektől (1870-es évek) napjainkig).

A szerzők saját gyűjtése és készítése.

Mindamellettt voltak olyan vízenergetikai nagyberuházások, amelyek megvalósulhattak: ennek példája a két közepes méretű tiszai erőmű (Tiszalök és Kisköre; 1959 és 1973). A villamosenergia-termelésben a Paksi blokkok megépülése, valamint a fosszilis erőművek miatt már korukban is marginálisnak számított. azonban ahogy az 1. ábra is tanúsítja, a hazai vízerő-hasznosításban üzembe állításuk nagy jelentőséggel bírt. Ezt követően áttörés következett be: 1961-ben Szófiában a KGST-országok jóváhagytak egy, a Duna alsó és középső szakaszára irányuló komplex vízgazdálkodási tervet. Ennek eleme lett volna, illetve részben az eleme a Bős-Nagymaros Vízlépcső Rendszer vagy az adonyi és a fajszi vízlépcsők (Papp G-Kalina E. 1978). (A „Bős-Nagymarosi affér”¹ a mai napig kihatással van az SHP-k építésére, mivel a vízerőhasznosítás egy fajta tabuvá vált az események következtében). Az 1920 utáni viszonyok létrejötte óta (alvízi jelleg) 1000-1300 MW elméleti potenciállal rendelkezik Magyarország, mely 70 %-ban a Dunára, mintegy 10-10%-ban a Tiszára és a Drávára, 5 %-ban a Rábára és a Hernádra, valamint 5 %-ban a kisebb vízfolyásokra korlátozódik (Matkovics L. 2009; OVF 2017). Tehát az 1980-as években megakadt a vízerőművek fejlesztése (jó példa erre a csongrádi komplex hasznosítási célzatú vízlépcső ekkoriban elkészült terve, amelyből a turbinák beépítését elméleti alapon is elvetették) (Blaskovics Gy. 2001).

Ellenben a „nyugati” és a „keleti törpék”, valamint a „tiszai óriások” (Ötvös P. 2012) vonzáskörzetén kívül, az Európai Unióhoz való 2004-es csatlakozás óta az ország eddig még feltáratlan térségeiben is épültek vízerőművek (Békésszentandrás, Öcsöd, Bogyiszló stb.), amely több MW-kapacitásbővülést fejtett ki – kiegészülve a „nyugati” és a „keleti törpéken” végrehajtott kapacitás-bővüléssel járó korszerűsítésekkel. Azonban a hatás csak mérsékelt eredményt mutat, mivel Magyarországon nagyobb – barnamezős jelleggel megvalósítható –, 1 MW feletti SHP-erőművek létesítésére csak néhány helyen van lehetőség. Mindeközben a közepes kapacitásokra irányuló, és/vagy a zöldmezős jellegű beruházások

¹ A vízlépcső kérdését sokáig támogatta a magyar kormány, ám az 1980-as évek közepétől kezdve a Bős-nagymarosi beruházás egyre hevesebb szakmai és társadalmi ellenállásba ütközött, amely hamar a rendszerváltozás egyik szimbolikus eseményévé vált. A hosszú nemzetközi jogi procedúra végén a hágai törvényszék végül mindkét országot elmarasztalta 1997-ben szerződés megszegésért. Az álláspontok a kérdést illetően a mai napig alig közeledtek egymáshoz (Nagy Zs. 2014).

a természetvédelmi szabályozások és a megtérülés kérdésessége miatt nem valószínűek.

4. Az SHP-k előnyei és hátrányai

A helyszín kiválasztása után fontos kérdés az előnyök és hátrányok elemzése (3. ábra). Társadalmi aspektusból, települési léptéken előnyös például az iparüzési adó, ellenben hátrányos, hogy az erőforrások ellenértéke nem a helyiek zsebébe kerül. Energetikai szempontból örvendetes például a decentralizáció, ami elősegíti az energetikai rendszer stabilitását és rugalmasságát, mindamelllett utóbbi megítélése ellentmondásos, mivel a víztározók hiánya miatt az SHP-k gyakran rapszodikus termelnek. A legkritikusabb oldal mégis a természetvédelem, ahol a legtöbb negatívum merül fel: ilyen például a víztestek, azaz az élőhelyek felszabdalása. Mégis vannak előnyei egy SHP-nak, konkrétan a hozzá tartozó gátnak; ami a folyó felduzzasztásával biztosíthatja a vizes élőhelyek vízigényét.

1. táblázat: az SHP-k előnyei és hátrányai különböző szempontokból.

A szerzők gyűjtése és készítése.

Dimenzió	ELONY	HATRÁNY
Társadalom		
	alacsony korrupciós kockázat	árvízveszély a felvízen
	árvízvédelem	helyi erőforrások globális hasznosítása
	iparüzési adó	kapcsolattartási problémák a külföldi üzemeltetőkkel
	jó kapcsolat a helyi közösségekkel	tájékoztatika
	munkahelyteremtés	zajszennyezés
	öntözés és vízellátás	
	presztizs	
	reprezentáció	
	turizmus	
Energetika		
	decentralizált termelés és előnyei	a menedzsmentháttér viszonylagos fejletlensége
	jól hasznosítható energiaforrás	csúcsum hiánya
	magas hatásfok	túl nagy ökológiai vízzükséglet
		rapszodikus termelés
		kedvezőtlen vízminőség
Természetvédelem		
	a meder állékonyságának javítása	a fauna megzavarása
	alacsony hővesztesség	áramlási viszonyok megváltozása, a víztest fragmentálódása
	kedvező hatások a halfaunára	eutrofizáció, algavirágzás
	mechanikai szűrés	feliszaposodás
	nincs csücsrajrartás	hordalék kiszűrése
	nem termel közvetlen üvegházhatású gázokat	inváziós növényfajok elterjedése
	nincs kémiai átalakulás	
	ökológiai vízigények biztosítása	

5. Szerepvállalás a jövő energetikai rendszerében

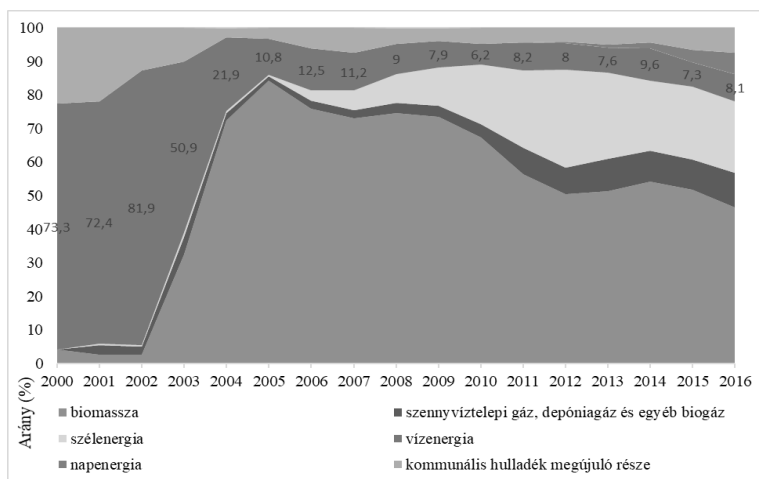
A vízerőművek mérsékelt fejlesztése terén az elmúlt évtizedekben az SHP-méretkategória került előtérbe. Pesszimista becslések 5 MW emelkedés előrejelzéséről szólnak (Mészáros Cs. 2014; Munkácsy B. (szerk.) 2014; SÁFIÁN F. 2015; MAVIR 2017). A hazai középtávú (2030-ig) víz- és energiastratégiák a vízenergiával elérhető kisebb kapacitások kihasználását támogatja, de inkább csak elvi alapon. A vízstratégia a dunai vízlépcső-rendszer kiépítésében látja a jelentős bővítés lehetőségét – azonban a kérdést óvatossággal kezeli a fennálló társadalmi ellentét és politikai tartózkodás miatt. Az energiastratégia ezen túlmenően relatív keretrendszerbe helyezi a vízenergia szerepét; de – megmaradva a megújuló-mix léptékénél – inkább a nap- és a szélenergiát preferálja a biomassza visszaszoruló arányai mellett (NFM 2012; VM 2013; OVF 2017).

A merev alaperőművek és a rapszodikusán kihasználható megújulók miatt Magyarországnak szüksége lenne hatékony csúcserőmű-kapacitásokra. Ellenben ilyen jelleggel tilos üzemeltetni a hazai vízerőműveket, ugyanis az ún. felvízszint-szabályozás van érvényben, azaz a vízügy meghatároz egy felvízi vízmagasságot, amit mindenképp tartani kell. Ez is jelzi, hogy a vízenergia-termelés egy járulékos tevékenység (Fekete 2018). A menetrendkövetésnek amúgy sem lenne realitása, mivel az SHP-kapacitások – a relatív jelentőségből² kifolyólag a villamosenergia-felhasználásban – nem hatékonyak csúcsüzemben (erre a célra ma Magyarországon gázturbinákat használnak).

A megújulók közötti verseny tekintetében 2002-ben még egyeduralkodó volt a vízenergia, de a 2000-es évek közepén a biomassza, a 2010-es évek elején a szélenergia, az elmúlt években pedig a napenergia előtérbe került– mivel utóbbira könnyű állami- és uniós támogatásokat szerezni. Emellett a többi megújuló energiaforrás helyzete kérdéses (biomassza: a hátrányok felismerése óta), valamint nehézkes. Egy 2016-os kormányrendelet alapján a szélkerekeket kvázi betiltották: erőműveket a

² Kevesebb, mint egy ezrelék

beépített vagy a beépítésre szánt területek határától 12 kilométeres körzetben nem lehet létesíteni³ (3. ábra) (277/2016. Korm. rendelet).

2. ábra: A megújuló energiaforrásból és hulladékból termelt villamosenergia aránya az egyes szereplők között (adatfeliratokkal jelölve a vízenergia, azaz az SHP-k és a két tiszai erőmű részesedése).

Saját készítés. Adatok forrása: KSH 2018.

Az SHP-k tekintetében vannak olyan piaci, magán- vagy önkormányzati szereplők Magyarországon, akiknek megvan a hajlandósága és lehetősége a vízerőmű-létesítésre. Mindazonáltal a síkvízi jelleg, az alacsony esésmagasságok korlátozóan hatnak a beruházásokra és jelenleg nem látható olyan előny Magyarországon, ami gazdaságilag is indokoltá teszi az SHP-ágazat felfutását (Tóth 2018).

A korábbi potenciálbecslések kiegészítéseként a rendelkezésre álló adatok segítségével (hatóságok, szakirodalom stb.) pontosabb képet adhatnak a középtávú beruházásokról.

6. Potenciálbecslés

A szóba jöhető helyszíntípusokat két főcsoportba és öt alcsoportba soroltuk. Ezek közül a zöldmezős helyszíneknek nincs igazán realitása: egyrészt a gazdaságosság miatt az alacsony esésű víztesteink nagy kapacitást igényelnek. Másrészt túl nagy a természeti kockázat. A

³ Kivéve háztartási méretben; de ez a konstrukció nem hatékony és a KÁT-METÁR-rendszer sem támogatja

barnamezős helyszíneknél beszélhetünk az SHP-k rekonstrukciójával járó kapacitásbővülésről (vízügyi szakzsargonnal élve ez a „második élet”) beszélhetünk az SHP- vagy vízimalom-romokra épülő, részben új erőművekről vagy a komplex vízgazdálkodási műtárgyak SHP-kkal való kiegészítéséről (4. ábra). Utóbbi körből érdemes kiemelni a szennyvíztisztító telepek decentralizált hálózatában rejlő koncentrált esések kihasználását.

A fentiek tükrében és a rendelkezésre álló adatok szerint számos olyan a XX. század első felében vagy a szocializmus időszaka alatt üzembe helyezett vízerőmű üzemel, amelyet az elmúlt évtizedekben nem esett át kapacitásbővítő korszerűsítésen. Ilyen létesítmény a 4,4 MW beépített kapacitással rendelkező törpevízerőmű, amelyet 1943-as megépülése óta nem újítottak fel. A vízimalom romok tekintetében nem lehetséges konkrét becslés végzése, ugyanis az egyes helyszíntípusok igen egyediek, ahogyan azt Kádár Péter művében állítja. Valamint megjegyzi, hogy e malomhelyek üzemképessé tétele sok esetben nincs lehetőség a magas ráfordítási költségek miatt. A korábbi közel 6000 malomhelyből már csak 200 esetben lehet megvalósítani energiatermelést, melyek teljesítményigénye/teljesítménytermelő képessége 5-20 kW közt volt (Kádár 2010). Mindezek figyelembevételével bizonyosan megállapítható, hogy a korábbi vízimalmok felújítása, valamint az SHP-romokra épített új erőművek beépített kapacitása nagy valószínűséggel kevesebb, mint 1 MW kapacitás bővítést jelenthet középtávon. Földrajzi tekintetben főleg a Rába mellékfolyói jöhetnek számításba (5. ábra).

A komplex vízgazdálkodás részeként megvalósuló SHP projektek jelenthetik a legnagyobb lehetősége. A korábban említett kritériumok figyelembevételével, az hatóságok elmondása szerint, illetve az interjúk alapján számos helyütt várható új vízerőművek építése hozzávetőlegesen 3,4 MW értékben (5. ábra). (A megjelölt helyszínek közül Mosonmagyaróváron.) Továbbá piko méretű⁴ erőművek megvalósulása is elképzelhető, amely összesen 1,3 MW teljesítményt foglal magában. Összességében tehát a rendelkezésre álló információk alapján reálisan kb. 10,5 MW-nak felel meg.

⁴ Piko méretű erőműnek tekintünk minden 10 kilowatt, vagy annál kevesebb beépített kapacitással rendelkező háztartási-méretű erőművet (MAVIR 2017).

2. táblázat: A középtávon megvalósítható SHP-k listája (<500 KW tervezett beépített kapacitás)

A szerzők gyűjtése és készítése.

Település	Víztest	Tervezett beépített kapacitás (Kw)	Kategória	Helyszín típus
Tass	Duna	1500	Kicsi	B2
Békés	Körös	500	Mini	C1
Mosonmagyaróvár	Duna	500	Mini	C1
Bakonszeg	Keleti-fcs.	1000	Mini	C1
Körösladány	Körös	250	Mini	C1
Tiszavasvári	Keleti-fcs.	1000	Mini	C1
Gyula	Körös	250	Mini	C1

Végezetül a szennyvízkezelés is lehetőséget szolgáltatnak új SHP-k telepítésére, ahogyan azt a korábbi MIVÍZ Kft. miskolci szennyvíztelepének példája jól szemlélteti. A becslés a TESZIR (Települési Szennyvíz Információs Rendszer) a 768 kiömlési pontra közölt éves adatokat vette alapul. Ha miskolci szennyvíztisztító kibocsátási pontján átfolyó víz mennyiségét vesszük alapul, az 0,4 MW többletenergia-mennyiséget jelentene, amely az egyes épületek működési költségeit tekintve már jelentősnek mondható.

3. táblázat: A tervezett SHP-k lehetséges beépített kapacitásának becslése helyszín típusokra lebontva (MW)

Forrás: A szerzők gyűjtése és szerkesztése

Beruházás jellege	Helyszíntípus	Altípus	SHP Potenciál (MW)
Zöldmezős	-	-	0 MW
Barnamezős	„második élet”		>1 MW
	Műtárgyak használatba vétele	SHP romok	>1 MW
		Vízimalom romok	
	További lehetőségek	Komplex vízgazdálkodás	3,4 MW
Szennyvízkezelés		0,4 MW	
Összesen (tervezett maximum beépített kapacitás)			5,8 MW

Összesen a rendelkezésre álló adatok alapján elvégzett becslések alapján, középtávon 5,8 MW-os kapacitás bővüléssel számol a tanulmány (5. ábra).

7. Összefoglalás

A tanulmány kimondatlan célja egy olyan zárt logikai lánc megalkotása volt, amely magában foglalja az SHP-beruházások mérlegeléséhez szükséges technológiai háttérrel a befektetői környezet adta lehetőségeket, a lehetséges helyszíntípusokat, valamint a természetvédelmi-társadalmi-gazdasági érveket és ellenérveket.

A vízenergia-hasznosítás hazai fejlődési trendjét nagymértékben meghatározta az első világháború utáni területcsökkenés, mivel az ország elveszítette hegyvidéki, nagyeesű régióit. A síkvidéki hasznosítás sokáig

nem került előtérbe, de az 1970-es és 1980-as évek környékén megvolt a lehetőség – kérdéses, hogy milyen következmények mellett – a vízerőműkapacitások nagymértékű bővítésére. Ez a Bős-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer körül kialakult események hatására megghiúsult, így az elmúlt évtizedekben – kimondottan az Európai Unióhoz való csatlakozás óta – az egyetlen esély a bővítésre a visszafogott, ténylegesen kiaknázzható potenciált nyújtó SHP-méretkategória.

A helyszíntípusok tekintetében elsősorban a domb- és hegyvidéki („nyugati” és „keleti” törpék), illetve a mesterségesen létrehozott nagyobb eséssel bíró helyszíneken van lehetőség, előtérbe helyezve a barnamezős, azaz valamilyen már meglévő műtárgyra települő fejlesztéseket. A következő években a Rába és mellékfolyásai, valamint a Hernád-völgy mellett egy újabb „vízenergetikai” magterület jöhet létre a Körösök területén. A „körösvölgyi törpék” várható bővítések a duzzasztóművekhez kapcsolódnak és néhány 1-3 MW-ot tehetnek ki.

Bár az egyes tételek súlyozása objektívan nem lehetséges, de az előnyök és a hátrányok számbavételénél feltűnik, hogy a lokális közösségek számára inkább pozitív, a magyarországi energetikai szektor számára pedig „nem elég előnyös” hatással van az SHP-k megléte. Szemmel láthatólag a természetvédelem oldaláról merül fel a legtöbb aggály, mindamelllett ez nem feltétlenül jelent megoldhatatlan problémát. Egyrészt ezeket az aggályokat arányosítani szükséges a komplex vízgazdálkodás egyes elemei között (árvízvédelem, öntözés, hajózás stb.), másrészt léteznek megoldások a negatív hatások ellensúlyozására (például hallépcsők), nem beszélve az SHP-k megfelelően arányosított ökológiai előnyeinek meglétéről és azok fokozási lehetőségéről.

A jövő energetikai rendszerének tekintetében, amennyiben a közvetlenül realizálódó lokális energiaellátást vesszük alapul (azaz, ha a közösség erőművel rendelkezik és a megtermelt energiáért KÁT-tarifát, illetve METÁR-prémiumot kap vagy – ami előrelátóbb – a majdani liberalizált európai energiapiac közintézményei által energiaközösséget hoz létre), akkor lehet jelentősége a kisebb kapacitásoknak magyarországi környezetben is (ezenkívül a szennyvízkezelés is tartogathat vízenergetikai potenciált).

Mindamelletts nemzeti szinten az SHP-hasznosítás terén jelentősebb bővítéseket nem tartunk se valószínűnek, se indokoltnak, mivel a beruházások nem kecsegtetnek akkora természetvédelmi-társadalmi-gazdasági haszonnal, hogy az ellensúlyozza a létesítéssel járó természeti hatásokat és anyagi ráfordításokat – főleg a megújuló támogatási rendszerek piaci alapokra helyezése mellett. Kutatásunk alapján a pesszimista scénáriókat tudjuk alátámasztani, miszerint rövid-, illetve középtávon 5,8 MW körüli a bővülés valószínűsége jelen körülmények között, azonban akár 13 MW is lehetséges lenne a becslések szerint.

Tehát a dolgozat hipotézise megdőlt. Mindamelletts hosszútávon a magyarországi, SHP-ken túllépő vízenergia-termelés jelentősen bővíthet, de csak komplex vízgazdálkodás és vízépítés járulékaként, illetve nagyobb beépített kapacitások mellett. Azonban utóbbi állítás alátámasztása nem tartozik a dolgozat tárgykörébe.

Egyértelmű, hogy a világ országainak lépnie kell a fenntarthatóság, a fenntartható energiatermelés irányába, amely célkitűzéssel – megfelelő körülmények között – a vízenergia képes lehet az összhagra. Véleményünk szerint e körülmények kialakítása a mérnökök műszaki szakértelmével lehetséges, természetvédelmi és energetikai szakemberek kontrollja alatt. Következésképpen a holisztikus gondolkodásmódnak a jövőben hatványozottabban meg kell jelennie nemzeti szintű energiapolitikában, annak érdekében, hogy még időben elérhessük a globális célkitűzéseket.

Irodalomjegyzék:

1. *Bátai J.*: Dr. Mosonyi Emilre emlékezünk In: Körös-vidéki hírlevél, 2009, 19. évf. 2. sz., 9.
2. *Blaskovics Gy.*: A vízerőhasznosítás magyarországi kényszere - a vízfolyások energiamérlegéből levezetve In: Magyar Hidrológiai Társaság XIX. Országos Vándorgyűlés I. Kötet, Pro Aqua, Gyula, 2001, 3-9.
3. *Fejér L.*: Víz és energia, energia és víz – Történeti gondolatok In: Felső-Tisza Híradó, 2014, 53. évf 1. sz., 3-9.
4. *Frisnyák S.*: A vízenergia használata a Kárpát-medencében a 11. századtól 1920-ig In: Földrajzi Közlemények, 2011, 135. évf. 3. sz., 275-289.
5. *Gregor A.*: Vízerőművek a magyar energiagazdálkodásban In: Hidrológiai Közölny, 1947, 27. évf. 5-8. sz., 101-102.

6. *Gerse K.*: A vízenergia-hasznosítás hozzájárulása a fenntarthatósághoz In: Magyar Tudomány, 2014, 14. évf. 7. sz. 779-789.
7. *Juhász R.*: Törpe vízerőművek In: Hidrológiai Közlöny, 1952, 32. évf. 7-8. sz. 278-293.
8. *Kádár P.*: A vízimalmoktól a vízerőművekig, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010
9. *Matkovics L.*: A gibárti erőmű energetikai szerepe és hatása a Hernád vízgyűjtőjére In: Hidrológiai Közlöny, 2009, 89. évf, 5. sz. 33-50.
10. *MAVIR*: A magyar villamosenergia-rendszer közép- és hosszú távú forrásoldali kapacitásfejlesztése, MAVIR, Budapest, 2017
11. *Mészáros Cs.*: A vízenergia-hasznosítás hazai lehetőségei és korlátozó tényezői In: Magyar Tudomány, 2014, 14. évf. 7. sz. 790-799.
12. *Munkácsy B. (szerk.)*: A fenntartható energiagazdálkodás felé vezető út - Erre van előre! – Vision 2040 Hungary 2.0., Környezeti Nevelésért Hálózat Országos Egyesület, Budapest, 2014
13. *Nagy Zs.*: Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán In: Tér és társadalom, 2014, 28. évf 1. sz. 62-83.
14. *Németh E.*: A törpe vízerőművek üzemeltetésének és felszámolási lehetőségeinek műszaki és gazdasági kérdései Nyugat-Magyarországon In: Hidrológiai Közlöny, 1980 60. évf. 3. sz., 27-29.
15. *Papp G./Kalina E.*: A Duna vízerő-hasznosítása In: Hidrológiai Közlöny, 1978 58. évf. 9. szám, 398-413.
16. *Sáfián F.*: Paks nélkül a világ 2050, EnergiaKlub, Budapest, 2017

Interjúk:

1. Fekete G. 2018.09.10. Fekete Gábor, műszaki vezető, Hydro Power Consulting Kft.
2. Tóth M. 2018.10.16. Dr. Tóth Máté, energiajogász, Rátky és Társa Ügyvédi iroda

Adatbázisok és egyéb források:

1. 277/2016. Korm rendelet: a szélerőművekre vonatkozó szabályok módosításáról
2. OVF 2015 (közérdekű adatigénylés).

SZOCIÁLGEOGRÁFIAI ALAPFUNKCIÓK A KAPCSOLATHÁLÓ- ELEMZÉS TÜKRÉBEN

Nagy Ilona

SZTE Szociológia Tanszék

1. Bevezetés

A társadalom térbeli jelenségeinek vizsgálatához a különböző társadalomtudományi és földrajzi diszciplínák már külön-külön is és a kapcsolódási területeiken végzett kutatások is sokat tettek hozzá. Az interdiszciplináris kapcsolatokban rejlő lehetőségek kihasználása viszont még korántsem mondható teljesnek. A különböző területek módszertanát alkalmazva érdekes kutatások születhetnek a jövőben is, hiszen kölcsönösen kiegészíthetik egymás eredményeit.

A jelen tanulmányban a szociológiához és a társadalomföldrajzhoz is kapcsolódó vizsgálatot ismertetünk, melynek tárgya a település társadalmának kutatása. Ehhez segítségül a kapcsolatháló-elemzést hívtuk, mely bár társadalomtudományi módszertani eszköz, ezen a szűken vett területen még számos potenciállal rendelkezik.

Alapvető kérdés, hogy a kapcsolatháló-elemzést vajon lehet-e alkalmazni a települések társadalmának vizsgálatára, és ha igen, milyen feltételeknek kell teljesülni ehhez. Ugyanakkor fontos kérdés, hogy a kapcsolatháló összehasonlítását milyen dimenziók mentén végezzük el, vagyis milyen kapcsolati kérdésekkel dolgozzunk a kutatási céljainknak megfelelően. Jelen kutatásban azt kíséreltük meg, hogy a települések és ezzel együtt társadalmuk életterének szociálgeográfiai jellegét visszaigazoljuk a kapcsolatháló segítségével. Továbbá kérdésként tettük fel, hogy elő lehet-e jelezni az egyes funkciók, valamint a települési társadalom, mint közösség megváltozását a kapcsolatháló elemzésével.

2. A kapcsolatháló-elemzés kritériumai a szakirodalom alapján

A kapcsolatháló kutatás, bár nem régi vizsgálódási terület, mégis jelentős irodalommal rendelkezik, melyek különböző kérdésekre adott esettanulmányokat is feldolgoznak. A tanulmány szempontjából releváns

irodalomnak számítanak azok a munkák, melyek a csomópontok közötti kapcsolatháló vizsgálatának módszertanát írják le, illetve abból vonnak le következtetéseket (Barabási 2003, 2016) (Kürtösi 2002). Ezen kapcsolatháló alkalmazhatósági feltételeinek meghatározásában és a háló kiértékelésében vettük hasznát.

A téma szakirodalmának másik nagy csoportjába azok a tanulmányok tartoznak, amelyek a csoportokon belüli méréseket tekintik fókuszpontként (Kürtösi 2007) (Szántó/Tóth 1993) (Szántó 2004). A két terület tapasztalatait ötvözve készült a jelent kutatás, mely elsősorban a csoporton belüli kapcsolatok differenciáival foglalkozik.

A kapcsolatháló-elemzés a társadalomkutatás egy már jól ismert módszere, azonban számos vizsgálódási területen még feltáratlan potenciállal rendelkező eszközt jelent (Angelusz/Tartos 1991). A kapcsolatháló-elemzésre általánosan igaz, hogy lehetővé teszi egy közösség kvantifikálható kapcsolatrendszerének vizsgálatát. Ez a közösség lehet egy osztályközösség, egy munkahelyi vagy egy hobbiközösség is. A vizsgálatok problémafelvetése lehet az információáramlás, tanácskérés a közösségen belül, vagy csak a formális és informális kapcsolatok feltárása a csoport tagjai között, illetve a közösségen kívülre mutatóan.

A társadalomtudományi kutatások sokféleségéből következően a kapcsolatháló-elemzést is többféle módon használhatjuk, gazdaságtudományi kutatásokban jellemző főként, hogy a háló csomópontjaiban nemcsak személyek, de szervezetek is állhatnak (Kürtösi 2007), míg a szociológia elsősorban olyan hálókkal foglalkozik, melyek csomópontjaiban személyek állnak.

Kifejezetten társadalmi kapcsolatok kutatásánál fontos kritérium, hogy jól körülhatárolható legyen a közösség. Ez abból a szempontból fontos, hogy a tagok között feltételezhető legyen a kapcsolat, vagyis azonos eséllyel választhassák egymást a megkérdézettek az egyes kapcsolati kérdéseknél, tehát egyenlő esély legyen mindenki számára mindenki esetében a választásra. Ennek a kritériumoknak megfelelnek a különböző formális közösségek, valamint a többé-kevésbé informális közösségek (Angelusz/Tardos 1991).

Ugyanakkor az is fontos szempont lehet, hogy térben lehatárolható legyen a közösség. Ez lehet egy virtuális zárt közösség, például egy közösségi oldal zárt csoportja. De ha a fizikai térre gondolunk, a kritériumnak megfelelhet egy település lakossága is. Amennyiben településsel dolgozunk, néhány alapvetést kell tennünk. A térkapcsolatoknak korlátozottaknak kell lenniük, ugyanakkor a vizsgálat szempontjából alacsony lélekszámúnak kell lenni a választott településnek. A térkapcsolatok korlátozottsága a viszonylagos zárt közösséget jelenti a vizsgálati kritériumoknál, az alacsony népességszám szintén az ennek a feltételnek való megfelelés mellett praktikussági szempontból is segíti a felmérést, hiszen könnyebb a kevesebb lakost felkeresni. A kritériumoknak megfelelhet például egy zsáktelepülés mint településtípus, melynél a térkapcsolatok korlátozottak és általában a népesség is alacsony.

Fontos módszertani kérdés, hogy ha egy település társadalmát szeretnénk vizsgálni, milyen kapcsolati kérdéseket tegyünk fel, melyben egyenlő eséllyel választhatják egymást a lakosok. Ha a települések funkcióiból indulunk ki, érdemes a kapcsolati kérdéseket is ezeknek megfelelően feltenni. Vizsgálódásunkat tehát folytathatjuk a szociálgeográfiai alapfunkciók, mint kapcsolati dimenziók szerint.

A vizsgálatban választott település adatközlési szempontból nem felfedhető, mivel a szabályozás értelmében háromnál kevesebb adatközlő esik egy-egy funkcionális pontba, melyek alapján a személyek is azonosíthatók. A Veszprém megyei község népességszáma 89 fő a 2018-as helyi adatközlés alapján. Ebből a 14 évesnél idősebb népesség száma 75 fő. Félperiférikus zsáktelepülésről van szó, ahol a német kisebbség aránya a teljes népességen belül közel 40%. Mivel a településen többen csak hétvégi házat tartanak fenn, illetve nem sikerült mindenkit elérni a kutatás során, a felvételezésbe 66 fő adatát vontuk be.

3. A vizsgálat módszertana

Egy település, illetve társadalmának helyzetét alapvetően meghatározzák tehát azok a funkciók, amelyeket a lakosok számára a település biztosítani képes vagy éppen nem képes. Mint látjuk, a szociálgeográfia több iskolája alakult ki a funkciók meghatározására és ezek alapján a települések tipizálására. Dolgozatunkban a német szociálgeográfiai irányzatot vettük alapul, mely a magyarországi

szociálgeográfiai kutatásokban is elsőként megjelent, és uralkodóvá is vált (Berényi 1997).

A szociálgeográfiai alapfunkciókat, melyek meghatározzák az adott település lakosságának mindennapjait, a Partzsch-féle felosztást követve határoztuk meg, melyek a lakás, munka, ellátás-szolgáltatás, képzés-kultúra, szabadidő, közlekedés, valamint közösségi lét – lokalitás (Berényi 1992).

Többször találhatunk rá példát, hogy a településtípusok könnyebb lehatárolása érdekében egyes funkciókategóriák összevonásra kerülnek, azonban mi megtartottuk a hét alapfunkciót, mivel úgy gondoljuk, főként a kistelepülések, aprófalvak esetében az alapfunkciók megléte vagy hiányosságaik különösen jól jellemezhetik a községek jövőképét is.

Célunk volt, hogy a kapcsolatháló-elemzés során a kapcsolati kérdéseket a szociálgeográfiai alapfunkciók szerint határozzuk meg, hiszen azok különösen fontosak a kistelepülések vizsgálata esetén. Az alapfunkciók helyzetének visszaigazolásához a Partzsch-féle felosztást követve előzetesen és a terepbejárás, valamint felvételezés során is jellemeztük a települést a szociálgeográfiai alapfunkciók szerint, mely eredményeit összehasonlítottuk a kapcsolatháló eredményeivel.

A felmérési feladatot személyes felkereséssel és lekérdezéssel végeztük, mely során a kapcsolati kérdések válaszait és a háttérváltozó adatokat mint attribútumváltozókat felvettük. Az attribútumadatokhoz a szokásos szociodemográfiai kérdések mellett a foglalkozás helyét és a nemzetiséget is megkérdeztük. A kapcsolati kérdések megszerkesztése során ismét az alapfunkciókat követtük. Alapfunkciónként 1-4 kapcsolati kérdést tettünk fel mindenkinek.

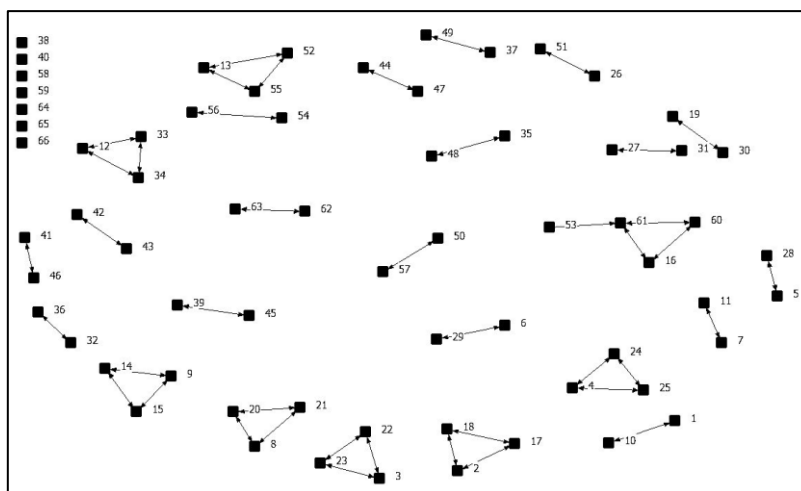
A kutatás elemzési kérdése, hogy hogyan alakulnak a szociálgeográfiai kapcsolati kérdések esetén a település hálóképei. Kimutathatók-e jellemző centrumok, lesznek-e differenciák a denzitásban, kompaktságban, kialakulnak-e klaszterek.

Mivel a településen többen csak hétvégi házat tartanak fenn, illetve nem sikerült mindenkit elérni a kutatás során, a felvételezésbe 66 fő adatát vontuk be. A beazonosíthatóság elkerülése érdekében a személyes adatokat a kódokkal való rögzítés után töröltük, majd UCINET 6 programmal

elemztük, a kapcsolatháló megjelenítéséhez pedig a NetDraw alkalmazást használtuk.

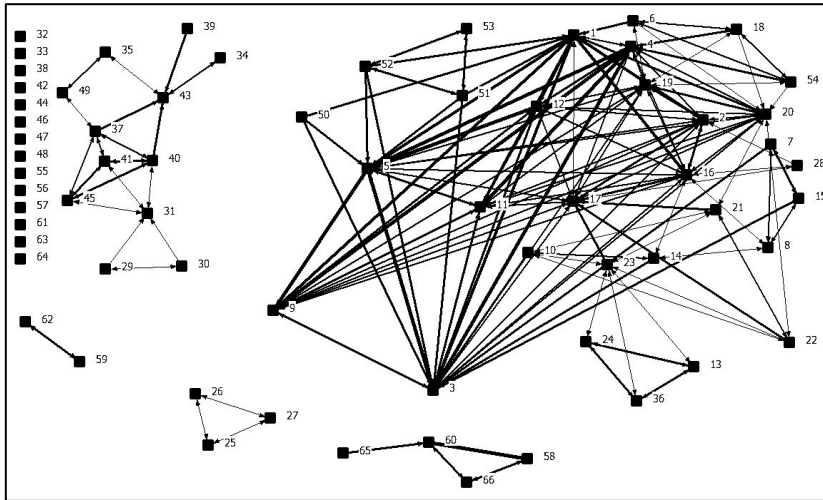
4. A létrejött kapcsolatháló az alapfunkciók szerint

Az egyes szociálgeográfiai alapfunkciók szerint a kapcsolathálókat külön-külön elemztük, majd összehasonlítottuk egymással a kutatási kérdéseinknek megfelelően.

1. ábra: A lakás alapfunkció kapcsolathálója

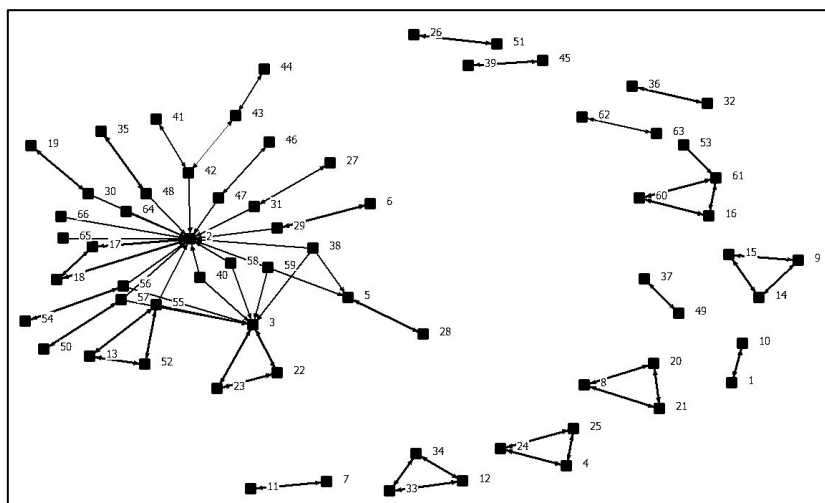
A lakás alapfunkcióval kapcsolatosan egyetlen kérdés kapcsolathálóját vizsgáltuk, mégpedig azt, hogy kikkel lakik a válaszadó egy háztartásban. A háló a vártaknak megfelelően alacsony koncentrátságot mutat. Sok sziget jelenik meg, melyek között nincsen kapcsolat. Ez magából a lakás funkciójából is következik. Az tapasztalható, hogy többnyire 2-3 fős háztartásokban élnek a megkérdezettek, és viszonylag kevés az egyedül élő válaszadó. Az is megfigyelhető, hogy néhány esetben nem egyértelműen kölcsönös a lakosok megjelölése, hogy ki kivel él együtt, ami következhet abból, hogy az egy címen élést az egy háztartásban éléssel keverték esetenként a válaszadók (1. ábra).

2. ábra: A munka alapfunkció kapcsolathálója

A munka alapfunkcióval kapcsolatban több kérdést is feltettünk arra vonatkozóan, hogy kikkel dolgozik egy munkahelyen jelenleg, kikkel dolgozott korábban egy munkahelyen, kikkel jár naponta másik településre dolgozni és kiktől kapott információt, segítséget, mikor a jelenlegi munkahelyét kereste. A kérdések kapcsolathálóból multiplex gráfot készítettünk, melyen a kapcsolatok számát jelöltük. Ha két személy között több hálóban is volt kapcsolat, azt a multiplex gráfon a vonal vastagságával jelöltük. Minél vastagabb a vonal, annál több hálóban létezett a kapcsolat két válaszadó között.

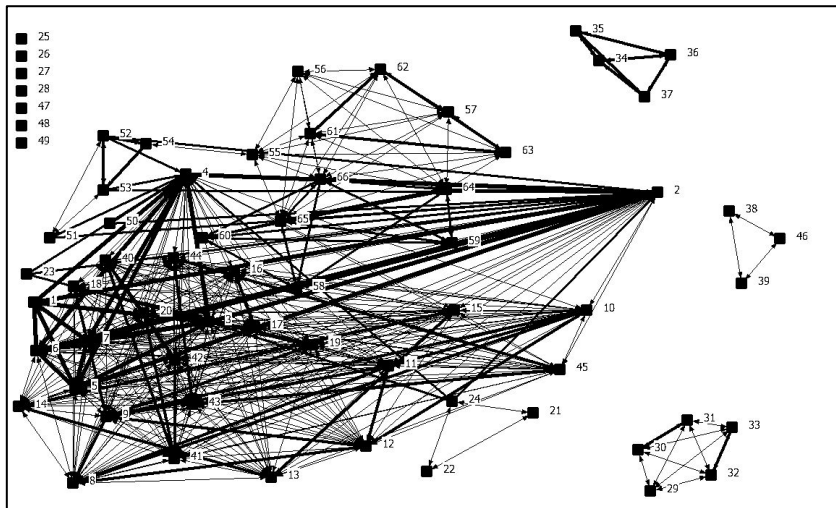
A hálót elemezve azt tapasztaltuk, hogy viszonylag magas a kompaktság, csak néhány izolátum van jelen. Megfigyelhető volt, hogy a kisebb szigetek között nemcsak a jelenlegi, hanem az előző munkahelyen való együtt dolgozás is kapcsolatot teremt. Kiemelkedik néhány csomópont, akik a közösséget a munka funkciója szempontjából valóban összekapcsolják, ők azok, akik a jelenlegi munkahely megtalálásában segítettek a többieknek. Esetükben az ego-háló sokkal jelentősebb átmérőjű, mint a többi közösségi tag esetén. Ha őket kivesszük a hálóból, a kompaktság megszűnik és a hálók széttöredeznek. Róluk szerzett információk alapján néhány pont kivételével ők a település vezetéséből kerülnek ki (2. ábra).

3. ábra: Az ellátás-szolgáltatás alapfunkció kapcsolathálója

Az ellátás-szolgáltatás alapfunkció kapcsán feltett kérdéseink azok voltak, hogy kikkel együtt szokott járni bevásárolni, kiket szokott megkérni, hogy vásároljanak be neki. A kapcsolathálókból készített multiplex gráfban alacsonyabb a kompaktság az előző funkcióhoz képest, laza a háló, és fontos megjegyezni, hogy sok az egyirányú kapcsolat.

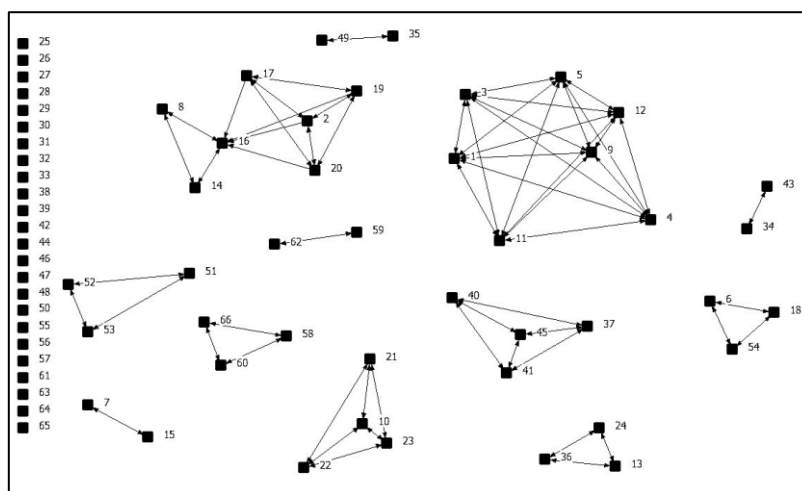
Általában a szolgáltatások igénybevételét, bevásárlást, aki teheti, a családtagjaival, ismerőseivel végzi, vagy őket kéri meg rá. A felmérés során szerzett információk alapján a falugondnoki szolgáltatásnak nagy szerepe van ennek az alapfunkciónak a működésében, és ez személyes ragaszkodással is párosul. Látható, hogy a 2-es személyt sokan választják, mivel ő volt csaknem a felmérés pillanatáig a falugondnok, de azóta is szívesen megbízzák őt ezekkel a feladatokkal a lakosok, különösen, akik koruknál, élethelyzetükénél fogva nem tudnak másik településre utazni, mivel a községben vásárlási lehetőség lényegében nincs. Az ego-háló nála is szembevető különbséget mutat a többi lakoséval szemben. Ebben az alapfunkcióban a központi személy kiesése még károsabb a sok egyirányú kapcsolat miatt (3. ábra).

4. ábra: A képzés-kultúra és közösségi lét alapfunkció kapcsolathálója

Az oktatás-képzés alapfunkcióhoz azokat a kérdéseket illesztettük, hogy kikkel járt egy iskolába korábban, kikkel jár iskolába/képzésre jelenleg a megkérdezett. Megfigyelhető, hogy a település zártsága miatt az itt élők sok esetben iskolába is együtt jártak, természetesen különböző évfolyamokba. De így is nagyon sok a kölcsönös kapcsolat, hiszen a lakosok gyakran nem tettek különbséget az évfolyamok között. A jelenleg képzésre járók inkább munkahelyi képzéseken vesznek részt.

A multiplex gráfba belevettük a kultúrával és közösségi léttel kapcsolatos kérdéseket is, mivel a háló sok hasonlóságot mutattak, és összevonhatók voltak az ábrázolás szempontjából. A kultúrával kapcsolatos kérdések, hogy kikkel jár színházba, kikkel jár moziba, kikkel jár kulturális fesztiválokra, kikkel jár helyi rendezvényekre. A kultúra kapcsán is megállapítható, hogy inkább munkahelyi és egyben baráti közösségek járnak együtt moziba, színházba. Viszont a kulturális rendezvényeken a település lakossága aktívan részt vesz nagy létszámban, ami a település méretét tekintve aktív és összetartó közösséget is jelenthet (4. ábra).

5. ábra: A szabadidő-közlekedés alapfunkció kapcsolathálója

A szabadidő eltöltésével kapcsolatban a kérdéseink azok voltak, hogy kikkel tölti legszívesebben a szabadidejét, kikkel járnak össze a baráti társaságba a megkérdezettek. Láthatóan kisebb baráti körök alakultak, ami sportolással, hagyományörzéssel és kisebbségi kultúrával kapcsolatos. Jól megfigyelhető, hogy a szigetek között nincs kapcsolat, tehát a nagyobb fesztiválokot kivéve nagyobb társaságok ritkán járnak össze. Viszont némi elkülönülés ebben a hálóban mutatkozott nemzetiségek szerint is.

A közlekedéssel kapcsolatos kérdéseket szintén együtt ábrázoltuk multiplex gráfban a szabadidővel, mivel a szorosabb baráti társaságok gyakran együtt is ingáznak. Kérdései, hogy kikkel szokott együtt utazni a munkahelyére, kikkel járna szívesen egy járművel dolgozni. A közlekedés tekintetében is a lakosok inkább a közeli barátaitat választanák, viszont ezek nagyrészt munkahelyi kapcsolatok is, így ténylegesen is azokkal utaznának szívesen, akikkel egyébként is egy helyen dolgoznak, ami praktikus is abból a szempontból, hogy a tömegközlekedést két buszjárat bonyolítja le naponta (5. ábra).

5. Összegzés

A kutatásunkban a szociológia kapcsolatháló módszerét kíséreltük meg alkalmazni a települések társadalmának vizsgálatára oly módon, hogy a szociálgeográfiai alapfunkciókat követve módszertanunkban a szociálgeográfiai és szociológiai vizsgálat összekapcsolhatóvá váljon. A felmérés legnagyobb eredménye, hogy a település jellege visszaigazolható

vagy akár elő is jelezhető a szociálgeográfiai kapcsolati kérdések segítségével. A kapcsolatháló-elemzést tehát alkalmazható volt a település társadalmának vizsgálatához, és a szociálgeográfiai alapfunkciók is megfelelő elemzési dimenziókként szolgáltak.

Az elemzési kérdéseinkre reflektálva differenciák tapasztalhatók a hálókból az egyes funkciók kapcsán, mely részben a funkció jellegéből is fakad, részben viszont abból, hogy a kapcsolatháló magát a közösséget jellemezték a szociálgeográfiai dimenziók mentén. Az előzetes alapfunkciók szerinti felmérés eredményeit mutatják a háló is, azonban többször hozzá is tesznek azokhoz.

Alapvetően igaz a vizsgált településre az aktív közösségi élet, a lokalitás nagy jelentősége. Megfigyelhető éppen a kultúra és a baráti közösségek terén egy kismértékű elkülönülés, viszont a kölcsönös segítségnyújtás, pl. a munkahelykeresésben, szolgáltatások igénybevételeiben szinte általános. Így ezek a háló ellensúlyozzák az esetleges szétdarabolódást más kapcsolati kérdések esetén. Ez egy szociálgeográfiai leíró vizsgálatnál nem biztos, hogy látható. Ahogyan az sem, hogy a segítségnyújtás, információadás téren emelkednek ki leginkább a település vezető közösségi személyiségei, akik részben a település vezetésébe tartoznak, részben pedig csak aktív tagjai a közösségüknek, akik jelentőségét a kapcsolatháló is mutatják, hiszen ha ők leköszönnek pozíciójukból, vagy elköltöznek a településről, a náluk sűrűsödő háló szétesnek, és ez megbonthatja magát a közösséget is.

Ezek alapján a település közösségének jövőképét a kapcsolatháló előre is vetíthetik, vagy még inkább azt, hogy mik a közösség erős és gyenge pontjai, melyekre érdemes a jövőben figyelmet fordítani. Összességében tehát elmondható, hogy a társadalomföldrajzi leíró vizsgálatot egy szociológiai módszerrel sikerült eredményesen kiegészíteni, és eredményeink a jövőben további összehasonlító vizsgálatokhoz is tapasztalatként szolgálhatnak.

Irodalomjegyzék

1. *Angelusz, R. – Tardos, R.: Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől. Budapest 1991*

2. *Angelusz, R. – Tardos, R.:* The strength and weakness of weak ties. *Research Review* 30. évf. 3. szám, 1991. 7-23.
3. *Barabási, A. L.:* *Behálózva: A hálózatok új tudománya.* Budapest 2003
4. *Barabási, A. L.:* *A hálózatok tudománya.* Budapest 2016
5. *Berényi, I.:* Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. *Földrajzi Tanulmányok* 22. Budapest 1992
6. *Berényi, I.:* *A szociálgeográfia értelmezése.* Budapest 1997
7. *Kürtösi, Zs.:* A társadalmi kapcsolatháló elemzés módszertani alapjai. In: *Letenyei, L. (szerk.) Településkutatás szöveggyűjtemény.* Budapest 2002. 663-685.
8. *Kürtösi, Zs.:* Az informális kapcsolatháló működésének nemi különbségei egy szervezetben. *Vezetéstudomány*, 38. évf. 9. szám, 2007. 18-29.
9. *Szántó, Z. – Tóth, I. Gy.:* A társadalmi hálózatok elemzése. *AULA*, 15. évf. 1. szám, 1993. 30-55.
10. *Szántó, Z.:* A kapcsolatháló-elemzés szociometriai gyökerei. In: *Letenyei, L. (szerk.) Településkutatás. Szöveggyűjtemény.* Budapest 2004. 649-662.

RÁK ÁTTÉTEK ELŐREJELZÉSE MARKOV-LÁNCOKKAL

Nyerki Emil^{1,2}, Benke János Marcell²

¹SZTE Eötvös Loránd Kollégium

²SZTE TTIK Bolyai Intézet

Bevezetés, motiváció

Manapság igen sokat lehet hallani különböző statisztikákról azzal kapcsolatban, hogy mely halálozási ok a legjelentősebb. Ezek között szinte mindegyik országban első helyen állnak a szív- és érrendszeri betegségek, mint például a szívroham, érelmeszesedés. Csupán a fejlődő országok kis részében előzik meg a ranglistán ezen betegségeket a fertőzések, de ez esetben a higiéniai környezet is az oka. Emellett az öregedő társadalom miatt a neurodegeneratív betegségek aránya is kezd emelkedni, melyek gyógyítására rendkívüli erőfeszítéssel irányulnak kutatások, több-kevesebb sikerrel.

A fejlődő országokat kivéve a világ minden táján igen jelentős halálozási oknak számítanak a rosszindulatú (malignus) tumorok, melyekről részletesen a biológiai szakirodalom áttekintése során lesz szó. A WHO kimutatása szerint (WHO, 2018) 2016-ban ezek közül is a tüdőt és a légutat érintő malignus daganatok okozták a 2. leggyakoribb halálozási okot, mely azt jelenti, hogy minden hatodik halálozás daganatos megbetegedés miatt történt. Azonban nem csak az elsődleges tumorok jelentenek veszélyt, hiszen ezeket szerencsés esetben észlelni és kezelni is tudják. Sokszor azonban az áttétekkel van a probléma, hiszen mikor az elsődleges daganat eléri az észlelhető méretet, az áttétek nem feltétlenül fedezhetők fel, így azok további problémákat, esetleg halált okozhatnak.

Kutatásom során ezen áttétek kialakulását szeretném minél valósághűbben modellezni, ehhez matematikai módszereket, szakemberek tudását és statisztikai adatbázisokat használtam fel.

Célkitűzés

Pályamunkám célja, hogy Markov-láncok segítségével egy olyan modellt állítsak fel, amelyben különböző daganatok megjelenését, áttét képzését, gyógyulási, illetve halálozási rátáját tudjam modellezni.

Elméleti összefoglaló

Markov-láncok alapjai

A Markov-láncok szemléletes értelmezéséhez vegyünk egy véges sok csúcsból álló, súlyozott, irányított gráfot, melyben hurokélek is megengedettek. Legyen minden él súlya nem negatív, valamint minden csúcs esetén a kimenő élek súlyainak összege legyen 1. Ha ezen a gráfon bolyongunk az élekre írt valószínűségek szerint, valamint jól definiált időközönként lépünk, akkor diszkrét Markov-láncot kapunk.

1.1. *Definíció. Legyen adott az $\{X_n\}_n \subset N$ folyamat, ahol $X_n : \Omega \rightarrow I$ valószínűségi változók az $(\Omega; F; P)$ valószínűségi mezőn, I pedig megszámlálható halmaz. A folyamatot diszkrét paraméterű homogén Markov láncnak nevezzük, ha a folyamat Markov tulajdonságú, azaz*

$$F_n = \sigma(X_0, X_1, \dots, X_n)$$

jelöléssel, ahol σ a változók által generált szigma algebra, minden $B \subseteq I$ és minden $m \geq n$ esetén

$$P(X_m \in B \mid F_n) = P(X_m \in B \mid X_n).$$

A Markov lánc stacionárius átmenetvalószínűségű, azaz minden i, j eleme I esetén minden olyan n -re, melyre $P(X_n = i) > 0$,

$$P(X_{n+1} = j \mid X_n = i) = p_{ij},$$

n -től függetlenül.

Az I halmazt, azaz a valószínűségi változók értékeit állapot térnek nevezzük.

Tehát a Markov-lánc egy olyan X_0, X_1, \dots, X_n valószínűségi változó sorozat, mely Markov-tulajdonságú, azaz a $(n+1)$ -edik pillanatbeli állapot meghatározásához az előző állapotok nem szükségesek, csak az éppen aktuális n -edik, ugyanis a korábbi állapotok ismerete nem változtatja meg az $i \rightarrow j$ átmenet valószínűségét.

A $P = (p_{ij})$ mátrixot átmenetmátrixnak nevezzük, elemei az átmenetvalószínűségek, azaz hogy az $(n+1)$ -edik időpontban j -ben vagyunk, feltéve, hogy az n -edik időpillanatban i -ben voltunk. Az X_0 eloszlást kezdeti eloszlásnak hívjuk, és $p = (p_i)$ -vel jelöljük. Ez a két érték

már meghatározza a folyamat eloszlását, hiszen a véges dimenziós eloszlásokat és a Markov tulajdonságot felhasználva:

$$\begin{aligned} & P(X_0 = i_0, X_1 = i_1, \dots, X_n = i_n) = \\ & = P(X_0 = i_0)P(X_1 = i_1 | X_0 = i_0) \dots P(X_n = i_n | X_0 = i_0, \dots, X_{n-1} = i_{n-1}) \\ & = \\ & = P_{i_0} P_{i_0 i_1} \dots P_{i_{n-1} i_n} \end{aligned}$$

Jelölje:

$$\pi_j(t) = P(X_t = j),$$

annak a valószínűségét, hogy a lánc a t -edik időpontban j -ben van és jelölje a $\pi(j)$ azt a sorvektort, melynek i -edik eleme $\pi_i(t)$. A láncot egy $\pi(0)$ kezdővektorral indítjuk, melynek gyakran minden eleme 0, egyet kivéve, mely 1. Az idő előrehaladtával az 1 valószínűség eloszlik a $\pi(t)$ koordinátáin.

1.2. Definíció

A P mátrix:

- sztochasztikus, ha $p_{ij} \geq 0$ és minden sorban az elemek összege 1.
- duplán sztochasztikus, ha sztochasztikus és minden oszlopban az elemek összege 1.

1.1 tétel *Tetszőleges I megszámlálható halmazon adott p eloszláshoz és $|I| \times |I|$ méretű P sztochasztikus mátrixhoz létezik I állapotterű Markov-lánc, melynek kezdeti eloszlása α , átmenet mátrixa P.*

Annak a valószínűsége, hogy egy lánc a $(t+1)$ -edik időpillanatban az s_i állapotban van, meghatározható a Chapman-Kolmogorov-egyenlőség alapján:

$$\begin{aligned} \pi_j(t+1) & = P(X_{t+1} = s_j) = \\ & = \sum_k P(X_{t+1} = s_j | X_t = s_k) \cdot P(X_t = s_k) = \sum_k p_{kj} \cdot \pi_k(t). \end{aligned}$$

Ezt könnyen láthatjuk, ha iteratívan alkalmazzuk az egyenlőséget:

$$\pi(t) = \pi(t-1)P = (\pi(t-2)P)P = \dots = \pi(0)P^t$$

Ezek alapján definiáljuk az n -edrendű átmenetvalószínűséget:

1.1. Állítás. Legyenek $p_{ij}^n = P(X_{n+m} = j \mid X_m = i)$ az n -edrendű átmenetvalószínűsége (feltesszük, hogy $P(X_m = i) > 0$). Ezekre teljesül a Chapman-Kolmogorov egyenlőség:

$$p_{ij}^{n+m} = \sum_k p_{ik}^{(n)} p_{kj}^{(m)}$$

Ez azt jelenti, hogy a p_{ij}^n mennyiségek éppen a P mátrix megfelelő elemei.

Szükségünk van még továbbá az állapotok osztályozására:

1.3. Definíció.

1. Azt mondjuk, hogy az i állapotból elérhető j , ($i \rightarrow j$), ha van olyan $n \geq 0$, hogy $p_{ij}^n \geq 0$.

2. Azt mondjuk, hogy i és j közlekednek (lehet, hogy több lépés szükséges), ha i -ből elérhető j és fordítva. Ez ekvivalenciareláció, tehát osztályokra bontja az állapotteret (csak az átmenetmátrixtól függ). A Markov-lánc irreducibilis, ha csak egyetlen osztályból áll.

1.4. Definíció.

Legyen P egy átmenetmátrix. A $(p_i)_{i \in I}$ eloszlás stacionárius, ha $p_i = \sum_{k \in I} p_k p_{ki}$ minden $i \in I$ esetén, azaz a p_i kezdeti eloszlású, P átmenetvalószínűségű X_n Markov-lánccra $P(X_n = i) = p_i$ minden $i \in I$, $n \geq 0$ esetén. Ez utóbbi esetben azt mondjuk, hogy a Markov-lánc stacionárius.

Ebből adódóan, ha π^* stacionárius eloszlás, akkor $\pi^* = \pi^* P$. Így tekinthetünk π^* -ra, mint a P mátrix baloldali $\lambda=1$ sajátértékhez tartozó sajátvektorára. Ha az állapottér véges, mindig létezik a stacionárius eloszlás, ha a Markov-lánc irreducibilis, akkor pedig egyértelmű. Irreducibilis és aperiodikus Markov-lánccok esetén az stacionárius eloszlás előáll az átmenetvalószínűségeket limeszeként.

Ha egy Markov-lánc periodikus, akkor megvan annak a lehetősége, hogy két állapot között váltakozik, és nem tart egy stacionárius eloszláshoz, illetve a váltakozás maga lesz a stacionárius eloszlás. Ha P -nek nincs (-1) -gyel egyenlő sajátértéke, akkor a lánc aperiodikus. Az egyértelműséghez szükség van továbbá a megfordíthatósági feltételre:

$$p_{ij} \pi^*_i = p_{ji} \pi^*_j \quad \forall i, j.$$

1.6. Definíció.

A fenti egyenlőség teljesülése esetén a Markov-láncot megfordíthatónak nevezzük.

Könnyen láthatjuk, hogy ebből már következik $\pi = \pi P$, ugyanis πP j-edik eleme:

$$(\pi P)_j = \sum_i \pi_i p_{ij} = \sum_i \pi_j p_{ji} = \pi_j \sum_i p_{ji} = \pi_j \times 1 = \pi_j$$

(Sztachó 2012, 4:6)

A Monte Carlo-metódus, vagy Monte Carlo-szimuláció egy olyan számítási algoritmus-család, mely random mintavételezéssel próbálja minél jobban megközelíteni, szimulálni az adott kérdéshez tartozó értékeket. Pontos definíciója nincs, különböző tudományterületek máshogy definiálják a majdnem azonos módszert. Felhasználása igen széleskörű, a statisztikus fizikától kezdve a csillagászaton át a számítási biológiáig terjed.

Monte Carlo-módszeren belül a Markov-lánc Monte Carlo (MCMC, Markov Chain Monte Carlo)-szerű módszert alkalmaztam. Ennek lényege, hogy az egészséges állapotból indultam ki, majd követtem a trajektóriáját a véletlen bolyongásnak, ezt írtam ki txt-fájlba.

Biológiai összefoglaló

A különböző tumorok kialakulásának oka változatos, viszont az élettana nagymértékben hasonló. Ennek lényege, hogy egy adott sejt sejtciklusában olyan változás áll be, amellyel nem az egyszerű önfenntartást végzi, hanem az apoptózis (programozott sejthalál) mechanizmusa sérül, ezáltal korlátlan osztódásra képes, immortalizált sejtek jönnek létre. Ennek okai elég széleskörűek lehetnek, mint például a radioaktív sugárzás általi sejt roncsolás, a DNS mutáció, mely lehet genetikai eredetű, alakulhat ki környezeti hatásokból (dohányzás, alkoholizmus, stressz) stb. A rák gyógyítására egyre több módszer létezik, de minden esetben az a lényeg, hogy időben, minél korábbi stádiumba diagnosztizálják. (Beahrs et al. 1992)

Rákos daganatok stádiumai

A rosszindulatú daganatok stádiumainak felosztásához több nomenklatúrát is szoktak használni, különösképpen, hogy más tumorkok máshogy viselkednek. Talán a legáltalánosabb besorolás, ha négy különböző stádiumra osztjuk őket. Ezen belül, a daganat helyétől függően lehetnek alstádiumok, de dolgozatom során ezzel nem foglalkoztam. A stádiumok beosztása a következő:

- 0. stádium: Ekkor még alig észrevehető a tumor, sok esetben meg is ragad ebben a stádiumban, ekkor hívjuk jóindulatú daganatnak.

- I. stádium: Ekkor már könnyebben észlelhető a daganat, viszont még nem kezdett el tovább terjedni, sem a szövetek, sem a nyirokkeringés felé.

- II. stádium: A környező szöveteket egyre jobban magáévá tudja tenni a tumor, ekkor kezd el vérereket kialakítani maga körül, hogy jobb tápanyagellátása legyen.

- III. stádium: Az áttétek ebben a stádiumban kezdenek kialakulni, ekkor még csak a közeli szövetekbe, sejtekbe. A daganat elkezd körbenőni a nyirokereket is.

- IV. stádium: Ezt szokták végstádiumú ráknak is hívni. Ekkor a nyirokrendszer segítségével anatómiai szempontból távoli szervekben is képezhez áttéteket. Ebben a stádiumban a gyógyulás valószínűsége sajnos a tudomány mai állása szerint igen alacsony. (Yokota 2000)

A szervek között nagyon változatos, hogy melyikben milyen lefutása van a rákos megbetegedéseknek. Legtöbb I-II-es stádiumban szinte biztosan meggyógyul, de vannak olyan daganatok is, melyek már korai stádiumoktól kezdve is halálosnak bizonyulnak.

Eredmények

A modellt R nyelvben implementáltam, hiszen egy optimalizált, széles körben felhasználható nyelvről van szó. Az első szükséges lépés az volt, hogy a nyers adatokból kiválasszam azokat, melyeket fel szeretnék használni. Ez összesen 16 olyan szerv lett, mely primer és áttéthelyként is funkcionál. Emellett behoztam két extra állapotot, egy kiindulási egészséges állapotot, és elnyelő állapotként szolgáló halott állapotot.

Az alábbi táblázatban látható értékek szolgáltak alapul az átmenetmátrix értékeinek. Ezek az értékek a Di Sibio és French cikkéből származó értékek (Di Sibio–French 2008: 931–939) cikkből származó értékek. A gyógyulási és halálozási értékeket kihagytam, ezek a későbbiekben kerülnek bemutatásra.

1.táblázat: felhasznált adatok. Jelmagyarázat: H= Egészséges, AD =Mellékvese, BL = Húgyhólyag, BO=Csont, BR=Mell, GB=Epehólyag, KI =Vese, LI =Máj, LU = Tüdő, PN= Hasnyálmirigy, PL=Mellhártya, SI=Vékonybél, ST= Gyomor, TT= Here, TH=Pajzsmirigy, UT= Méh, VA= Hüvely, D= Halott

	H	AD	BL	BO	BR	GB	KI	LI	LU	PN	PL	SI	ST	TT	TH	UT	VA	D	Σ
H	0	6	183	35	432	15	62	16	163	109	1	19	348	25	43	120	11		1578
AD		11	0	3	0	0	1	3	2	1	1	0	1	0	1	0	0		14
BL		11	0	20	0	0	9	25	30	2	4	4	0	0	1	0	0		106
BO		4	1	15	0	0	2	6	18	3	6	0	0	0	0	0	0		55
BR		149	17	213	54	19	40	218	247	49	158	12	17	0	35	33	7		1268
GB		5	1	3	0	1	1	18	9	8	2	3	1	0	0	0	0		52
KI		18	2	20	1	1	8	21	30	9	10	4	2	0	1	0	0		127
LI		7	0	3	0	1	0	0	16	4	3	6	9	1	1	0	0		51
LU		59	1	38	0	6	30	58	48	23	27	6	4	0	2	11	6		319
PN		12	2	7	1	4	8	63	29	0	11	6	4	1	3	2	0		153
PL		1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		1
SI		0	0	0	0	0	0	8	3	0	1	1	1	0	0	0	0		14
ST		39	7	33	2	20	10	125	65	40	15	21	1	0	3	11	0		395
TT		6	0	8	0	1	11	19	18	3	3	2	2	1	2	0	0		76
TH		4	0	6	0	0	1	10	22	3	5	1	0	0	0	0	0		52
UT		14	5	8	1	2	8	34	30	4	0	5	2	0	5	0	7		125
VA		2	0	1	0	2	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0		11
D	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	

Az átmenet valószínűségeket úgy számoltam ki, hogy az adott darabszámot elosztottam az adott sor összes elemével. Látható a táblázatból, hogy a legkevésbé áttétet képző szerv a mellhártya, míg a leginkább áttétet képző a mell. Ennek oka az is lehet, hogy a mellrákos esetekből van a legtöbb, így az adatsor ilyen irányban torzít.

Ahhoz, hogy a nyers adatokat felhasználni is lehessen plusz két állapotot kellett bevezetnem:

- Egészséges állapot. Az innen való átmenet valószínűségeket a primer rákhelysín alapján határoztam meg. Az ide való visszatérést pedig statisztikai adatbázisokból nyertem ki.
- Halál állapot. Egy elnyelő állapot. Az ide való eljutást szintén statisztikai adatokból nyertem.

A két új állapotot bevezetve és definiálva alkottam meg a modell alfa változatát. Ennek része, hogy megkülönböztetem a különböző rákstádiumokat, hiszen mindegyikben változik a túlélési és halálozási ráta, illetve az áttétképzés lehetősége. A következőkben a négy stádiumra vonatkozó átmenetmátrixokat és Markov-láncokat szeretném ismertetni.

Mivel az R-ben való ábrázolás nehezen áttekinthető, így a Markov-láncok ábrázolását Wolfram Mathematica szoftvercsomagban készítettem el.

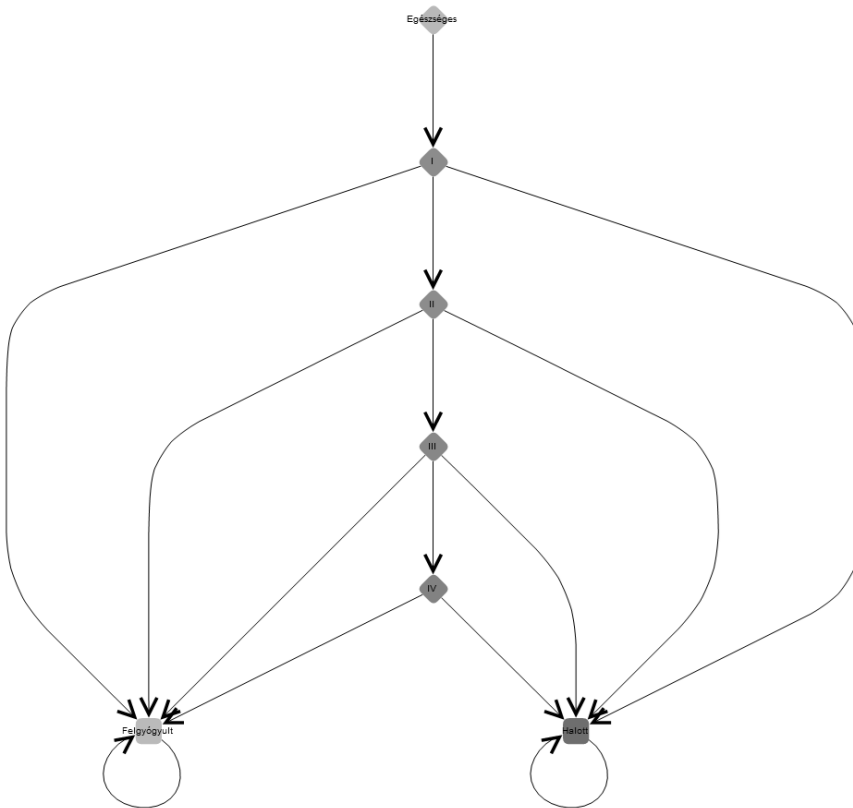
A modell javított változata

Ahhoz, hogy a modell ténylegesen alkalmas legyen rák szimulálására, és a későbbiekben előrejelzésre lehessen felhasználni, több módosításra van szükség, hogy minél valóságosabb legyen. Ehhez két módosítást végeztem el. Egyrészt a négy stádiumot egy Markov-láncba sűrítettem össze, illetve kettő helyett három extra állapot volt elérhető. Ezek a következők:

- Kiinduló állapot: egészséges állapot (H), mely csak az egyes stádiumú rákok állapotait éri el.
- Felgyógyult állapot (C): A modellben felteszem, hogy aki kigyógyult a rákból, már nem fog többet visszaesni. Ennek a valószínűségét statisztikai adatbázisok alapján állítottam be minden állapotnál, minden stádiumban.
- Halott állapot (D): A másik elnyelő állapot a modellben, ennek a valószínűségeit szintén statisztikai adatbázisok alapján határoztam meg.

Ezenkívül a többi állapot az előző modellben használt átmenet-valószínűségeket tartalmazta, a modellben megfelelően elhelyezve. Így ahogy egy szimulált bolyongás végigjárta a Markov-láncot, több

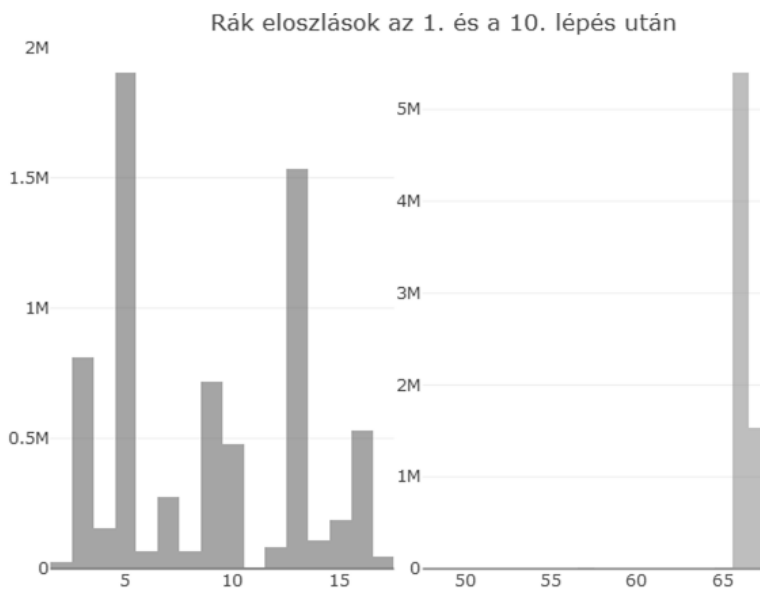
lehetősége is volt továbblépni. Egészséges állapotból mindenképpen rákos megbetegedésbe fog lépni, míg az első stádiumból három lehetséges út van: második stádiumba lép, „kigyógyul” vagy meghal. Utóbbi kettő természetesen elnyelő állapot, az első pedig mehet tovább. Az alábbi ábrán látható a modell egy egyszerűsített változata. Itt mindegyik szint egy kommunikációs osztálynak felel meg, vagyis például az I-es jelzéssel ellátott az egyes stádiumú rákos megbetegedés összesége. Ez a pszeudomodell jól szemlélteti, hogyan is kell elképzelni a kész szimulációt.

1. ábra: Egyszerűsített pszeudomodell

Az 5. ábrán látható a teljes modell ábrázolása. Ennek az átláthatósága sajnos megkérdőjelezhető, így a továbbiakban csak a szimulációs eredményeket szeretném bemutatni.

Ahhoz, hogy ezt a modellt le tudjam tesztelni, Monte Carlo-módszerrel szimuláltam őket. Ez lényegében azt jelenti, hogy az egészséges állapotból elindulva n alkalommal indítok el egy véletlen bolyongást a Markov-láncon. Az indítás után összesen 10 lépést tett meg az első beállított MCMC-algoritmus a modellen. Hogy megfelelő eredményt kapjak, nagyszámú szimulációt végeztem el, ehhez viszont rengeteg időre lett volna szükség. Hogy a számítógépem teljes számítási kapacitását ki tudjam használni, egy párhuzamosítási algoritmust is implementáltam, mellyel a 8 számítási processzorból 7-et felhasználtam a számításokhoz. Ez két nagyságrenddel alacsonyabb futási időt eredményez. Összesen 7 millió iterációt futtattam, mely 7 millió modell alapján lévő rákos megbetegedés lefutását jelenti. Az alábbi hisztogramon látható, hogy milyen eloszlásban vannak a különböző állapotok a különböző lépésekben, illetve az elnyelő állapotok arányát is szemlélteti.

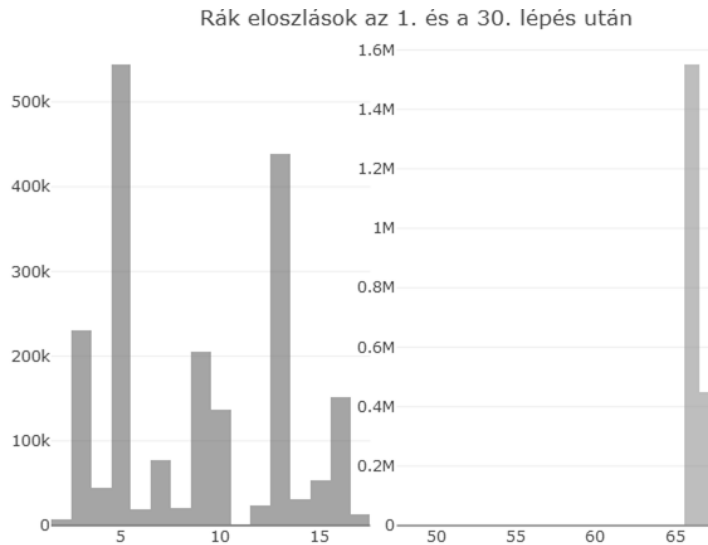
2. ábra: 10 lépéses szimuláció hisztogramja. A ráktípusok rendre a bal oldali ábrán:

Mellékvese, Húgyhólyag, Csont, Mell, Epehólyag, Vese, Máj, Tüdő, Hasnyálmirigy, Mellhártya, Vékonybél, Gyomor, Here, Pajzsmirigy, Méh, Hüvely. Jobb oldali ábra: Kigyógyult, Halott.

Látható, hogy az első állapotban a 16 rákos állapot közül „választott” a véletlen bolyongás, második lépéstől pedig a két elnyelő állapot aránya növekszik látványosan.

Mivel a 10. állapotban még nem mindegyik szimuláció ért el elnyelő állapotot, ezért több lépéses futtatást végeztem, ekkor 30 lépést tett meg mindegyik véletlen bolyongás a modellen. A megnövekedett gépigény miatt csupán 1 millió futtatást végeztem el. Az előző szimulációból már ismert hisztogram és elnyelő arányok állapota mutatja a szimuláció milyenségét.

Látható, hogy a 30. lépésnél már 100% az elnyelő állapotok aránya, viszont a korábbi lépésekben ez az arány nem igazán különbözik a 10 lépéses szimulációtól. Ennek oka lehet, hogy bár a két szimuláció összesen 10 millió rákos megbetegedés szimulációja, sajnos több pontatlanságot tartalmaz.

3. ábra: 30 lépéses szimuláció hisztogramja. A ráktípusok rendje a bal oldali ábrán:

Mellékvese, Húgyhólyag, Csont, Mell, Epehólyag, Vese, Máj, Tüdő, Hasnyálmirigy, Mellhártya, Vékonybél, Gyomor, Here, Pajzsmirigy, Méh, Hüvely. Jobb oldali ábra: Kigyógyult, Halott.

A modell szakvélemény alapján megfelel a valóságnak, hiszen a szűrővizsgálatok miatt általában hamar kiderülnek a különböző daganatos megbetegedések. Az utolsó lépésben mindkét esetben a Felgyógyult állapotnak 80,59%, míg a Halott állapotnak 19,41% a valószínűsége. Tehát mondható, hogy a modell szerint majdnem több mint 4-szer annyi ember gyógyul fel a rákból, mint amennyi belehal, a modell feltevései alapján. Véleménye szerint ez a modell tökéletesen mutatja az első két stádiumra jellemző, diagnosztizált és kezelt daganatos megbetegedések túlélési és halálozási rátáját.

Diagnózis modell

Az előző modell, bár szakember validálta, számomra nem volt megfelelő, hiszen a modell legtöbb esetben nem jutott tovább az első stádiumon. Ennek oka, hogy a daganat kezdeti fázisaiban még nagyon magas a túlélési arány, ennek megfelelően nem jut el a modell a végső stádiumba. Ahhoz, hogy a diagnózis nélküli, előrehaladott betegséget is tudjam modellezni, az első két stádiumban lévő gyógyulási rátákat és a továbblépési rátákat normáltam. Mivel a Markov-lánc átmenetmátrixának sorainak összegének 1-nek kell lennie, így a normálás két lépésben történt:

- Gyógyulási ráták szorzása (0.90,0.60,0.30,0.0 értékekkel).
- A továbblépési ráták normálása a következő formulával:
továbblépési ráta+(1-sorösszeg).

A három szorzó értéke lényegében azt jelenti, hogy mekkora valószínűséggel diagnosztizálják a daganatot. Ez tartalmazza azt is, hogy az adott szimulált illető nem jár szűrővizsgálatokra, de az esetleges orvosi hibát is. A módosító lépések után mindhárom átmenetmátrixszal elvégeztem összesen három millió szimulációt, ezalapján határoztam meg, melyik is a megfelelő.

Az eredmények alapján elmondhatom, hogy ha 0%-nak vesszük az észlelést, vagyis a megbetegedést nem detektálják az első két stádiumban, akkor a halálozási arány igen magas, ~60% lesz, míg ebben az esetben a gyógyulási csupán ~35% körül lesz a stacionárius eloszlásban. Emellett, mivel több lépést meg kell tennie a modellnek, mire egyáltalán elérhet egészséges felgyógyult állapotba, ezért látható, hogy csak a 4. lépésnél

kezd értékeket felvenni az a görbe. Minél magasabb ez az érték, annál inkább közelítünk az előző modellben tapasztalt arányokkal.

Összefoglalás

Összegzésként elmondhatom, hogy a tervekben szereplő modellt sikeresen előállítottam. A modell első változata erős modell feltévéssel élve volt Markov-lánc, mely a későbbi modellek során is fennállt. A modell szakember által validált, valóságnak megfelelő eredményeket ad, míg a Diagnózis modellel szimulálható, hogy mi történik abban az esetben, mikor a páciens nem jár szűrővizsgálatokra, illetve azok nem mutatják ki időben a daganatot. Az első modell során a Markov-lánccokat explicit számítottam, míg a későbbi modellek során már Monte Carlo-szimulációt alkalmaztam.

További lehetőségek

További terveim közé tartozik a modell még pontosabbá tétele, azáltal hogy még több primer és metasztázis rákot rakok bele. A különböző kialakulásban szerepet játszó faktorok is bekerülnek majd a modellbe.

Jelenleg zajlik egy nagy magyarországi adatbázis feldolgozása és modellbe ültetése. Továbbá lehetőség lenne felhőalapú számítási rendszerbe átültetni a modellt, hogy ezáltal felgyorsítsam a kutatást.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Benke Jánosnak, SZTE TTIK Bolyai Intézet tudományos segédmunkatársának, hogy elvállalta témavezetésemet és rengeteg ötletet adott.

Hálás köszönettel tartozok Dr. Rombauer Edit sebész, onkológus főorvosasszonynak, a dunaújvárosi Szent Panteleon Kórház osztályvezető főorvosának, hogy szakmai segítséget nyújtott onkológiai kérdésekben a kutatásomhoz.

Tóth Brigittának (SZTE ÁOK orvostanhallgató) szeretném megköszönni a kisebb orvosi kérdésekben való segítségnyújtásért.

Irodalomjegyzék

1. *Beahrs, O. H. M.D./Henson D. E. M.D.*: Fourth edition of the manual for staging of cancer. Cancer Volume 69, Issue 11, 1992.

2. *Disibio, G./French S. W.:* Metastatic patterns of cancers: results from a large autopsy study. *Arch Pathol Lab Med.* 2008 Jun; 132(6): 931–939.
3. *Sztachó R. I.:* MCMC módszerek. Szakdolgozat. ELTE. 2012.
4. WHO kimutatása. <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>. (Utolsó megtekintés dátuma: 2019. április 6.)
5. *Yokota, J.:* Tumor progression and metastasis. *Carcinogenesis*, Volume 21, Issue 3, 1 March 2000.